

KURTULUŞ SAVAŞI GÜNLERİNDE İNGİLİZLERİN ELİNE GEÇEN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ TUTANAKLARI

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

Sunu

Sayın Sadi Borak'ın 1977 Eylülünde Çağdaş yayınları arasında yayımlanan “*Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*” başlıklı yapıtını büyük bir ilgiyle izledim. Yazar, yapıtının “Sunu” bölümünde şöyle diyor: “Bu beyanlar (Atatürk'ün), Türkiye Büyük Millet Meclisi¹ arşivinde 56 yıldır gizliliğini korumaktadır...” Ondört yıldan beri Avrupa arşivlerinde, özellikle İngiltere Devlet Arşivinde² yapmış olduğum araştırmalar sonunda ele geçirmiş bulunduğum birçok belgelerin ışığı altında, Sayın Sadi Borak'ın bu iddiasına katılmıyacağım, çünkü Kurtuluş Savaşımız günlerinde BMM'nin sık sık yapmış olduğu gizli oturumların tutanaklarının en önemlilerinin içeriği İngiliz ajanlarınca öğrenilerek ivedilikle İngiltere yönetimine duyuruluyor; o günlerde oldukça gizli sayılan bu belgeler, İngiltere'nin siyasasını çizen ve uygulayan devlet adamları ve yetkililerce dikkatle okunuyor; Kemalist Türkiye'ye karşı ne denli bir yöntem izlenileceği ona göre ayarlanıyordu.

Bu yazıda yayınlayacağım İngiliz belgeleri arasında mevsuk olmayan belgeler de bulunabilir. Bunun nedeni şöyle anlatılabilir: Kurtuluş Savaşı günlerinde ağlarını bir örümcek gibi Türkiye'nin her yanına yayan İngiliz İstihbarat Servisi³, özellikle Ankara'da Mustafa Kemal ve çevresindeki yakınlarına dek sokuluyor; Bakanlar Kurulu (hey'et-i vükelâ), Genel Kurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye) ve BMM gizli oturumlarının kimilerinde alınan en önemli, en gizli kararları ve devlet sırlarını ele geçirerek günü gününe İngiliz yönetimine duyuruyordu. Bunları yaparken her türlü ajanlardan, Mustafa Kemal ve öteki ulusalcı (milliyetçi) önderleri

¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi bundan böyle BMM olarak kısaltılacaktır.

² *Public Record Office*, Londra, İngiltere.

³ *British Intelligence Service*.

çekemeyen muhaliflerden, rejim düşmanlarından, Padişah ve İngiliz yandaşlarından, çıkar düşkünlerinden, boşboğazlık yapan şarlatan politikacı ve yetkililerden, dikkatsizce davranarak ağızlarından söz kaçıran işgüderlerden, basın mensuplarından; dahası, çevrede dolaşan ve bazan gerçek olabilen her türlü söylentilerden yararlanıyordu. Ancak, bu devlet sırlarını ve bilgileri toplarken, bunları sağlayan kaynağın yeteneksiz ve bazan kuşkulu olması yüzünden, İngiliz istihbaratı, bu bilgileri iki sınıfa ayırıyordu: A1 sınıfı, oldukça gizli ve mevsuk bilgileri kapsıyordu. Bu denli bilgiler, önceden denenmiş, yararlı oldukları saptanmış, gerçekten güvenilir ve yetenekli istihbarat ajanlarınınca sağlanıyordu. A2 sınıfındaki bilgiler ise, henüz doğrulanmamış, kimi güvenilmeyen, deneysiz, yeteneksiz ve kuşkulu kaynaklarca sağlanan, mevsukiyeti saptanmamış, olasılıklı bilgilerdi. Bir bilgi A1 sınıfına girdi mi, aksi saptanuncaya dek, mevsuk ve inanılır olarak nitelenir, ona göre davranılırdı; A2 sınıfına girdi mi, kuşku ve ihtiyatla karşılanırdı.

Mevsuk ve doğru olsun veya olmasın; oldukça önemli gördüğüm tüm bu belgeleri yayınlamayı şu açılardan gerekli ve yararlı gördüm: a) bu belgeler mevsuksalar (bunu BMM gizli tutanaklarının asıllarını inceleyenler daha iyi saptayabilirler), Kurtuluş Savaşımızın en karanlık safhalarına ışık serpmeleri dolayısıyla bugünün kuşaklarınınca ibretle izlenebilirler; b) bu belgeler mevsuk değilse, o zamanın İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye’de ne denli düzenler çevirdiğini ve İngiliz devlet adamları ve yöneticilerini nasıl aldatarak yanlış yola sevkettiğini göstermeleri dolayısıyla yine ibretle ve zevkle izlenebilirler.

Istanbul’un Resmen İşgali

Özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya’dan oluşan Bağlaşık Devletler⁴, Türkiye’ye daha sonra Sevr’de zorla kabul ettirecekleri sert barış antlaşmasının kolayca uygulanacağını sanarak, 16 Mart 1920’de, çoğunluğu İngiliz erlerince oluşturulan askeri birlikleriyle İstanbul’u resmen işgal ediyorlardı. Aynı gün Mebusan Meclisini basan İngiliz askerleri, aralarında Hüseyin Rauf ve Kara Vasıf da bulunan ulusalçı kimi mebusları yakalayarak Malta’ya sürüyorlardı. O sıralarda Ankara’da bulunan Mustafa Kemal, İstanbul’un işgalini 16 Mart sabahı telgrafcı Manastır’lı Hamdi’den öğrenir öğrenmez,

⁴ *Entente Powers.*

Bağlaşık Devletleri ve Amerika siyasal temsilcileriyle yansız devletlerin Dışişleri Bakanlarına sert bir protesto gönderiyor; İstanbul'un işgaliyle "Osmanlı ulusunun siyasal egemenliğine ve özgürlüğüne indirilen bu son çarpımın", yirminci yüzyılda uygarlık ve insanlığın kutsal saydığı özgürlük, yurt ve ulus duygusu denli o günkü insan topluluklarının temeli olan tüm ilkelere ve bu ilkeleri ortaya koyan insanlığın vicdanına indirilmiş demek olduğunu belirtiyor; ilgili ulusların onurlarıyla da bağdaşmayan bu davranışın üzerinde yargıya varmayı, bilim, kültür ve uygarlık Avrupa ve Amerika'sının vicdanına bırakıyor; bu olaydan doğacak büyük tarihsel sorumluluğa dünyanın dikkatini çekiyordu. Aynı gün ulusa hitaben yayımladığı bildiride özetle şöyle diyordu:

"...Bugün, İstanbul zorla işgal edilerek Osmanlı devletinin 700 yıllık yaşantı ve egemenliğine son verildi. Yani, bugün Türk ulusu, uygarlık yeteneğini, yaşama ve bağımsızlık hakkını ve tüm geleceğini savunmaya çağrıldı..."⁵

İşgalden dokuz gün sonra, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri (Büyükelçi düzeyinde) Amiral Sir John de Robeck, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında, İstanbul'un işgalinin sanılanın üstünde büyük bir başarı olduğunu; Türk ulusal akımını ortadan kaldırmamakla birlikte, bu akıma büyük bir çarpıda bulunduğunu övünerek anlatıyor⁶; böylece işgalin ulusal akıma bir çarpıda bulunmaktan çok, bu akıma yeniden hayat ve güç verdiğini ve daha sonra Ankara'da BMM yönetiminin kurulmasında önemli bir rol oynayacağını tahmin edemiyordu.

Bağlaşık Devletler İstanbul'u işgal ettikten sonra, Sadrazam Salih Paşa yönetimini erkten düşürmek amacıyla yönetim üzerinde baskı kullanıyor; bu yönetim 3 Nisan 1920'de erkten çekilmek zorunda kalıyordu⁷. Bunun üzerine Mebusan Meclisi ikinci başkanı Hüseyin Kâzım, Padişah Vahidettin'i görerek, Damat Ferit'in

⁵ İngiliz Devlet Arşivi (İDA olarak anılacaktır) İDA/5046/E 3243, İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgeleri, Amiral de Robeck'den Lord Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 30.3.1920, ilişikte Mustafa Kemal'in, 19.3.1920'de yayımladığı bildirisinin İngilizce çevirisi.

⁶ İDA 5045/E 2327.

⁷ İDA 5045/E 2635, Amiral de Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 3.4.1920.

sadrazamlığa getirilmesinin ülke ve saltanat için bir felâket olacağını belirtiyor, ama bundan öfkelenen ve “Ben dilersem Rum Patriğini de, Ermeni Patriğini de getiririm, Hahambaşığı da getiririm” diye haykıran Padişah⁸, 5 Nisan 1920 tarihli *hatt-ı hümayun*’la Damat Ferit’i “yetenek ve sadakati” dolayısıyla sadrazamlığa, Dürrizade Abdullah’ı da Şeyhülislâmlığa getiriyor; ulusalcılara (Kemalistlere) karşı sert ölçemler alınmasını buyuruyordu⁹. Damat Ferit erke geçer geçmez, Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah’ın vermiş olduğu fetvanın yardımıyla, “Padişahın buyruğu olmaksızın asker toplayanların ve Osmanlı ülkelerinin muvasala, münakale ve muhaberesini (ulaştırma) kesenlerin öldürülmelerinin şer’an uygun olduğunu” ilân ediyor¹⁰; İstanbul’da Nemrut Mustafa Paşa’nın başkanlığı altında toplanan askerî yargıtay aracılığıyla, Mustafa Kemal ve en yakın arkadaşlarını (Karabekir dışında), 11 Mayıs 1920’de yokluklarında ölüme mahkûm ediyor¹¹; Padişah, 24 Mayıs’ta ölüm kararını onaylıyor; Damat Ferit de bir genelge ile bunu kamuya duyurmaya çalışıyordu.

Damat Ferit’in bu tehlikeli davranışlarına karşı hareketsiz kalmayan Kemalistler, Anadolu’da başta Börekçizade Mehmet Rifat Efendi olmak üzere 153 müftünün imzaladıkları ve Dürrizade Abdullah’ın fetvasını etkisiz bırakan bir karşı fetva yayınlıyor¹² ve Ankara’da kurulan İstiklâl Mahkemesi aracılığıyla Damat Ferit ve yakınlarını, yurda ihanet suçundan, yokluklarında ölüme mahkûm ettiriyorlardı¹³. Mustafa Kemal, 8 Nisan 1920’de yayımladığı bir genelgede, Damat Ferit ve yönetiminin Türk ulusuna karşı girişmiş oldukları hayınca davranışları açıklayarak kınıyor; “yurda ihaneti kesin olan ve düşman süngüsüyle ayakta tutulan” bu yönetimi

⁸ Ali Fuat Türkgeldi, “*Görüp İyittiklerim*”, Ankara, 1951, s. 260-261; Mahmut Kemal İnal, “*Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*”, İstanbul, 1940-1953, s. 2053; Gotthard Jaeschke, “*Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*”, Ankara, 1970, s. 153.

⁹ İDA 5047/E 3671, Amiral de Robeck’den Lord Curzon’a yazı, İstanbul, 9.4.1920.

¹⁰ İDA 5047/E 4281, Amiral de Robeck’den Lord Curzon’a yazı, İstanbul, 17.4.1920.

¹¹ *Takvim-i Vekayi* No. 3852, 3864, 3866 ve 3883; *Peyam-ı Sabah*, 13.5.1920; öteki basın 24.5.1920.

¹² İDA 5169/E 6904, İngiliz gizli istihbarat raporu No. 71, 2.6.1920.

¹³ *Millet Yolu*, Bursa, 5.7.1920.

hiçbir biçimde tanımayacağını açıklıyor¹⁴; İstanbul'un Bağlaşık-larca işgali yüzünden, orada oturumlarını sürdüremeyen Mebusan Meclisinin, bu kez olağanüstü yetkiyle Ankara'da ve BMM biçiminde toplanması için her türlü ölçemi almış bulunuyordu.

Büyük Millet Meclisinin Kuruluşu

İngilizler, özellikle İngiliz İstihbarat Servisi ve İstanbul'daki İngiliz siyasal ve askeri yetkilileri, BMM henüz kurulmak üzere iken onunla büyük ölçüde ilgileniyor ve kurulduktan sonra da onun çalışmaları ve alınan kararlar hakkında bilgi toplamaya büyük dikkat gösteriyorlardı. Örneğin, Meclis henüz kurulmadan önce İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 29 Mart 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında şu haberi veriyordu:

“Her sancaktan beş üye seçilmek üzere, 3 Nisan dolaylarında Ankara'da toplanacak olan Ulusal Konseye (Meclis) katılacak üyelerin seçilmeleri için çağrılarda bulunulmuştur. Seçimler, Ulusal Hakları Koruma Dernekleri (Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri)'nin önderliği altında yapılacaktır”.

İngiltere Dışişleri Bakanlığında bu yazıyı dikkatle izleyen W. S. Edmonds adındaki yetkili, 20 Nisanda şu derkenarı kaleme alıyordu:

“Mustafa Kemal bu kez de Anadolu'da bir Parlâmento daha çağırırsa, bizim bundan pişmanlık duyacağımız birşey yoktur”¹⁵.

Bu arada Amiral Sir John de Robeck, Türk ulusalcılarının, Mustafa Kemal'in imzası altında yayınladıkları bildirimleri; özellikle Ankara'da toplanacak olan ulusal Meclis için seçim yapılacağı yolunda 19 Mart 1920 tarihli bildirim bir suretini 30 Martta Lord Curzon'a gönderiyordu¹⁶. Yirmi dört gün sonra, Mustafa Kemal'in çağırısı üzerine, Türkiye'nin işgal altında olmıyan bölgelerinden ivedilikle seçilen milletvekilleri ve Bağlaşık Devletlerin İstanbul'u resmen işgal etmeleri üzerine Anadolu'ya geçen kimi Osmanlı mebuslarından¹⁷ oluşan BMM, 23 Nisan 1920'de Ankara'da ilk oturumunu

¹⁴ *İrade-i Milliye*, 8.4.1920.

¹⁵ İDA 5045/E 2488.

¹⁶ İDA 5046/E 3243.

¹⁷ Kurtuluş Savaşına katılmak üzere İstanbul'dan Anadolu'ya geçen Osmanlı mebusları, BMM'nin ilk oturumunda alınan bir kararla olağan üye kabul ediliyorlardı.

yapıyor; üyeleri arasından en yaşlı olan Şerif Bey'i geçici başkan seçiyordu. Oturumu açan Şerif Bey, Padişahlıkla Halifelik'in, başkentle yönetimin özgürlükten yoksun bırakıldıklarını; Türk ulusunun, Bağlaşık Devletlerin zorla kabul ettirmeyi diledikleri "yabancı köleliğine" karşı çıkararak uluslar ilkesi (self-determinasyon) ve tam bağımsızlık yolunda direnmek azminde olduğunu açıklıyordu¹⁸.

Bu açıklamanın ardından daimî başkan seçimine geçiliyor; bu göreve Mustafa Kemal seçiliyordu. Ertesi günkü oturumda söz alan BMM Başkanı Mustafa Kemal, yurttaki olağanüstü durumdan ötürü bir yönetim kurulmasının gerekli olduğunu ve Türk ulusunun keskinine ancak bu ulusu temsil eden BMM'nin yön verebileceğini; esasen BMM'nin yurttaki en üstün kuruluş olduğunu açıklıyordu¹⁹.

Mustafa Kemal'e göre, Meclis, yürütme yetkisini kendi üyeleri arasından seçilen bir Bakanlar Kuruluna (Hey'et-i Vükelâ) devrediyor; Meclis Başkanı, Bakanlar Kuruluna da başkanlık ediyordu²⁰. Böylece Meclis, yürütme yetkisini "vekâleten" Bakanlara devrediyor, ama yasama gücünü kendi yetkisinde bırakıyordu. Meclis, gerekirse yargı gücünü de kendi yetkisinde toplayabiliyordu. 29 Nisan 1920'de kabul edilen Yurda İhanet Yasasına göre, BMM'nin dileklerine karşı koymaktan suçlananlar ölümle cezalandırılabilirlerdi. Yurda ihanet edenleri ivedilikle yargılayacak "İstiklâl Mahkemelerinin" üyeleri milletvekilleri arasından seçiliyordu. Tüm bu gelişmeler, İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck'ce 22.5.1920 tarihli gizli bir yazıyla Lord Curzon'a bildiriliyordu²¹.

Gene Amiral Sir John de Robeck, Lord Curzon'a beş gün önce göndermiş olduğu kapalı telyazısında şunları bildiriyordu:

"Mustafa Kemal'in çağırdığı Ulusal Meclis 23 Nisan 1920 dolaylarında toplanarak, tüm yasama ve yürütme yetkilerini kendinde topladı. Meclisin yürütme yetkisi, Mustafa Kemal'in başkanlığı altında bir vekiller kuruluna bırakıldı. Ankara Meclisinin geçirdiği kimi önergeler arasında, Türkiye'nin keskinisi konusunda bizzat Meclisin seçeceği yetkili bir barış kurulunun

¹⁸ BMM *Zabıt Ceridesi*, 1. oturum, C. 1, s. 2.

¹⁹ Salâhi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", *Belleten*, XLI, No. 164, Ekim 1977, s. 657 vd.

²⁰ Mustafa Kemal, *Söylev*, s. 306.

²¹ İDA 5049/E 5858.

karar verebileceği önergesi de vardır. Ankara Meclisi, Ahmet Rıza, Ahmet Muhtar, Galip Kemali, Fuat Selim ve Ahmet Rüstem (Bilinski)'den oluşan bir barış delegasyonu atamıştır. Bunların hepsi de şimdi Avrupa'da bulunuyor; ama bu haber henüz doğrulanmış değildir"²².

Büyük Millet Meclisinin İlk Gizli Oturumu ve Mustafa Kemal'in Bildirileri

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 22 Mayıs 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıya, "Gizli C Eki" başlığı altında iliştiirdiği raporda, BMM'nin 24 Nisanda yaptığı ilk gizli oturumu hakkında bilgi veriyor ve Mustafa Kemal'in, başsız (padişahsız) bir yönetim kurma gereğine değindiğini bildiriyordu. Bu gizli oturumla ilgili bilgi, T. 25/2 sayılı kaynaktan sağlanmıştı. Bu kaynak da herhalde İngilizlerin hizmetinde bulunan ama adı açıklanmayan bir Türk ajanınca oluşturuluyordu²³.

İngilizler, bu arada Mustafa Kemal'in BMM adına yayınladığı bildirimlerle de çok ilgileniyorlardı. Onun 30 Nisan 1920 tarihini taşıyan ve Fransız'ca olarak daktilo edilmiş bulunan bildirisi, 23 Haziranda doğrudan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un eline varıyordu. Bu bildiriye, Mustafa Kemal, İstanbul'un Bağlaşık ordusunca resmen işgaline karşı çıkıyor ve Ankara'da kurulan BMM'nin, Halife-Padişah İstanbul'da yabancı baskısı altında kaldığı sürece Türkiye'nin keskinini kendi eline almak kararını verdiğini bildiriyor; İstanbul'daki yönetimin buyruk ve fetvalarının BMM'nde alınan bir kararla kabul edilmeyip tanınmıyacağını ve Türk halkının "kendi kutsal haklarını savunarak onurlu bir barış için mücadele edeceğini" ekliyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge, bu bildiri ile ilgili olarak şu derkenarı kaleme alıyordu: "Bu, az çok Padişaha karşı bir isyan bildirisidir"²⁴.

İngilizler, aynı zamanda, Mustafa Kemal'in BMM adına 1 Mayıs 1920'de Padişahlık ve Halifelik katlarıyla başkentini ve Türk ülkelerinin kurtarılmaları için mücadele yapılacağı yolunda tüm İslâm dünyasına seslenen bildirisini aynen İngilizceye çeviriyorlar; İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck, bunu,

²² İDA 5048/E 4890.

²³ İDA 5049/E 5858.

²⁴ İDA 5051/E 7090.

22 Mayıs'ta gizli bir yazıya ilişik olarak Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderiyordu. Bu bildiri, İngilizlerce T/10/12 sayılı kaynaktan sağlanmıştı²⁵. Aynı gün, Mustafa Kemal'in Türk halkına seslenen bildirisini de "EK B" işaretli olarak aynı yazıya ilâştiriyordu. Bu bildiride, İngilizlerce satın alınan, din ve ülke düşmanı kimi hayırların, Halife-Padişaha karşı isyan başlatıldığı yolunda çevreye söylentiler yaydıkları; bundan amacın, İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Antep ve Osmanlı İmparatorluğunun tüm bölgelerini ordularıyla işgal etmiş bulunan din düşmanlarını ülkeden koğmakla Halife-Padişahın yetki ve saygınlığını iade etmek için silâha sarılan ve kanını döken ulus arasında ölümcül bir mücadele başlatmak olduğu bildiriliyor, şöyle deniyordu:

"Ulusun temsilcileri olarak, Tanrı ve Peygamber adına and içer ve deriz ki, Halife-Padişaha karşı isyan yoktur. Casusların, hainlerin sözlerine inanmayınız... Halifelik ve Padişahlık katlarının kutsal başkentini, yetki ve saygınlığını iade etmek; düşmanı ülkeden koğmak için cihad açmış bulunuyoruz... BMM'nin buyruğuyla Mustafa Kemal, 1.5.1920"²⁶.

10.6.1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, Mustafa Kemal, BMM adına 9 Mayıs'ta tüm İslâm dünyasına bir bildiri daha yayınlamıştı. Bu bildiri, 13.5.1920 tarihli Meclis tutanaklarında yayınlanmıştı. Bildiri, İslâmın birliğini parçalamaya çalışan İngilizlere saldırıyor; kötü niyetle davranarak İstanbul'u resmen işgal ettiklerini ve güçlerini kullanarak Damat Ferit'i sadrazam yaptıklarını; Ferit'in onlarla gizli bir anlaşma imzaladığını öne sürüyor; İngilizler "ulusumuzu, yönetimimizi ve kendi Şeyhül-İslâmımızı bile bize karşı çeviriyorlar. Anadolu'daki tüm dinsel önderlerin, her Müslümanın görevi, Halifeyi yabancı boyundurugundan kurtarmak için mücadele etmektir" diyordu²⁷.

İngiltere Dışişleri Bakanlığında bu belgeler dikkatle izleniyor, yorumlara yol açıyordu. Bakanlık yetkililerinden Deniz Yarbayı Heathcote-Smith, 5 Haziranda kaleme aldığı derkenarda şöyle diyordu:

²⁵ İDA 5049/E 5858.

²⁶ İDA 5049/E 5858; kaynak: T/10/12.

²⁷ İDA 5049/E 5858.

“Bu yazılar oldukça ilginçtir... Ulusalçılar çok zekidirler; her davranışlarını türeye göre yapmaya büyük dikkat gösteriyorlar. Tüm Bakanlar ‘vekil’dirler ve İstanbul yönetimiyle birleşecekleri günü bekliyorlar. Padişah kabul ediliyor ve ona saygı gösteriliyor, ama şu koşulla: zavallı adam yabancılar elinde baskı altında olduğundan, geçici bir süre için sorumsuzdur ve onun Şeyhülislâmınca yayınlanan fetvalar geçersizdir...”

Büyük Millet Meclisinde Hazır Bulunan Bir İngiliz Ajannın İngilizlere Verdiği Rapor

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck’in 22 Mayıs 1920’de Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a bildirdiğine göre, BMM’nde hazır bulunan bir ajan (HA/928) şu raporu gönderiyordu:

“BMM 174 üyeden oluşuyor. Aralarında Celâlettin Arif, Rıza Nur, Yunus Nadi ve Cami Bey’ler gibi İstanbul’dan gelen 24 milletvekili de vardır. Benim hazır bulunduğum oturumda başkanlık seçimiyle ilgileniliyordu. İlk Mustafa Kemal söz alarak ulusal örgütün on iki aydan beri yaptığı çalışmalarını anlattı. BMM ondan sonra Mustafa Kemal’i birinci Başkan, Celâlettin Arif’i ikinci başkan, Abdülhalim Çelebi’yi birinci Asbaşkan, Kırşehirli Hacı Veli Çelebi Cemalettin Efendiyi ikinci Asbaşkan seçti. Sonra BMM, üyeleri arasından bir yönetim konseyi (hey’et-i vükelâ) seçti. Bunlar arasına Mustafa Kemal, Celâlettin Arif, Dr. Adnan, Hakkı Behiç, Bekir Sami, Hamdullah Suphi, Cami Bey, Fevzi Paşa ve Genel Kurmay Başkanı olarak Albay İsmet vardır.

Yönetimin geçici olduğu açıklanıyor... BMM’ni Ankara’da kurma kararı, Heyet-i Temsiliyenin 28.3.1920’de Karasu’da yapmış olduğu toplantıda alınmıştı. BMM ve Bakanlar Kurulu Başkanı Mustafa Kemal, Şeyhülislâm ve Evkaf Bakanı Müftü Fehmi Efendi, Ulusal Savunma, Savaş ve Donanma Bakanı Fevzi Paşa, İçişleri Bakanı Cami Bey, Dışişleri Bakanı Bekir Sami, Adalet Bakanı Celâlettin Arif, Maliye Bakanı Hakkı Behiç, Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur, Ekonomi ve Tarım Bakanı Yusuf Kemal, Sağlık Bakanı Dr. Adnan ve Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet’tir.

Orada kurulan geçici yönetim gerçekte cumhuriyet biçimindedir, ama halkın Padişaha olan duyguları gözönünde tutularak,

bu açıkça söylenmiyor. Merkezi yönetimce yayınlanan fetvalar halk üzerinde o kadar etken olmuştur ki, egemen olan görüşlere göre, İstanbul'dan Anadolu'ya gerçekten yetenekli bir güç gönderilirse ulusalıcılar (Kemalistler) kolayca yenilgiye uğratılacaklardır. . . Mustafa Kemal'in İtalyanlarla ilişkileri oldukça iyidir. BMM'nde İtalyanlardan yana konuşmalar yapılmış ve İtalyan askerlerinin işgalinde bulunan bölgelerin büsbütün boşaltıldığı iddia edilmiştir. Eskişehir, 6.5.1920. Kaynak: T. 25.2"²⁸.

Meclis-i Kebir-i Milli

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü²⁹ başkomutanı General Sir Milne'nin 6 Mayıs 1920'de İngiltere Savaş Bakanlığına gönderdiği gizli raporda, BMM'nin Ankara'da açılış hakkında ayrıntılı bilgi veriliyor, onun adının ilkin "Meclis-i Kebir-i Milli" olarak saptandığı kaydediliyordu. Bu rapora göre BMM şu önemli kararları alıyordu:

"Herhangi bir barış antlaşması kabul edilmeden önce şu noktalara önem verilmelidir:

1. İstanbul'un işgali sona ermelidir;
2. Fransızlar, Yunanlılar ve İtalyanlar Adana, İzmir ve Antalya'dan çekilmelidirler;
3. Sakinlerinin çoğunluğu Türk olan tüm bölgeler Osmanlı yönetiminin doğrudan doğruya denetiminde kalmalıdır;
4. 1914'de Osmanlı yönetiminde olup da şimdi düşman güçlerince işgal edilmiş bulunan öteki tüm bölgelerde plebisit yapılmalıdır;
5. Bu dört ilkeyi kapsamayan herhangi bir barış antlaşması, Türk ulusunca kabul edilmeyecektir;
6. Kabul edilmeyen barış koşullarını Türk ulusuna zorla kabul ettirmeye çalışacak herhangi bir davranışa ulusun karşı koymaya hakkı vardır"³⁰.

Büyük Millet Meclisi Padişaha Baş Vuruyor

26 Mayıs 1920 tarihli ve 70 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporu, Mustafa Kemal'in BMM adına Padişaha gönderdiği tarihsiz yazının metnini veriyordu. Bu yazıda özetle şöyle deniyordu:

²⁸ İDA 5049/E 5858.

²⁹ Türkiye'deki İngiliz işgal ordusu, "Army of the Black Sea" (Karadeniz Ordusu) olarak anılıyordu.

³⁰ İDA 5052/E 7721.

“Halife ve Padişahımız, saltanat haklarını ve ulusal bağımsızlığımızı korumak amacıyla bugün BMM olarak toplanmış bulunuyoruz”. İzmir’in işgaline ve ülkenin yıkılmasına değindikten sonra şöyle devam ediyordu: “Bizzat zat-ı şahaneniz bu olaylar önünde duymuş olduğunuz acıyı tüm dünya basınına yansıtmış bulunuyorsunuz. Bu durum içinde, yüzyıllar boyunca Padişahlara dünyanın en şahane tahtını getiren bu ulus ne yapabiliirdi? Sefil bir savaş sonunda Padişahının kendi ordularını seferber etmekten menedildiğini görerek bizzat silâha sarıldı ve dinimizi, ulusal onurumuzu kurtarmak için, saldırıya uğrayan bölgelere koştu... Haşmetpenahi, halkı aldatarak ulusal savunmamızı zat-ı şahanenize karşı bir isyan olarak göstermeye çalışan hainler vardır. Bu hainler, ulusumuzu sivil bir savaşa sürükleyerek yurdumuzun düşmanlarca istilâsı için ortam hazırlamaya çalışıyorlar... Düşman bayrakları yurdumuzdan kaldırılmayınca ulusal savunmamızı bırakamayız... Yoksul ve bedbaht olarak yönetimimiz altında yaşamayı, yabancı köleliğinin getireceği rahatlık ve zevke bin kere yeğ tutarız... Kalplerimiz zat-ı âlinize karşı bağlılık ve sevgiyle doludur. Öncekine oranla daha sıkı bağlarla Padişahlık katına bağlıyız. Meclisimizin ilk sözleri Halife-Padişahımıza bağlılık olduğu gibi son sözleri de gene aynı olacaktır”³¹.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 22 Mayıs 1920’de Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gönderdiği gizli yazıda şu bilgiyi veriyordu:

“Ulusal önderler Anadolu’da bir Padişah vekili (naibi) atamayı düşündüler, ama sonunda bu görüşten vazgeçtiler. Herhangi bir Osmanlı Prensini böyle bir katı üstüne almaya inandırmakta herhalde güçlük çekeceklerini anlayarak bundan vazgeçtiler. Bununla birlikte, şimdi uygulamakta oldukları yönetimi izah etmek için icat ettikleri nazariye (teori) pek ilginçtir. Ulusal akımın önderleri Padişah-Halifeye bağlılık beyan ediyor, ama onun baskı altında bulunduğunu öne sürüyorlar. Dolayısıyla bir Padişah naibi veya vekili atamakla düşmanların tuzağına düşmüş olacaklarını anlıyorlar, çünkü onlara göre, düşmanları olan Bağlaşıklar, Padişahlıkla Halife-

³¹ İDA 5168/E 6768.

liğin görevlerini birbirlerinden ayırmak amacını güdüyorlar. Bu duruma şöyle bir çözüm yolu buluyorlar: normal durumda devletin çeşitli organlarında uygulanan ve Padişahın kişiliğinde toplanan tüm yetkiler şimdiki durum içinde BMM'nde toplanıyor. Ankara'da kurulan yönetimin Meclise vekâlet ettiği açıkça bildiriliyor; dolayısıyla Bakanlara 'vekil' ünvanı veriliyor. Yani başka bir organa veya kişiye vekâlet ediyorlar. Türe dışı birçok davranışları bir bakıma türe içi göstermeye çalışmak Türk usullerine has bir şeydir. BMM, ulusal önderlerin sorumluluklarını kapsayacak sözde yasalar yapmak amacını güdüyor. Bu yasalar arasında, BMM'nin dileklerine karşı koyanların ölümüne mahkûm edilecekleri uyarısında bulunan bir yasa da vardır"³².

Büyük Millet Meclisi ve Sevr Antlaşması

8 Temmuz 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporundan öğrenildiğine göre, Sevr Antlaşmasının koşulları 22 Mayıs 1920'de BMM'nde açıklanınca büyük bir gürültü kopuyor; tüm milletvekilleri, bu koşullara karşı söz söylemede ve özellikle İngiltere'ye ve Sadrazam Damat Ferit'e saldırmada birbirleriyle yarış ediyorlardı. Karahisarışarki milletvekili Nebil Efendi, alaycı bir edayla: "Çok emek etmişler; Türkiye'nin artık var olmadığını söyleseler daha iyi ederlerdi" diyor; Erzurum milletvekili Necati Bey, bu antlaşma ile "Avrupa'nın çirkin, şeytan çehresinin" meydana çıkmış olduğunu; Başkan Wilson ilkelerinin "bizim gibi safdil ve içten kişileri aldatmak için bir kamufraj olarak kullanıldığını" öne sürüyor; Antalya milletvekili Rasih Efendi, Konya milletvekili Refik Bey, Trabzon milletvekili Ali Şükrü ve Saruhan milletvekili Mustafa Necati, İngiliz siyasasına, özellikle İngiltere Başbakanı Lloyd George'a saldırıyor; onu, "insanlığa, herkesin utanacağı bir belge sunmakla" suçluyor; söz konusu antlaşmanın, "İngiltere'nin, Türk, özellikle Müslüman dostu olduğu yolunda çevreye yayılan yanıltıcı izlenim ve propandayı ortadan sileceğini" öne sürüyorlardı. Antalya milletvekili Hamdullah Suphi, dışarıdan yardım sağlanmasını öneriyordu. Bulgaristan'la bir anlaşma yapılırsa, Yunanlıların Trakya'ya girmelerini önlemek için Türkler Bulgarlarla birleşebilirlerdi. "Rusya'da bizden yana olanlarla birleşeceğiz. Bize bir ordu gönderiyorlar. Kardeşlerimiz

³² İDA 5049/E 5858.

yeşil bayrak taşıyarak geliyorlar. Kırgızlar geliyor! Başkırlar geliyor! Kafkasya Müslümanları geliyor!” diyordu. Mustafa Kemal de Sevr Antlaşmasına karşı çıkıyor; barış koşullarının ulusal onura bir hakaret olduğunu öne sürüyordu. Öteki ulusalcı milletvekilleri de benzer görüşler öne sürüyorlardı³³.

Büyük Millet Meclisi ve Türk - Rus İlişkileri

Aynı raporda, Mustafa Kemal’in 26 Nisan 1920’de Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin’e göndermiş olduğu ve Ruslarla dostluk ve ittifak anlaşması yapılması önerisinde bulunan mektubu; 11 Ağustos 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda ise, Çiçerin’in 2 Haziran 1920’de Mustafa Kemal’e vermiş olduğu karşılık özetle veriliyordu³⁴. 3 Haziran 1920 tarihli istihbarat raporunda, “Türkiye ve Bolşevizm” başlıklı raporda ise şöyle deniliyordu:

“Türkiye’de Eskişehir’in Bolşevizmin merkezi biçimine geldiği yolunda daha önceki raporlarda söz edilmişti. Son günlerde oradan alınan haberlere göre, Şerif Manatof adlı tanınmış İslâm Bolşeviği, orada Bolşevizm üzerine bir konferans vererek, Türkiye’nin güvenliği adına BMM’nin Bolşevizm ilkelerine bağlı olduğunu açıklamayı gerektiğini öne sürüyor; Erzurum’da Rus Bolşevikleriyle Türk Kolordusunun birleştiklerini iddia ediyordu. Bunun üzerine konferans sonunda kaleme alınan bir telyazısında, BMM bu biçim bir bildiri yayınlamaya çağrılıyor, ama bildiri, BMM’nin gizli oturumlarından birinde okununca milletvekilleri arasında büyük bir gürültü kopmasına neden oluyordu”³⁵.

9 Haziran 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda, “Bolşeviklerle İlişkiler” başlığı altında yayınlanan şu haber oldukça ilginçtir:

“BMM İngilizlerle bir anlaşmaya varılması olanağını görmüyor. İngilizler Türk amaçlarına karşı koyuyorlar. Onlarla anlaşmaya varmak dilenmiyor. Bolşevizm, İngiltere’ye karşı koyabilecek bir güçtür; onunla birleşmekle Türkiye’nin dilekleri gerçekleşebilir. Bolşeviklerle ilişki kurmak amacıyla, Dışişleri

³³ İDA 5170/E 8567; Kaynak: HA 1098.

³⁴ İDA 5170/E 9978 ve E 10779.

³⁵ İDA 5169/E 6955; Kaynak: HA/1024, 1025.

Komiseri Bekir Sami, Ticaret Komiseri Yusuf Kemal ve Kâzım Karabekir'den oluşan üç kişilik bir kurul seçilmiştir. Bekir Sami ile Yusuf Kemal, 5.5.1920'de Ankara'dan hareket etmişlerdir. Şimdi Erzurum'da olmalıdırlar. 12 Mayıs dolaylarında Sivas'a varmışlardı ve ayın 22'sine dek orada kalmışlardı. Yusuf Kemal Samsun'a da uğramıştır. Bu kurul, Erzurum'da herhalde bir Bolşevik kuruluyla görüşecek ve bir ön anlaşma yapılırsa, ek görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya gidecektir"³⁶.

Amiral Sir John de Robeck de, 19 Haziran 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği yazıda, BMM'nin iki üyesinin, Bolşeviklerle görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya hareket ettiğini 20 Haziran 1920 tarihli "*Hakimiyet-i Milliye*" gazetesine atfen bildiriyordu³⁷.

Büyük Millet Meclisi ve Yunan Saldırısı

Bu arada 21/22 Haziran 1920'de Fransa'da, Boulogne'da toplanan Bağlaşık Yüksek Konseyi, Kemalist askeri gücünü Boğazlardan uzaklaştırmak; bu güce büyük bir çarpıda bulunarak Kemalistleri, ileride Sevr'de Türklere verecekleri barış koşullarını kabule zorlamak amacıyla, İzmir bölgesindeki Yunan ordusunun Kuzey-Doğu doğrultusunda saldırıya geçmesi için Yunan yönetimine izin veriyor; bu ordu, Kemalist askeri birliklerini dağıtmak ve İzmir-Bandırma demiryolunu ele geçirmek amacıyla 22 Haziranda saldırıya geçiyor³⁸; bunun ardından, yarı örgütlenmiş ve güçsüz Kemalist birlikleriyle Yunan ordusu arasında kanlı bir boğuşma başlıyor; Temmuz sonlarına doğru Yunanlılar, Bursa, Bandırma, Alaşehir ve Balıkesir'i işgal ediyorlar; daha sonra Doğu Trakya'yı ele geçiriyorlardı. Kemalistlerin askerî durumu o kadar tehlikeli idi ki, Bakanlar Kurulu, başkenti Ankara'dan Sivas'a taşımak kararını alıyor; durumu BMM'nden gizli tutuyordu.

15 Temmuz 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu şu haberi veriyordu:

"BMM'nin 27 Haziran 1920 günkü oturumunda oldukça önemli şu kararlar alındı:

³⁶ İDA 5169/E 7373.

³⁷ İDA 5052/E 7579.

³⁸ İDA 5133/E 7019, Amiral de Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 22.6.1920.

1. Yunan istilâsı göz önünde tutularak Mustafa Kemal diktatör ilân edildi;
2. Durum iyileşinceye dek ona sınırsız yetki verildi;
3. Mustafa Kemal, ülkenin savunmasını sağlamak amacıyla komşu ülkelerle antlaşmalar imzalayabilecek;
4. Mondros Bırakışması kaldırılarak, bırakışma günlerinde yapılan tüm antlaşmalar geçersiz sayıldı”³⁹.

4 Ağustos 1920 tarihli ve 84 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporundan öğrenildiğine göre, Mustafa Kemal, 19 ile 23 Temmuz tarihleri arasında, on milletvekili ile savaş kesimini teftiş ediyor; durumu o kadar kötü buluyordu ki, Ankara’ya dönünce, BMM gizli bir oturum yaparak durumu inceliyor ve bunun sonucu olarak İçişleri Bakanı Cami Bey, milletvekillerinden Ferit ve Hamit Bey’ler görevlerinden çekiliyorlardı. Maliye Bakanı Hakkı Behiç geçici olarak İçişleri Bakanı vekilliğini de üzerine alıyordu⁴⁰.

Türk Kurtuluş Derneği

19 Ağustos 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, aşağıdaki oldukça ilginç haberi veriyordu: BMM, 23 Temmuz 1920 günkü oturumunda, Türk Kurtuluş Derneği (Cemiyeti)’nin kurulmasını hiç görüşme yapmadan oybirliğiyle kabul etti. Derneğin amaçlarını açıklayan önsözde (preamble), ulusal akımdan yana olağan noktalar öne sürülüyor ve “yüzyıllardan beri kılıcının ucunu sezen düşmanın hak ettiği cezayı göreceği gün uzak değildir; tüm hazırlıklar bütünlük üzere” deniliyordu. Bu derneği kurmaktan amaç, yapılacak olan askerî harekâtı kolaylaştırmaktı. İşgal altındaki ülkelerde bulunan Müslüman çoğunluğu bunun başarılı olmasını sağlayacaktı. Önsözün altında Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa ve İçişleri Bakanı Hakkı Behiç’in imzaları vardı.

Derneğin amaçları şunlardı:

- “1. İstilâ edilmiş bölgelerde huzursuzluk yaratmak ve sürdürmek; daha başka yerlerin istilâlarına karşı direnmek; istilâ gücünün ulaştırma ve irtibat hatlarını arkadan hırpalamak; sürekli olarak ayaklanmalar kıskırtmak; ivedi saldırı ve baskınlarda bulunarak tehlikeli durumlar yaratmak;

³⁹ İDA 5170/E 9649; Kaynak: 1144 ve 1155.

⁴⁰ İDA 5170/E 10335; Kaynak: HA/1229.

2. Derneğin Ankara yönetimiyle açıktan ilişiği olmamakla birlikte, gerçekte Ulusal Savunma Bakanlığının gizli bir şubesi olacaktır. Askeri harekât ve levazım dairesinden yönerge alacaktır. (İngilizlere göre bu dernek, 1914'de İttihat ve Terakki Derneğince kurulan ve Behaettin Şakir'in yönetiminde bulunan meşhur Teşkilâtı Mahsusaya benziyordu).
3. Derneğin, Ulusal Savunma Bakanınca atanacak, bir başkan ve beş üyeden oluşan bir yönetim konseyi ve bu konseyin emrinde bir başkan ve iki üyeden oluşan bir askeri konseyi olacaktır.
4. Derneğin başlıca görevleri şunlar olacaktır:
 - a) İşgal altında olmıyan bölgelerde örgüt kurmak;
 - b) İşgal altındaki bölgelerde örgüt kurmak; bu örgütü, her biri yönetim ve askeri konseylerce atanacak bir başkan ve üç üyeden oluşacak iki konsey yürütecektir.
5. İşgal altında olmıyan bölgelerdeki örgüt şunlardan oluşacaktır:
 - a) Dilendiği vakit işgal altındaki bölgelerde çalışacak 20 ve 30 kişilik birlikler;
 - b) Bu birlikler çeşitli patlayıcı madde ve silâhlarla donatılacaklar; levazım birliklerine, depo, köprü, telgraf, telefon, yol, demiryolu ve uçak alanlarına baskın yapacaklardır;
 - c) İşgal altındaki Müslüman köyleri yıkılırsa, gayri Müslimlerin köyleri de misilleme olarak yıkılacaktır;
 - d) Gerekirse, işgal altındaki bölgelerde kurulacak örgütlere yardımda bulunacaklardır;
6. İşgal altında olmıyan bölgelerde kurulacak birliklere yetenekli bir teğmen komuta edecek ve ona mühendis olan bir asteğmen yardımcı olacaktır;
7. Faal hizmet gören subayların ve erlerin maaşları, normal maaşlardan üç misli çok olacaktır, şöyle ki, erler ayda 60 Türk lirası alacaklardır. Birlikler kendi harekât bölgeleriyle yatım ve bakım yerlerini bizzat kendileri sağlayacaklar, ama örgütçü konseyler onlara bu hususta yardımcı olacaklardır;

8. Görev sırasında ölen subay ve erlerin ailelerine sırasıyla 1000 ve 2000 Türk Lirası ödenek verilecektir. Normal duruma döndüğünde, dul kalan kadınlara ve yetimlere sürekli ödenekler bağlanacaktır;
9. Bilerek ihanette bulunanları komutan ölüme mahkûm edecektir;
10. İşgal bölgesindeki örgütler şöyle kurulacaktır:
 - a) Müslüman toplumlarıyla ilişki kurmak için müftüler, hocalar, öğretmenler, din kuruluşları, yetkililer ve eşrafca kurulacaktır. Müslüman halk arasına öc duyguları ve kurtuluş özlemleri yayılacak; düşman propagandası etkisiz bırakılacak; göçlere cesaret verilmeyecek; bir tedhiş akımı için hazırlık yapılacaktır;
 - b) Örgütün merkezi işgal bölgesinin dışında olacak ve yukarıda anılan amaçlar, meslek sahibi, müftü, imam, işadama ve göçmen kılığına girecek elçiler aracılığıyla sağlanacaktır;
 - c) Müslüman komitelerce yapılacak mali bağışlar bu elçiler eliyle yönetim konseyine gönderilecektir;
11. Elçiler düşman hesabına casusluk veya propaganda yapanları bizzat kendileri öldüremezlerse, en yakındaki tedhiş örgütü komutanına bu konuda bilgi vermekle görevlidirler;
12. Elçiler, tedhişçi birliklere yiyecek sağlamalıdır. Bu konuda ihmalkârlık gösteren veya buyruklara karşı koyan köyler düşman olarak bilinecektir;
13. Türk Kurtuluş Derneği, düşman işgali sona erinceye dek varlığını sürdürecektir;
14. Silâh ve mermiler, Ulusal Savunma Bakanlığınca sağlanacaktır. Maaşlar derneğin sandığından ödenecektir. Gelir şöyle sağlanacaktır:
 - a) Ankara yönetiminden ödenek;
 - b) İşgal altında olan ve olmayan bölgelerden bağışlar;
 - c) Hayırseverlerin bağışları;
 - d) Düşmandan veya benzeri kaynaklardan alınacak ganimet;

15. Gelirin dörtte biri olağanüstü fona yatırılacaktır. Her yıl malî konularda Ulusal Savunma Bakanlığına ayrıntılı bir bütçe sunulacaktır;
16. Yönetim ve askeri konseylerin kuruluşlarından iki hafta içinde, bazı maddelerle ilgili özel kararlar hazırlanacaktır;
17. Ağızlarını pek tutmayan subay ve erlere Yurda İhanet Yasasının hükümleri uygulanacaktır.

Yönetim konseyi şunlardan oluşacaktır: Başkan - Kurmay Albay Hilmi; Üyeler - Bursa eski valisi Hazım Bey, BMM üyesi Ahmet Kemal, Yarbay Nuri Recep, Salihli savaş kesimi komutanı Ethem Bey, Yarbay Ahmet Ferit. Askeri Konsey şunlardan oluşacaktır: Başkan - Kurmay Yarbay Kemal Veysi; Üyeler - Kurmay Binbaşı Münir, Kurmay Binbaşı Remzi. Bu kişiler Ulusal Savunma Bakanlığınca onaylanmışlardır”⁴¹.

Büyük Millet Meclisi ve Bolşevizm

Bu arada İngilizler, Yunan ordusunun Anadolu’da Kemalistlere karşı kazanmış olduğu başarıların etkisini yakından izlemeye çalışıyorlardı. 28 Temmuz ve 4 Ağustos 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporlarında şu haber yer alıyordu:

“Yunan ordusunun Anadolu’da kazandığı başarılar, Ankara’daki BMM’ne hiç şüphesiz büyük bir çarpıda (darbe) bulunmuştur. Bu durum, onları Bolşeviklere yanaştırıyor. BMM, askerlerinin moralini yükseltmek için propaganda yayıyor ve Bolşeviklerden silâh yardımı göreceği iddiasında bulunuyor. Son günlerde ulusalcılar Bolşevik yandaşı oldular; bu konuda Mustafa Kemal’le Kâzım Karabekir arasında görüş ayrılıkları vardır: Karabekir esasen bizzat kendisi geçmişte kimi Bolşeviklerle ilişki kurarak görüşmelerde bulunmuştu.

BMM’nin kimi üyeleri, tek umudun şimdi Bolşevik Rusya’da olduğunu öne sürüyorlar. Türk ulusalcıları, kendileriyle Bolşevikler arasında sıkı işbirliği yapıldığı yolunda sürekli propaganda yayıyorlar. Dahası, BMM yönetimiyle Sovyet Rusya arasında bir anlaşma yapıldığı söyleniyor”⁴².

⁴¹ İDA 5171/E 12228; Kaynak: HA/1260.

⁴² İDA 5170/E 9978 ve E 10335.

Raporda, sözde anlaşmanın metni veriliyordu. Herhalde Bekir Sami kurulunun Moskova'da parafe ettiği, ama henüz imzalamadığı anlaşma kastediliyordu.

11 Kasım 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, Oltu milletvekili Yasin Efendi ve Erzurum milletvekillerinden Avni Efendi, Necati ve Mustafa Durak Bey'ler, 14 Ağustos 1920'de BMM'ne sundukları bir gensoruda, Gürcü ve Ermenilerin Doğu sınırında Müslümanlara karşı girişmiş oldukları davranışlara Türk ordusunca karşı konulmamasının siyasal nedenlere dayanıp dayanmadığını ve Türk ordusu duruma egemen olabilecek bir halde olmakla birlikte, Erzurum'a Bolşevik kuvvetlerinin gelip gelmediğini soruyorlardı. Bu gensoru, 1920 Temmuzunun sonlarına doğru, Mustafa Kemal Batı savaş kesimini teftiş ederken öne sürülmüştü. Buna karşılık veren Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'in o sıralarda Erzurum'da bulunan Türk kurulunun (Bekir Sami kurulu) Kars-Batum demiryoluyla Moskova'ya hareket etmesi; Ermenilerin Müslümanlara karşı girişmiş oldukları kırım davranışlarına son vermek için gerekli ölçemleri alması ve saldırıya hazırlanan Ermeni ordusuna karşı Türk ordusunun uygun ve egemen bir pozisyon alması için, esasen Brest Litovsk ve Batum Antlaşmalarıyla Türkiye'ye verilen üç Doğu İlindeki (Elviye-i Selâse) Sarıkamış ve Doğanlı dağlarını ve geçitleri işgal etmesi için 30 Mayıs ve 4 Haziran 1920'de BMM'ne başvurduğunu; ama Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in, Türk-Ermeni sorununda arabuluculuk önerisinde bulunan mektubunun alınması üzerine, Ermenilere karşı uygulanması düşünülen ölçemlerin ertelendiğini; esasen Ermenistan'a yapılacak saldırının o sırada Sovyet Rusya yönetimini memnun bırakmayacağını; o arada bir Sovyet kurulunun (Upmal Angarskii) Ankara'ya gelmek üzere olduğundan, Ermenileri tedibin geçici bir süre için ertelendiğini bildiriyordu.

Daha önce, Erzurum'da üslü Doğu ordusunun Ermenilere karşı mı seferber edilmesi, yoksa Batı savaş kesimini mi takviye etmesi konusunda Mustafa Kemal'le Kâzım Karabekir arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Karabekir, Ermenistan'ın ezilmesine büyük önem veriyor ve bu ülkeye saldırma dileğini birkaç kez belirtiyordu.

İngiliz istihbarat raporunda iddia edildiğine göre, Mustafa Kemal, söz konusu oturumda Bolşevizmden övgüyle söz ediyor, şöyle diyordu:

“Rus ihtilâli sosyalizmin gerçek ideallerini güçle yaydı ve genellikle insanlığı kapitalizmin ve emperyalizmin istibdadından kurtarmayı üstlendi... İslâmın en yüksek ilkelerini kendinde toplayan Bolşeviklik, ortak düşmana karşı bir zafer kazandı. Bağlaşık Devletler, ancak Doğu’da egemen olmakla kendi yaşamsal çıkarlarını koruyabileceklerini anladılar ve bu yüzden özellikle İngiltere, bir yandan Türkiye’yi yıkmak, öte yandan Bolşeviklerin Türkiye’ye yardımlarını önlemek için her çabaya baş vurdu. Ama Bolşevikler, Türklerin uzattığı eli ivedilikle yakaladılar. Türkler Bağlaşıkların pençelerinden kurtulurlarsa, dünya ihtilâlinin amaçlarına büyük destek olabilirler. Bolşevikler, 10. ve 12. Kolordularını Kafkaslara göndererek Türklerin yardımlarıyla Azerbaycan’a girdiler; ama Polonya’daki durumları zorlaştığından geri çekilmek zorunda kaldılar... 11 Ağustosunda Kızıl Ordu ile Türk ordusu buluştu”.

Bakü Kongresine de değinen Mustafa Kemal, İngiliz istihbaratının iddiasına göre, şöyle diyordu:

“İlkelerimizi tüm dünya bilir; bunlar Bolşevizm ilkeleri değildir. Ulusu, Bolşevizm ilkelerini kabule zorlamak asla söz konusu olmamıştır. Türk görüşü, işçi görüşüdür ve halka egemenlik kazandırmak amacı gütmektedir. Bu ilke Bolşevizme karşı değildir. Türkler ulusalcıdır ve kendileriyle işbirliği yapan öteki uluslara saygıları vardır. Aynı zamanda Müslümandır ve Müslümanlık ulusalcılığı, sert (şövenist) ulusalcılığın üstünde bir düzeye çıkardığından, Türk ulusalcılığı Bolşevizmin gelişmiş biçimi sayılabilir. Bolşevizm ancak bir sınıfa kapsar; oysa ki Türk ulusu genellikle baskı altındadır. Yetkisiz ve sorumsuz herhengi bir kişinin ülkeye Bolşevik ilkelerini sokmağa çalışması hata olacaktır. Bakü Kongresine ancak BMM temsilcileri olarak katılacaktır. Ulus adına ancak ulusun resmi ve yetkili temsilcileri söz söyleyebilirler”.

Burdur milletvekili İsmail Suphi, Bolşevik askerlerinin Ankara’ya gelip gelmeyeceklerini soruyor; Mustafa Kemal ona sert biçimde karşılık vererek, bu denli hiçbir öneri yapılmadığını ve konuyu incelemek istemediğini söylüyor; bu denli soruları sormadan önce ona, iyice düşünmesini salık veriyordu⁴³.

⁴³ İDA 5172/E 15112; Kaynak: HC/1490.

Sevr Antlaşmasının İmzalanması ve Yunan Saldırıları

Bu arada, Osmanlı Senatörlerinden Hadi Paşa ve Dr. Rıza Tevfik'le Bern'deki Osmanlı Büyükelçisi Reşat Halis, Osmanlı yetkili murahhasları olarak 10 Ağustos 1920'de, Türkiye'yi bağımsız ve egemen bir devlet olarak ölüme mahkûm eden maruf Sevr Antlaşmasını imzalıyorlardı. Bu antlaşma ile Türkiye'nin Avrupa'daki sınırı, yaklaşık olarak Çatalca hattına dek kırpılıyor; İstanbul, Türk egemenliğinde kalmakla birlikte, Türkiye, antlaşma koşullarını uygulamazsa Türklere alınmak tehdidine uğrayor; Boğazlar büyük devletlerin denetine veriliyor; İzmir kenti ve dolaylarındaki egemenlik hakları ve Ege Denizindeki kimi adalar Yunanistan'a veriliyor; Türkiye'nin Doğu illerinden Ermenistan'a ve Kürtlere toprak veriliyor ve Türk devleti Anadolu içerilerinde nefes bile alamıyacak küçük ama güdümlü bir devlet biçimine getiriliyordu⁴⁴.

5.10.1920 tarihli ve T/26/30 kaynaklı İngiliz gizli istihbarat raporunda "BMM'nde Bolşeviklere Karşı Parti" başlığı altında, BMM'nin 4 Eylül 1920'de yaptığı gizli oturumda tutulan tutanakların İngilizce çevirisi veriliyordu. Bu tutanaklardan anlaşıldığına göre, aralarında Kütahya milletvekili Besim Atalay'ın da bulunduğu kimi milletvekilleri, Ankara yönetimine karşı bir gensoru sunuyorlardı. 8 Temmuz 1920'de de Mecliste Bolşevizme karşı konuşan Besim Atalay'a, bu gensoruda Afyon Karahisar, Uşak, Bilecik ve Eskişehir milletvekilleri, 2 Eylül 1920'de sundukları öneriyle eşlik ediyorlardı. Bunun üzerine BMM, 4 Eylül günü ö.s. saat 2'de ikinci asbaşkan Hüsametdin Bey'in başkanlığında toplanıyordu. Maliye Bakanı dışında tüm Bakanlar (vekiller) Mecliste hazır bulunuyorlardı. Başkan, önerilen önergeyi okuyor; önerenin ilk bölümünde, İstanbul'un işgaline yol açan olaylardan söz ediliyor; Padişahın tutsak edilmesinden dem vuruluyor; Ankara yönetiminin niçin ve nasıl kurulduğu anlatılıyor; şöyle deniliyordu:

"Bu komite (yönetim) ulusal bağımsızlığımızı etken ölçemlerle korumak ve Yunan istilâsına karşı koymak için Ankara'da geçici bir yönetim olarak kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Yunan ilerlemesinin durdurulduğunu ve askeri hazırlıklar bütünülenir bütünülenmez, ordumuzun saldırıya geçerek, eski hatlarına dönmek zorunda bırakacağı yolunda bize güvence

⁴⁴ İngiliz resmi yayını "Command Paper" 964 (1920).

vermişti. O tarihten altı ay geçmiş olmasına karşın ve yönetimin, içeride sağlanan başarılar, İslâm dünyasıyla Sovyetlerden sağlanan ve sağlanması sürdürülecek olan yardımlar konusunda bize verilen tüm güvencelere ve bu güvenceler sonucunda katlanılan tüm özverilere (fedakârlık) karşın, kalbimizi sevindirmek için başarı sağlamakla kalınmamış; aynı zamanda, Padişah adına davranan merkezi yönetim, feci bir barış antlaşması (Sevr) da imzalamış bulunuyor.

İzmir'e çıkan Yunan askerleri, hiçbir yerde ciddi bir direnişle karşılaşmıyarak, işgal bölgelerini İzmir ve Bursa illerinin yaklaşıklık olarak dörtte üçünden çok bir bölüğüne yaymış bulunuyorlar. Yönetim, Yunanlıların ülkeden koçulabileceklerine hâlâ inanıyor mu? Yunan ilerleyişine karşı niçin direnişte bulunmadı? Aynı konuyla ilişkin olarak sormuş olduğumuz bir soruya 12 Ağustos 1920 de karşılık veren İçişleri Bakanı, . . . Azerbaycan Sovyet ordularını oluşturan tümenlerin öteki bölüklerinin Türk sınırından içeriye girmek üzere olduklarını ve ulusal emellerimizin pek yakında gerçekleşeceklerini bildirmişti. Aradan bir ay geçtiği halde bunlar da gerçekleşmedi. Yunanlılar ilerlemeyi sürdürüyorlar. Yunan ilerlemesi niçin durdurulmuyor?

Yönetimin ağır ve güç görevini başarıyla sonuçlandırabilmesi için yabancı bir devletten alacağına güvendiği yardım nedir? Bu denli yardımla şimdiye dek esaslı ne gibi sonuçlar alınmıştır? Yönetim, almış olduğu kararların kabul edilerek uygulanmalarını sağlamada ne denli güçlere dayanmaktadır? Bu bunalımlı günlerde ulusun birbirine düşman iki bölüme ayrılmış bulunmasının yaratmış olduğu ciddi durumu göz önünde tutarak, bunu düzeltmek ve normale döndürmek amacıyla, Bakanlar Kurulu, merkezi yönetimle bir anlaşmaya varmayı gerekli görmüyor mu ve bu konuyla ilişkin olarak gerekli ölçmeleri aldı mı?

Usulleri İslâmın ilkelerine büsbütün karşıt olan Bolşeviklerle yönetimin ilişkileri hangi noktadadır? Bolşevik ordularının bize yardımlarını sağlamak için ne denli sözler verilmiştir? Orta Anadolu'nun bölgeleri olan Tokat, Zile, Amasya, Bolu, Adapazarı ve dahası, Harmana'daki halkın Ankara yönetimine karşı takınmış olduğu düşmanca tutumun nedeni nedir?

Bütün bu sorulara tatmin edici karşılıklar diliyoruz. Bu karşılıklar verilmezse, Millet Meclisi'nin, yönetimin çalışmalarını denetleme hakkını uygulaması ve bu karışık duruma bir son vermesi gerektiği görüşündeyiz”.

Önerge okunduktan sonra, Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey buna karşılık vermek için ayağa kalktı. Bu bunalımlı günlerde BMM içinde bu denli ayrılıklar olmasından üzüntü duyduğunu ve önerenin hangi düzen ve entrikalar sonunda Meclise sunulmuş olduğunu bildiğini, ama buna bir son vereceğini ve askeri harekât sona ermeden önce askeri sorunlar konusunda konuşmak zorunda olmadığını söyledi. Yönetimin tüm bu sorulara karşılık vermesi için vakte gereksindiğini; oturumun 6 Eylülle ertelenmesini diledi. Meclis başkanı bu tarihin kabul edilip edilmediğini sordu. Kütahya milletvekili ayağa kalkarak, İsmet Bey'in “savurmuş olduğu tehditlere” değindi ve milletvekillerinin bağımsız olduklarını hatırlattı. Konuşması Meclisin çoğunluğunca alkışlarla karşılandı. Erzurum, Gümüşhane, Karahisarışarki ve İstanbul milletvekilleri adına söz alan Hoca Haydar Efendi, BMM'nde bu denli sahnelere görgü sahibi olmaktan üzüntü duyduğunu belirtti ve oturumun 6 Eylülle ertelenmesi önerisini destekledi. Bu tarih genellikle kabul edildi.

6 Eylül 1920 Günkü Gizli Oturum

6 Eylül 1920 günkü gizli oturumda İsmet Bey ayağa kalkarak yazılı olan konuşmasını okumaya başladı. Milletvekillerinin umutsuzluk ve kötümserliklerini gidermeye çalıştı. Yunanlıların İzmir'i işgal ettikleri günden beri Türk ordusunun önemli bir başarısı olmadığını kabul etmekle birlikte, o sırada ordunun gelişmekte olduğunu söyledi; sözlerini şöyle sürdürdü:

“Ankara yönetimi, İslâm dünyasında haklı savımıza karşı etken bir akım yaratmayı başardı. Aynı zamanda, Türk ve Rus ulusları arasında bir yakınlaşma sağladı. Bu ulusların her ikisi de aynı amaçlar için mücadele ediyorlar. Yıllar yılı düşmanlık dünyasına karşı haklarını başarıyla savunarak denge, güç ve yeteneklerini kanıtlamışlardır. Sovyet Rusya ile bir saldırı ve korunma ittifakı imzalamıştır... Ruslar Kafkaslarda başarı sağladıktan sonra, Azerbaycan'da üslenmeyen Sovyet orduları, Ermenilerin bize karşı düşmanca davranışlarda bulunmalarına engel oldular. Aramızda imzalanan ittifak anlaşması gereğince

kendi güçlerinden bizim buyruğumuzda çarpışacak bir tümen göndermeye bile hazırlanıyorlar.

Hepimizin de uygulanmasını dilediğimiz siyasa, Anadolu ve Rumeli Ulusal Hakları Koruma Derneği (Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti)'nin ilk kongrelerinde kararlaştırılmıştı. Başka bir ulusa karşı saldırgan amacımız yoktur. Tek gayemiz: kendi ulusal sınırlarımız içinde hiçbir tehlike ve tehdit altında kalmadan tam bağımsızlığımızı sürdürmektir. Kimseyi kıskanmıyoruz; öteki uluslar gibi biz de yönetimimizde kalacak azınlıkların haklarını güvence altına almaya gönüllüyük. Düşmanlarımızın önermekte oldukları askeri koşulları da kimi değişikliklerle kabule hazırız. Ülkemizin güvenliğinin artık silâh gücüyle değil, bilim ve iktisadiyatla güvence altına alınabileceğine inanıyoruz; ama bunu gerçekleştirirken, herhangi bir saldırıdan ve barışçı uğraşmalarımıza müdahaleden masun bulunacağımıza emin olmalıyız. Yansızlığımızın büyük devletlerce tanınmasından emin bulunmalıyız.

Ticari ve ekonomik mücadelelerde halkımıza öteki uluslar gibi eşit haklar verilmelidir. Bütün bunları alırsak, ülkemizin kalbi olan İzmir ili bize geri verilirse ve başkentimiz korunabilecek sınırlar içinde bize bırakılırsa, savaş ve kavgalardan bıkan Türk halkı hiç şüphesiz Yakın Doğu'da bir barış ve dostluk unsuru olacaktır”.

BMM, Albay İsmet Beyce verilen bu açıklamayı 7 Eylül günkü oturumunda görüşmek kararını alıyordu; ama o günkü gizli oturumla ilgili belgeler İngiliz Devlet Arşivinde bulunamamıştır⁴⁵.

Kemalistler Arasında Görüş Ayrılıkları

24 Eylül 1920 tarihli İngiliz raporu, “Anadolu'dan alınan gizli haberlere” dayanarak, ulusalcılar arasında görüş ayrılıkları baş gösterdiğini ve o sırada bu ayrılıkların şu üç gruba ayrıldığını öne sürüyordu:

1. İçeride Bolşevizm ilkelerinin kabulünü öne süren İttihat ve Terakki Derneği yandaşları;
2. Ruslara karşı geleneksel korku ve nefret duygularını kamçılamaya çalışan Bolşevik düşmanları;

⁴⁵ İDA 5057/E 14050 ve 5172/E 13846; Kaynak: T/26/30.

3. Bu ikisi arasında bir ortam bulmaya çalışan Mustafa Kemal ve yandaşları.

Raporda ayrıca şöyle deniliyordu:

“Eyüp Sabri’nin başkanlığı altındaki İttihatçılar günden güne daha da güçleniyorlar. Halk Partisinin (fırka) bu önderi son günlerde İstanbul’da bir dostuna gönderdiği yazıda, BMM’-ndeki yandaşlarının sayısının 165’e çıktığını bildirdi. Bolşevik aleyhtarlarının başında Halide Edip ve Hamdullah Suphi geliyor.. Mustafa Kemal’in durumu günden güne güçleşiyor; çok geçmeden İttihatçılar onu erkten düşürebilirler. Onun yerini alabilecek en uygun önder Karabekir görünüyor. Bolşevikler, Mustafa Kemal’in ulusal akıma önderlik etme yeteneği olmadığı iddiasıyla yakında onun yerine Enver Paşayı geçirmeyi tasarlıyorlar. Gerçekte Mustafa Kemal Bolşevik ilkelerinden nefret ediyor, ama duygularını gizlemeye çalışıyor”⁴⁶.

27 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda, Mustafa Kemal’in durumunun açıktan açığa güçleştiği; bir yandan Eyüp Sabri’nin Bolşevik Partisinin, öte yandan, başta Halide Edip ve Hamdullah Suphi olmak üzere, Bolşevizm düşmanlarının onun gücünü aşındırmakta oldukları öne sürülüyor, şöyle deniyordu:

“Bu iki aşırı gruplar arasında benliğini daha ne kadar sürdüreceği bellisizdir. Herhalde yakında ya merkezi yönetimle birleşmek veya buyruklarını İttihat ve Terakki Derneğinden almak zorunda kalacaktır”⁴⁷.

Anadolu’ya Gönderilen Ahmet İzzet Paşa Kurulu

Sevr Antlaşması, İngilizler, Yunanlılar, Rumlar, Ermeniler ve Kürtlerden başka kimseyi tatmin etmemişti. Fransızlarla İtalyanlar bu antlaşmadan arslan payı almadıkları için sızlanıp duruyorlar; antlaşmanın değiştirilmesi için bir akım başlatıyorlardı. Bu akıma Türk yandaşı kimi İngiliz öğeleri ve basın araçları da katılıyordu⁴⁸. Bu arada Beyaz Rus ordusunun General Wrangel komutasındaki son kalıntıları Bolşevik ordusunca yenilerek Kırım’dan çıkarılıyor; Bolşevikler Kafkaslara inerek Kemalistlerle doğrudan ilişki kuruyor-

⁴⁶ İDA 5171/E 12803; Kaynak: HC/1360.

⁴⁷ 5171/E 12473.

⁴⁸ 5109/E 6335; *Sunday Times*, Londra, 30.5.1920.

lar⁴⁹; Kâzım Karabekir komutasındaki Kemalist ordusu Erivan Ermeni ordusunu yenerek Sevr Antlaşmasının Büyük Ermenistan'la ilgili IV. maddesini etkisiz bırakıyor; Yunanistan'da yapılan genel seçimi Venizelos partisi yitiriyor; İstanbul'da Damat Ferit erkten çekilerek yerini Tevfik Paşa kabinesine bırakıyordu. Eski Sadrazamlardan Ahmet İzzet Paşa bu kabinede İçişleri Bakanlığına getiriliyordu⁵⁰. İngilizler, onun yeni kabineye atanmasına çok önem veriyorlardı, çünkü Kemalistlere karşı sempatisi olduğuna, yeni kabine antlaşmayı onaylar ve "ılımlı Kemalistlerin" yurtseverlik duygularına başvurursa, Sevr Antlaşmasını kabullenerek direnişlerinden vazgeçeceklerine inanıyor; Ahmet İzzet Paşa'yı bu oyunlarında alet olarak kullanıyorlardı⁵¹.

16 Aralık 1920 tarihli ve CX/1424 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunda, "İzzet Paşa Kurulunun Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Anadolu'ya gidişi" başlığı altında verilen bilgi oldukça ilginçtir. Bu bilgiden, İngiliz istihbaratının İstanbul'da kabine gizli toplantılarına kadar girerek Osmanlı yönetiminin devlet sırlarını ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu raporda bildirildiğine göre, Ahmet İzzet Paşa, 22 Kasım 1920'de yapılan kabine toplantısında, Mustafa Kemal'den bir yazı aldığını açıklıyordu. Kendisiyle Mustafa Kemal arasında kurye görevi yapan Neşet Bey'in sözlü olarak kendisine bildirdiğine göre, Yunanistan'da Venizelos ve partisinin genel seçimi yitirmesi üzerine, Türk ulusalcıları arasında umut ve güven artmış bulunuyordu. Buna, Kırım'da Beyaz Rus Generali Wrangel'in Bolşevik Kızıl Ordusunca yenilgiye uğratılması ve Türklerin Ermenistan'da Kâzım Karabekir komutasında sağladıkları başarılar, bu iyimserliği arttırmıştı. Ulusalcı önderler, merkezi yönetimin, bu yeni koşullar içinde Bağlaşık Devletlerle yeniden görüşerek daha yararlı barış koşulları koparabileceklerine inanıyorlardı.

İngiliz istihbarat raporunda iddia edildiğine göre, Mustafa Kemal'in Ahmet İzzet Paşa'ya göndermiş olduğu gizli yazının içeriği şöyle idi:

"İrtibat subayı Reşit Bey, merkezi yönetimle Anadolu arasında yapılacak görüşmelere esas oluşturacak koşulları kendisine

⁴⁹ İDA 8378/E 8378, Kafkasya gizli raporu, 1917-1920.

⁵⁰ *Takvim-i Vekayi* No. 3988.

⁵¹ İDA 5057/E 13178, Amiral de Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 22.10.1920.

bildirmemi diledi. BMM'nin tarafımca bugün çağrılan gizli oturumunda alınan kararları dileğiniz üzerine size bildiriyorum:

1. Ulus arasındaki ikiliği ortadan kaldırmayı dileyen BMM, merkezi yönetimin bu amaç doğrultusunda yapacağı her türlü davranışı desteklemeyi yurtseverlik görevi sayar;
2. BMM kendi ilkelerine sadık kalır ve merkezi yönetimle ancak şu koşula göre görüşmelere girişebilir: Sevr Antlaşmasında, Wilson ilkelerine uymayan maddelerin uygun bir biçimde değiştirilmesinin sağlanacağı yolunda gerekli güvenceyi sağlamalı; bu konuda bizimle görüşmelere başlamadan önce ayrıntılarda değilse bile önemli konularda bu güvenceyi sağlamalıdır;
3. Bağlaşık Devletler, yapmış oldukları haksızlığı ortadan kaldırmak kararını aldıktan sonra, BMM söz konusu görüşmenin ivedilikle yapılması ve bir anlaşmaya varılması için elinden geldiğince uğraşacaktır;
4. BMM, ulusal bağımsızlık ve birlik konularıyla ilişkin emellerinde tatmin edildikten sonra, dünya barışı için ve Yakın Doğu'da Bağlaşık Devletlerin tüm siyasal sorunlarında çıkarlarına uygun biçimde davranmayı üstlenir;
5. Görüşmelerde başarı sağlanınca, ulusal örgüt, merkezi yönetimin buyruklarına boyun eğmekle birlikte, söz verilen hükümler yerine getirilinceye dek örgütünü sürdürecektir. Normal durum yeniden kurulunca, örgüt büsbütün dağıtılacak veya siyasal bir parti biçimine getirilecektir... (6. ve 7. maddeler pek önemli değil, yazar dışarda bıraktı).
8. Bağlaşık Devletlerle anlaşmaya vardıktan sonra, merkezi yönetim, BMM'nin, ulusun güvenliği için almış olduğu siyasal ve mali ölçemleri büsbütün veya kısmen onaylamayı üstlenmelidir;
9. Hiç bir koşula tabi tutulmayacak genel af ilân edilmelidir.”⁵²

Türk - Rus İlişkileri Gerginleşiyor

Bolşevik yönetimiyle görüşmelerde bulunmak üzere 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan ayrılan ve 29 Temmuz 1920'de Moskova'ya varan Bekir Sami başkanlığındaki Türk kurulu, uzun süren çetin

⁵² İDA 5058/E 15778.

görüşmelerden sonra, 24 Ağustosta Bolşeviklerle bir dostluk antlaşması parafe ediyordu. Tüm bu görüşmeler sırasında Bolşeviklerin Kemalistlere, Kemalistlerin de Bolşeviklere pek güvenleri olmadığı açıkça meydana çıkıyordu⁵³. Kâzım Karabekir komutasındaki Türk ordusunun Kafkaslarda Daşnak Ermenistan'a bir çarpıda bulunmasından Bolşevikler hiç de memnun kalmamışlardı, çünkü bizzat kendileri Ermenistan'ı Bolşevikleştirmeyi planlıyorlardı. Türk - Ermeni savaşının sonuna doğru Kemalistlerle Bolşeviklerin aralarındaki ilişkiler âdeta kesilecek bir kerteye geliyordu. Kemalistlerin Kafkaslarda ivedilikle ilerlemeleri; Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da onlara karşı gittikçe artan iyi duygular⁵⁴; Bolşeviklerin sınırlarını bozuyordu.

Kafkaslardaki Daşnak önderleri ve Müslüman "zenginleri", Türklerin Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'daki İslâm Ülkelerini Bolşevik etkisinden uzaklaştırmak amacıyla, Bolşeviklere karşı Bağlaşık Devletlerle birleştikleri söylentilerini çevreye yayıyorlar; Kemalistleri, bağımsız bir Azerbaycan devleti kurmak çabalarıyla ilişkin gösteriyorlardı. Bu ve buna benzer söylentiler, Bolşevik ihtilâl çevrelerinde Kemalistlere karşı kuşku yaratıyor; Stalin, Bağlaşık Devletlerin, sağa kayan Kemalistlerle düzen çevirmeye çalıştıklarından ve Kemalistlerin, "ezgi altındaki halklara ve kurtuluş sorununa ihanet etmeleri, gerekirse, Bağlaşıklardan yana geçmeleri olasılığından" söz ediyordu⁵⁵.

Bu arada, Sevr Antlaşmasının Türkiye'den yana değiştirilmesi için Fransız ve İtalyan çevrelerinde başlatılan mücadele; Kemalistleri Bağlaşıkların koşullarını kabule inandırmak amacıyla Ahmet İzzet Paşa başkanlığında Anadolu'ya gönderilen İstanbul kurulu ve Kemalistlerin Anadolu'da kömünistlere karşı aldıkları sert ölçemler, Sovyet kuşkularını daha da arttırıyordu. Öteyandan Bolşevikler de Enver Paşa ile ve Mustafa Kemal düşmanlarıyla düzen çeviriyorlardı. Anadolu'nun her yanına ücretli Bolşevik ajanları gönderiyorlardı. Tüm bu gelişmelere karşın gene de aralarında iyi ilişkiler kurulmasının önemini kavriyor; Kemalistler, Bolşeviklerle olan anlaş-

⁵³ Salâhi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", *Belleten*, XLI, No. 164, Ekim 1977, s. 673 vd.

⁵⁴ İDA 5172/E 16089, İngiliz gizli istihbarat raporu No. 96, 28.11.1920.

⁵⁵ E. H. Carr, "A History of Soviet Russia" C. III, Londra, 1966, s. 303; I. Spector, "The Soviet Union and the Muslim World, 1917-1958", Seattle 1959, s. 72-73.

mazlıklarını ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı, çünkü o sıralarda başka bir umut kaynakları yoktu.

30 Aralık 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, BMM'nin 4 Aralık 1920 günkü oturumunda, Mustafa Kemal, Dışişleri Bakanı vekili Ahmet Muhtar ve Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet, Ulusalıcıların dış siyasasını izah ediyorlardı. Mustafa Kemal, İstanbul kabinesi yurtseverlikleri kuşku götürmeyen kişilerden oluştuğu ve BMM'nin ilkelerinden birinin ulusu birleştirmek olduğu için, İstanbul yönetimiyle görüşmelere girişmenin olanaklı olduğunu söylüyordu. Ama merkezi yönetimin temsilcilerine bu konuda yeterli yetki verilmemesine üzülmüyor; gene de görüşmelerin, BMM'nin dileklerine göre yapılacağını; şu veya bu yolda kesin bir sonuç alınmadan ek bilgi verilemeyeceğini; BMM'nin almış olduğu karar ve prensiplerden zerre kadar ayrılmıyacağını; Avrupa'da durumun daha uygun bir biçime geldiğini; görüşmeler uzayacaksa da kötümser olunmamasını salık veriyordu.

Ahmet Muhtar dış ilişkilere değinerek, ulusalıcıların kimi Avrupa devletleriyle ilişki kurduklarını; Fransa ile İtalya'nın Türk ulusalıcılarının iyi niyetlerine inandıklarını bildiriyor, şunları ekliyordu:

“Venizelos'un erkten düşmesi anlaşma umuduna yol açmıştır. Venizelos'a karşı olanlara yardımda bulunmak için her çaba harcanmıştır, ama Venizelos aleyhtarları erke geçince Venizeloscular gibi aynı şövenizmi gösterdiler. Onların tutumlarının bir manevra olup olmadığı yakında anlaşılacaktır... Venizelos'a karşı olanlara verilen desteğin başarılı olup olmadığına bir karar verebilmek için beklemek gerektir... Sovyet Rusya ile olan ilişkiler eskisinden daha dostçadır. Moskova yönetiminin bize karşı düşman olduğu söylentileri yalandır. Sovyet Dışişleri Komiserinden alınan notada dostça olmanın hiçbir şey yoktur. Gerçekte her iki yönetim de Ermenistan konusunda uzun bir süreden beri anlaşmış durumda idiler ve Ankara yönetimi, Rus Bolşeviklerinin kendilerine belirli bir zamanda bu denli bir notayı göndereceklerini biliyordu. Gürcistan da bizimle iyi ilişkiler kurmak dileğini belirtmiştir. Ona bizden herhangi bir saldırı gelmeyeceği yolunda güvence verilmiştir”.

Bundan sonra İsmet Bey, kurulan ordunun durumu hakkında bir konuşma yapıyordu⁵⁶.

⁵⁶ İDA 6467/E 840; Kaynak: HC/1571.

Büyük Millet Meclisinin 8.12.1920 Günkü Gizli Oturumu

Aynı rapora göre, BMM'nin 8 Aralık 1920 günkü gizli oturumunda söz alan Dışişleri Bakanı vekili Ahmet Muhtar şöyle diyordu:

“İstanbul kuruluyla görüşmelere başlamadan önce ve esasen Osmanlı kurulunun başkanı gereken güvenceyi Bağlaşıklardan sağlamadığından, bu görüşmeler konusunda Moskova yönetiminin görüşünün alınması gerekli görülmüştür. Ankara yönetimi bu konuda Sovyet yönetimine bir yazı göndermiştir ve buna cevap aldıktan sonra görüşmelere başlanacaktır. Tüm gelişmeler konusunda BMM'ne bilgi verilecek ve bir anlaşmaya varılırsa, BMM'nin onayına sunulacaktır. Osmanlı kurulunun İstanbul'a dönmesine izin verilmediği yolundaki söylentiler yalandır”.

7 Aralık 1920'de Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e gönderilen yazıda, Türk ulusalcılarının, kabul etmiş oldukları üstlenmeleri yerine getirmek azminde oldukları; ancak onurlu bir barış yapılabileceğine emin oldukları takdirde merkezi yönetimin önerilerini görüşmeye hazır olabilecekleri; Ahmet İzzet Paşa kuruluyla yapılacak görüşmeye büyük önem vermekle birlikte, bu konuda Sovyet yönetiminin de ortak çıkarlarını koruyabilmeleri için ne denli bir siyasa uygulanması konusunda Sovyet yönetimine de danışılması gerekli görüldüğü bildiriliyordu⁵⁷. Böylece Kemalistler, Tefvik Paşa yönetiminin Anadolu'ya gönderdiği Ahmet İzzet Paşa kurulunun Bağlaşıkların, özellikle İngilizlerin elinde alet olması ve kendilerini, başka bir kaynaktan umud olmayan o sıralarda Sovyet Rusya'dan ve onun sağlayabileceği yardımdan yoksun bırakması olasılığından çok kaygılanıyor; bu amaçla söz konusu görüşmeler konusunda Moskova yönetimine bilgi vermek zorunda kalıyorlardı. Gerçekten de Ahmet İzzet Paşa kurulunun İngilizlerin elinde alet olduğu yukarıda sözü geçen İngiliz gizli belgelerinden saptanmıştır.

Londra Konferansı

Ahmet İzzet Paşa kurulunun Anadolu'da yarattığı “Sevr Antlaşmasının kabulüyle gerçek barış” tehlikesi, Kemalistlerin ileri görüşlülüğüyle etkisiz bırakılıyordu. Oyunlarında başarı sağlayamayan İngilizler, Kemalistlerin Bolşeviklerle yeniden kurmaya çalıştıkları iyi ilişkilerden kaygılanarak, İtalya ve Fransa'nın da bas-

⁵⁷ Aynı rapor; Kaynak: HC/1573.

kısıyla onları, özellikle İstanbul yönetimini, Londra'da yapılacak bir barış konferansına çağırıyorlardı. Bu konferanstan pek birşey çıkmıyacağını anlayan Kemalistler, Ruslarla olan ilişkilerini daha sağlam bir düzene koymak için, Yusuf Kemal başkanlığında bir kurulu da Moskova'ya gönderiyorlardı.

Büyük Millet Meclisinin 12.2.1921 Günkü Gizli Oturumu

25 Şubat 1921 tarihli ve "Anadolu No.79" sayılı İngiliz gizli istihbarat raporu oldukça ilginçtir. "Bu güne dek denenmemiş olan, ama güvenilir olduğuna inanılan ulusalcı bir kaynaktan alınan bilgiye göre", BMM. 12 Şubat 1921'de gizli bir oturum yapıyordu. Oturumda Mustafa Kemal söz alarak şöyle diyordu:

"Dış işlerle ilgili olarak eskisine oranla daha çok tutumlu (tedbirli) davranmalıyız. Doğu'da İngiliz - Rus rekabetinin yeni bir devreye girmekte olduğunu herkes biliyor. İngilizler, Ruslarla bir ittifak yapmak işlemini çabuklaştırmak amacıyla bizi Londra Konferansına çağırılmış bulunuyorlar. Biz de kendi kurulumuzu oraya göndermiş bulunuyoruz."

Tevfik Efendi (Dersim):

"İstanbul kuruluyla bir anlaşmaya varmadan önce bizim konferansa kabul edilmeyeceğimiz yolundaki söylentiler doğru mudur?"

Mustafa Kemal:

"Efendim; yönetim gereken her şeyi yapmıştır. Fransa ve İtalya ile resmen ilişki kurduk ve İngiltere'nin emelleri konusunda aydınlatılmış bulunuyoruz. İtalya'nın bize verdiği karşılık şu olmuştur: 'Bağlaşık Devletler, bizzat Ankara kuruluyla görüşmelerde bulunmayı dileyolar. İstanbul yönetimi aracılığıyla yapılan çağrı (davet) daha çok formalite gereğidir. Buna önem vermeyiniz, ama temsilcilerinizi ivedilikle seçiniz'. Fransızlardan hiçbir karşılık almadık... Başbakan Briand'dan bir cevap bekliyorum".

Ahmet Hamdi (Ertoğrul):

"Londra Konferansından herhangi bir sonuç sağlanabileceğini düşünüyor musunuz?"

Mustafa Kemal:

“Buna büyük umut bağlamıyorum. İngiltere’nin iyi niyetinden emin değilim. Hele Ağa Han gibi bir casusun da Hindistan temsilcisi olarak konferansa katılması, bence İngiltere’nin bize bir oyun dönmeye çalışacağını kanıtlamaktadır. Rusya’ya karşı olan siyasamıza gelince; Rusya, Anadolu’da bir Sovyet yönetimi kurmayı diliyor ve Rusların son günlerde Anadolu içerilerindeki kimi komiteleri finanse etmiş olduklarını duymuş bulunuyorum. Bu komiteleri oluşturan kişilerin adlarını taşıyan bir liste sağladım ve şimdi onları gizlice ele geçirmekle uğraşıyoruz. Hiç şüphe yoktur ki, Rusya, hangi rejim altında olursa olsun, evrensel siyasasını değiştirmemiş ve ilk fırsatta bize saldırmak dileğinden vazgeçmemiştir. Ama ulusal yönetimimiz tüm bu noktaları dikkatle incelemiş ve gerekli ölçemleri (tedbir) almıştır. Doğu ordumuz iyice silâhlıdır ve buyruğumu bekliyor. Dağıstan ve Azerbaycan cumhuriyetleri emirlerimize itaate hazırlanıyor. Nuri ve Halil Paşalardan alınan raporlara göre, Rusların Kafkaslarda herhangi bir işgal planlarına karşı direnişte bulunacak silâhlı güçler hazır. Sabır ve güveniniz olmasını salık veririm. Zannedersen Ruslar yakında Gürcistan’a saldırarak bizi bir olup bitti önünde bırakacaklar. Bu konuda kendi yönetimimiz de ölçem almıştır ve Gürcistan’ın, TBMM’nin koruyuculuğu altında olduğu gerçeğini hatırlatmıştır.... Yunan savaş kesimindeki tümenlerimiz takviye edilmiştir. Şimdi Londra Konferansının sonucunu bekliyoruz. Dün İstanbul’dan öğrendiğime göre, Yunanlılar, 28 Şubat’ta Afyon Karahisar savaş kesiminde beklenmedik bir saldırıya geçeceklerdir. Gerekli tüm ölçemlerin alınmış olduğuna kesinlikle emin olabilirsiniz. Adana ve Antep savaş kesimleri hakkında şimdilik bir şey söylemeyi dilemiyorum”.

Bu önemli belge İngiltere Dışişleri Bakanlığında dikkatle izleniyor; Bakanlık yetkililerinden W. S. Edmonds, 16 Mart 1921’de belgeye şu derkenarı not ediyordu:

“Hava izin verirse Yunanlıların bu hafta saldırıya geçecekleri bu telyazılarından açıkça anlaşılmaktadır. Türkler, Trakya ve İzmir konularında Yüksek Konseyin önerdiği uzlaştırıcı koşulları kabullenmeye anık (hazır) olduklarını göstermiş olsalar, bu saldırıyı durdurmaya çalışmak gerekli olacaktı. Ama

şimdiki duruma göre ,Yunanlılar ancak kaçınabilirlerse savaşmıyacaktırlar”.

Dışışleri Bakanı Lord Curzon ise şunları not ediyordu:

“Bu saldırının yapılması için verilen cesaret (İngiltere Başbakanı saldırımları için Yunanlıları üstelemişti) doğrusu pek yazık..... çünkü bir anlaşmaya varılmasına hiç de yardımcı olamaz: tabii, yanlardan biri hüsbütün yenilmezse”⁵⁸.

Büyük Millet Meclisinin 19.2.1921 Günkü Oturumu

16 Mayıs 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda, “Türk ulusalcı yönetiminin İngiltereye karşı tutumu: 1920 Aralık - 1921 Nisan” başlığı altında yayınlanan yazıda, Mustafa Kemal’in, BMM’nin 19 Şubat 1921 günkü oturumunda ulusal dış siyasa konusunda açıklamada bulunduğı; İstanbul ve Ankara delegasyonlarının Roma’da yaptıkları ortak bir toplantı sonunda Bekir Sami’nin gönderdiği gizli bir telyazısına değindiğı bildiriliyordu. Bu telyazısında, her iki delegasyonun da Londra Konferansında görüşlerini ortak ve ılımlı olarak öne sürmeleri öneriliyordu. Mustafa Kemal, prensip olarak bu görüşe karşı çıkmadığını; ılımlı davranış sonunda bir sonuç alınmazsa harekât serbestisi olduğunu bildiriyordu.

Bekir Sami, İtalya Dışışleri Bakanı Kont Sforza ile görüşmüştü. İtalyan Bakanı, İzmir ve Trakya sorunlarında Bağlaşık Devletlerin bir soruşturma komisyonu kurulmasını önereceklerini Bekir Sami’ye gizlice bildiriyor ve Türklerin bu öneriye karşı çıkmamalarını; soruşturma yansız (bitaraf) bir biçimde yapılmak koşuluyla bunu kabullenmesini salık veriyordu. Mustafa Kemal’in anlattığına göre, bunun üzerine, Ankara yönetimi, Bekir Sami’ye gönderdiği kapalı telyazısında, Kont Sforza’nın bu denli sözlerini bir senet saydığı ve ulusal sorun açısından İstanbul yönetimiyle Ankara kuruluna verilen yönergeler çerçevesi içinde işbirliği yapılmasına karşı çıkılmayacağını bildiriyor, şunları ekliyordu:

“Bu konuda zat-ı âlinize verilen yönerge dışına çıkılmamasını ve yalnız başkanı bulunduğunuz kurulun Türk ulusu adına söz söylemek hakkı olduğunu unutmayınız ve gerekirse bunu konferansta açıklayınız. Kont Sforza’nın tahminince konferansın önermesi olanaklı öteki noktalarına gelince; anlaşmazlık konusu

⁵⁸ İDA 6467/E 3343, Kaynak: R/26/39.

olan bölgelerde yansız bir kuruluşca araştırma yapılmasına karşı çıkmayacağız, çünkü söz konusu bölgelerdeki Müslüman /Türk nüfusun ezici çoğunlukta olduğuna inanıyoruz. Böyle bir araştırma komisyonu, savaşa katılmayan yansız devletlerin üyelerinden oluşmalıdır; ama söz konusu komisyonlar anlaşmazlık konusu olan bölgelere girmeden önce, bu Türk illerindeki yabancı yönetimi ve işgali etkisiz bırakılmalıdır. Araştırma sırasında, yansız devletlerin askeri birliklerinden oluşacak karma bir güç, söz konusu bölgelerde güvenliği sağlamalıdır. Söz konusu bölgeler yabancı işgalinden kurtulursa, soruşturma komisyonları görevlerini yapıcaya dek BMM ordularının o bölgelere girmeyecekleri yolunda konferansa güvence verebilirsiniz. Öteki yanda, bu bölgelerde yabancı işgali sürdürülürse, BMM böyle bir soruşturmanın sonuçlarını geçerli, adil ve haklı olarak kabul edemeyecektir”⁵⁹.

İngiliz İstihbaratının Çalışmaları

Londra Konferansı günlerinde İngilizler, BMM gizli ve açık oturumlarını büyük bir titizlikle izliyor; Ankara delegasyonu başkanı Bekir Sami'yle BMM başkanı Mustafa Kemal arasında alınıp verilen gizli yazıları ve kapalı telyazılarını kendi ajanları aracılığıyla yolda kesip içeriğini öğreniyorlardı. 7 Mart 1921 tarihli İngiliz gizli İstihbarat raporuna göre, “genellikle iyi haber alan ulusalcı bir kaynak”, Mustafa Kemal'in BMM'nin 19 Şubat günkü gizli oturumunda, İçel, Şaban Karahisar, Sivas ve Tokat milletvekillerinin sunmuş oldukları ortak bir gensoruya karşılık olarak şu konuşmayı yaptığını bildiriyordu:

“Londra Konferansına katılacak olan temsilcilerimiz henüz oraya varmadılar; belki Roma'dan hareket etmediler. Kurulumuz buradan ayrılırken, görevleri ve savunma tutumu hakkında ona yönerge verilmişti; özellikle Roma'da, ayrı bir kurul olduğu için konferansa ayrı olarak çağrılması hususunda sıkı tembihde bulunulmuştur. Kurulumuz Roma'ya ulaştınca İtalyan yönetimince ciddi ve resmi biçimde karşılanmıştır. Böylece İtalyan yönetimi ulusumuza karşı olan dostluk duygularını bir kez daha kanıtlamıştır.

⁵⁹ İDA 6470/E 6129.

Bekir Sami Bey'den alınan bir telyazısına göre, Roma'ya varıldıktan bir gün sonra, kurulumuz üyeleri oradaki Türk Kongresi'yle ve İtalyan siyasal kişileriyle ilişki kurdular. Bekir Sami Bey burada iken tutumunu İtalyan yönetiminin önerilerine göre çizmesini ve ne yaptığı konusunda bize ivedilikle bilgi iletmesini tembihlemiştik. Bekir Sami Bey, Roma'daki Türk Kongresi üyelerine, Doğu'da düzenin iadesi için konferansa sunacağımız koşullardan söz etti. Kongre üyeleri koşullarımızı ılımlı ve makul buldular. Kâmil Paşanın kabinesinde Donanma Bakanı bulunan Mahmut Paşa, Ankara Kurulunun, İstanbul kurulunu resmi temsilci kurul olarak tanımayacağı yolunda Bekir Sami Beyin görüşlerine katılmamış ve Osmanlı İmparatorluğunu bu konferansta desteklemek hakkının İstanbul kuruluna ait olduğunu; Ankara kurulunun onlara katılması gerektiği görüşünü öne sürmüştür. Ama bu görüşe katılmadık.

Galip Kemali Bey, her iki kurulun hak iddiaları arasında pek az değişiklik olduğunu; Türk haklarını ismi bir kurul yerine gerçek bir kurul savunursa, konferansta daha başarılı olacağını söylemiş. Bekir Sami Bey, kendisine verilen kesin yönergelerin bu konuyu görüşmesini dahi yasakladığını, ama İstanbul kurulu iyi niyet gösterirse, iki kurulun savunma noktalarını birleştirmede daha uzlaşıcı bir yöntem izleyeceğini söylemiş".

BMM'nin 26 Şubat 1921 günkü gizli oturumunda, Bağlaşıkların Londra Konferansında yaptıkları öneriler görüşülüyordu. Bu öneriler, ülkelerle ilgili hükümler bir yana, Sevr Anlaşmasının öteki hükümlerinin kabulünü gerektirecekti. Milletvekillerinin çoğunluğu buna karşı söz alıyor, ama Mustafa Kemal söze karışarak onları konuyu ağırbaşlılıkla ve duygulara kapılmadan görüşmeye çağırıyor; Bağlaşıklara kesinlikle olumsuz karşılık vermenin akıllılık olmayacağını; Türkiye'nin ekonomik ve mali bakımdan bağımsız olmasının gerektiğine Bağlaşıkları inandırmanın pek önemli olduğunu; Bağlaşıklar bu konudaki kanıtları kabul etseler de etmeseler de, ulusalcıların görüşlerinde bir değişiklik yapmayacaklarını ve esasen ulusalcıların eninde sonunda kılıç gücüyle kazanabilecekleri toprakları koz olarak kullanan Bağlaşıkların Kemalistleri aldatamayacaklarını söylüyordu. Sonunda BMM, Mustafa Kemal'in görüşlerini oybirliğiyle onaylıyordu⁶⁰.

⁶⁰ İDA 6507/E 3487; Kaynak: R/26/30 ve R/26/39.

Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisinde Oldukça Önemli Bir Konuşması

18 Mart 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, "İstanbul'da oldukça ulusalcı olan ve Ankara ile ilişkisi bulunan bir basın kaynağından sağlanan bilgiye göre", Mustafa Kemal, BMM'nin 3 Mart 1921 günü oturumunda özetle şu konuşmayı yapıyordu:

"Ankara yönetiminin dış durumu oldukça iyidir. Doğu ordumuzun Rusya'nın bilgi ve onayıyla Doğu'da yapmış olduğu harekât sonunda Kafkaslarda yeni bir durum meydana gelmiştir. Bu, ülkemizin o sınırlardaki güvenliğini sağlamış olup o yandan bize şimdilik hiçbir tehlike yoktur... Bu durum son olaylar yüzünden bir süre ertelenmiş bulunan Moskova Konferansında teksif edilecektir...

Londra'daki görüşmelere gelince: Ankara yönetimi, şimdiye dek yapılan özverilerle (fedekârlık) bağdaşabilecek biçimde, orada barışçı ve ılımlı bir tutum izlemiştir ve dolayısıyla, en az (minimum) dilekleri konusunda kendi kuruluna kesin yönergeler vermiştir. Bekir Sami Bey'in Londra'dan göndermiş olduğu iki telyazısından anlaşıldığına göre, özellikle İngiliz yönetimi, düşmanlarımızla gizlice veya açıktan açığa düzen çeviriyor; dolayısıyla, dost devlet adamlarının ülkemize karşı olan iyi niyetleri başarısızlığa uğramaya mahkûmdur. Kurulumuz olanak içinde barışçı tutumlarını sürdürecektir, ama bize karşı bir sonuç alınırsa, sorumluluk böyle bir sonucu getirenlere ait olacaktır."

Bundan sonra konferansta, işgal altındaki bölgelerdeki nüfusu saptamak amacıyla bağımsız soruşturma komisyonları kurulması yolunda Kont Sforza'ca öne sürülerek konferansa kabul edilen öneriye değinerek şöyle diyordu:

"Bu denli soruşturmanın sonucundan pek umutlu olmayan Yunanlılar bu öneriye karşı çıkmışlardır. Onların bu karşı çıkmaları, Yunanistan'ın Türk bölgelerini zorla işgalinde tutmayı dilediğini gösterir. Bu anda BMM'nin ordusu eskisine oranla daha güçlüdür... Kilikya ve Suriye sorunlarında Fransa ile yapılan görüşmeler sona erer ermez, o bölgelerdeki kahraman ve gönüllü iki tümenimiz serbest kalacaktır. Avrupa,

yalnız Yunan tehdidini öne sürerek bizi korkutamaz. Ama Türk ulusunu barış yoluna götürmek kararını almış olduğumuzdan olanak içinde uzlaşma yolunu yeğ tutmuş bulunuyoruz.

Bekir Sami Bey'in göndermiş olduğu son telyazısına karşılık olarak yönetimimiz ona şu yönergeleri göndermek kararını almıştır; bu yönergelerdeki koşullar en son çözüm yolu olarak öne sürülecektir:

1. Halifelik ve Saltanatın hakları ve İstanbul yönetimi güçlendirilerek onların masunluğu güvence altına alınmak koşuluyla Boğazlar, uluslararası denete tabi olabilirler;
2. Trakya, özellikle Doğu Trakya, Osmanlı egemenliği altında özerk bir yönetime sahip olmalıdır. Orada bulundurulacak tek yabancı güç, orada yaşayan yerel halkın sayılarına göre oluşturulacak karma bir jandarma gücü olmalı ve Bağlaşık, Türk ve Yunan subaylarının buyruğunda bırakılmalıdır;
3. İzmir, Bursa, Balıkesir ve hâlâ Yunan askeri işgali altındaki öteki tüm bölgeler boşaltılmalıdır. İzmir sancağında Türk askeri gücü olmayacak ve İzmir kenti hür ve yansız bir liman ilân edilecektir. Bu il, Padişahın seçeceği ve Bağlaşık Devletlerin onaylayacakları bir valice yönetilecektir. Yardımcısı Hıristiyan olacaktır. İldeki nüfusun oranına göre seçilecek bir yönetim konseyi bulunacaktır. Bağlaşık subayların komutasında yerel bir jandarma gücü bulunacaktır. Bu il her yıl kendi gelirinden sağlayacağı ve toplamı ileride uzmanlarca saptanacak bir meblağı Türk hazinesine ödeyecektir.
4. Mali, askeri, donanma ve hukuk sorunlarında, daha önce verilen yönergelere bağlı kalınacaktır, çünkü bunlar kabul edeceğimiz en az haklardır.

Türk ulusunun geçmiş yıllarda çekmiş olduğu tüm ıstıraplara karşın bunlar, BMM'nin kendi dileklerini ne kadar kısıtladığını kanıtlamaktadır. Türk Ordusu Doğu illerinde gereklidir. Ordunun olmadığı yerlerde anarşi vardır..... Bunlar son dileklerimizdir ve kurulumuz en son çare olarak bunları konferansta öne sürecektir. Bu dileklerimiz de reddedilirse, kurul ivedilikle Ankara'ya dönecektir, ama koordine amaçları için Londra ve Paris'te birer temsilci bırakılmalıdır"⁶¹.

⁶¹ İDA 6508/E 4193; 126 sayılı rapor, "Anadolu" R. 26/30.

Londra Konferansı Yunanlıların inatçılığı yüzünden başarısızlığa uğruyordu. Öte yandan Kemalist temsilcileri, 1 Mart 1921'de Moskova'da Afganistan'la ve 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile dostluk antlaşmaları imzalamayı başarıyorlardı.

Türkiye - Afganistan Dostluk Antlaşması

16 Nisan 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, son günlerde Moskova'da Türkiye ile Afganistan arasında imzalanan anlaşma ile ilgili olarak Ahmet Muhtar, BMM'nde şöyle konuşuyordu:

“Yüzyıllar boyunca bağımsızlıklarını korumuş bulunan ve halkı güçlü karakter sahibi bulunan bir İslâm devleti olan Afganistan'la yönetimimiz arasında bir ittifak antlaşması imzalanmış bulunuyor.... İslâm ve Türklük, ulusal ve dinsel özgürlük ve bağımsızlık için mücadele yürütüyorlar ve çabalarında başarı sağlayacaklardır... Londra Konferansında Batılı Devletlerin, özellikle İngiltere'nin caniyane ve sinsi emellerini anlamışlardır. Yunan ordusuna hazırlıklarını bütünlemesi fırsatını vermek amacını güden bu konferansın, bu konuda tüm kuşkuları ortadan silmiş olmasını umut edelim.

Temsilcilerimizin oldukça uzlaşıcı tutumlarına karşın, Batı Dünyası hâlâ, Doğu'nun, özellikle İslâmın gücünü kemirmek istiyor. Bağlaşıklar, özellikle İngiltere, bizim ve İslâm dünyasının haklarını asla kabul etmiyor... Moskova Konferansında imzalanan antlaşma, bizim Doğu'da kazanacağımız zafere doğru önemli bir adımdır. Batı Dünyası bir karışıklık içindedir ve her geçen gün durumu daha da kötüye gitmektedir. Kölelik altında inleyenler baş kaldırıyorlar. Afganistan'la imzalanan ittifak, İslâm dünyasının iyiliği için bir güvencedir. Afganistan yönetimi güçlü bir İslâm yönetimidir ve Afganistan, Orta Asya'nın Türkiye'sidir... Afganlılar kendi dinlerine ve özgürlüklerine güçle bağlıdırlar. Pan - İslâmci projenin gerçekleşmesi yolunda pratik bir adım atmış olduğumuzu sanıyorum. Türkiye ile Afganistan arasındaki bu işbirliği, İngiltere'de kaygılara yol açacaktır. Yönetimimiz, Afganistan'ın ordusunu ve maliyesini geliştirmek için her türlü çabayı harcamaktadır. İslâm dünyasının eski büyüklük ve gücünü bu yaz yeniden kazanacağını inanarak umud ederim... Çok geçmeden, Batılı Emperyalistlere karşı

bir anda isyan edebilecek bir İslâm Federasyonu kurulacağına inanıyorum. Böylece Hindistan İmparatorluğuna son verecek ve güçlü bir İslâm domasına yardımcı olacağız”⁶².

Trakya’da İhtilâl Örgütleri

25 Mayıs 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun “inanılır bir kaynaktan sağladığı bilgiye göre”, Trakya’da kurulacak ihtilâl örgütleriyle ilgili olarak Kemalistlerce hazırlanan proje, Bakanlar Kurulunca onaylandıktan sonra 4 Mayıs 1921’de BMM gizli oturumuna sunulurken orada da onaylanıyordu. Bu örgütlere para sağlama konusunda yapılan itirazlar yüzünden projenin onaylanmasında biraz gecikme olmuştu. BMM’nin 20 Nisan 1921 günkü gizli oturumunda söz alan Mustafa Kemal şöyle diyordu:

“Efendiler; bu sorunun çözümünün geciktirilmesi beni çok üzüyor. Bu önemli konuda Bulgaristan ve Trakya’da gerekli ölçemleri almış bulunuyoruz. Yönetim bu projeyi esaslı biçimde incelemeden Meclise arzedeceğini mi sanıyorsunuz? Hayır. Proje hazırlanmadan önce her ayrıntısı dikkatle incelenmiştir. Son günlerde Avrupa’daki diplomatik temsilcilerimizden ve Trakya Komitesi üyelerinden almış olduğum mektupların içeriklerini size bildirmiş bulunuyorum. Yönetim, ne yapması gerektiğini biliyor. Hepimiz ruhen ve kalben Trakya’ya bağlıyız. Asker olarak orasının her karış toprağını bilirim. Bu projeyi İçişleri Bakanı kendi yetkilerine göre hazırlamıştır; Komisyona ben de yardım etmeliydim, ama başka uzmanlardan yardım görmüştür. Bu sorunun ivedilikle çözüme bağlanmasını dileriz”⁶³.

Bekir Sami’nin Görevinden Çekilmesi

17 Mayıs 1921 tarihli ve 243 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporundan öğrenildiğine göre, Bekir Sami, Avrupa’dan Ankara’ya döndükten sonra ilk kez BMM’nin 27 Nisan 1921 günkü oturumunda konuşmaya çalıştı. Yokluğunda, BMM’nde “aşırı eğilimlerin ılımlılara karşı daha güçlü bir duruma geldiklerini anladı. Kendisi ılımlılardan yana idi”. Londra’da iken Fransa ve İtalya ile imzalamış olduğu gizli anlaşmaların BMM’nin onayına sunulmalarını dile-

⁶² İDA 6469/E 5231.

⁶³ İDA 6517/E 6910.

yordu, ama bunların incelenmek üzere Dışişleri ve Maliye Komisyonlarına sunulmaları yolunda Mustafa Kemal'ce yapılan öneri kabul ediliyordu. Bu komisyonların aynı gün yapılan gizli oturumlarında, Bekir Sami her iki anlaşmanın da siyasal ve maddi açıdan Türkiye'ye önemli yararlar sağlayacağını öne sürdü. Fransızlarla İtalyanların taleplerinin İngiliz taleplerine oranla oldukça ılımlı olduğunu; her iki ulusun, İngiltere'nin aşırı siyasasını desteklemeyeceklerini ve türesel dileklerini sağlamada Türklere yardım edeceklerini söyledi. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'nin, Fransız yönetiminin Londra'da yapılan anlaşmada kimi değişiklikler yapılmasına yandaş olduğunu söylediğini bildirdi.

Bekir Sami sözlerini şöyle sürdürüyordu:

“Fransızlar ve İtalyanlarla imzalamış bulunduğumuz anlaşmaları koşulsuz olarak onaylamak bugün ulusal çıkarlarımız açısından gereklidir. Savaşın Kilikya'da sona ermesi herhalde Yunan savaş kesiminde etkisini gösterecektir. Yunanlılarla tek başımıza karşı karşıya kalacağız. Mücadelemizde Fransa ve İtalya'dan önemli yardımlar alacağız. Bunlar hakkında size ileride ek bilgi vereceğim. Yunan sorununu çözümlerse, ileride Fransızlarla ulusal çıkarlarımız açısından daha yararlı bir anlaşma yapmamız hiç de güç olmayacaktır. Bugünün askeri gerekleri göz önünde tutularak kimi özverilerde (fedakârlık) bulunmamız ve bu konuda iyi niyet göstermemiz gerektiğine inanıyorum.

Avrupa'da Fransız ve İtalyan devlet adamlarıyla yapmış olduğum kimi görüşmeler sonunda bana resmen söz verilmiştir. Yunanlılarla yaptığımız mücadelede son karar verilirken, kimi siyasal ve askeri yüksek çıkarlar güvence altına alınacaktır; dolayısıyla söz konusu anlaşmaları onaylamanızda direnmek zorunluğunu duyuyorum. Fransızlarla İtalyanların bize göstermiş oldukları iyi niyete geçici bir süre olsun karşılık vermek amacıyla, Meclis, Kilikya anlaşmasını olduğu gibi onaylamalıdır. Bu durumda geniş Türk topraklarının Fransız egemenliği altına girdiğini anlıyorum, ama bugünkü koşullar içinde görmekte olduğumuz zarara oranla ben bunu pek küçük bir özveri olarak nitelerim”.

Bir kaynağa göre, Bekir Sami kurulu Avrupa'dan dönünce, onun çalışmaları, BMM'nde yapılan gizli bir oturumda şiddetle eleştiriliyordu. Bizzat Mustafa Kemal, Londra'da Fransa ve İtalya ile imzalanan anlaşmaların onaylanması konusunda ilkin Bekir Sami'yi desteklemiş, ama aşırı eğilimli milletvekilleri büyük bir gürültü koparıyorlar; başkan oturumu kapattığı halde gürültü sürüyordu. Binayı boşaltmak için askerler çağrılıyor ve 25 milletvekili Meclisten zorla çıkarılıyor; aynı gün yedi milletvekili gizlice tutuklanıyordu. Bu arada Mustafa Kemal ve Bekir Sami'nin, BMM'nin 27 Nisan 1921 günkü oturumunda ek bilgi vermeleri kararlaştırılıyordu.

Bekir Sami'nin görüşlerini gerçekte pek az kişi destekliyordu. Mustafa Kemal, Fransa ile imzalanan anlaşma konusunda Sovyet Rusya'nın sorular sorduğunu öne sürerek bunun onaylanmasının önerilemeyeceğini; anlaşma onaylanırsa, Rus yardımının yitilmesi tehlikesinin var olduğunu öne sürüyordu. Oturumda nisap olmadığından, komisyon başkanı oya baş vurmadan oturuma son veriyordu. Sonunda BMM de, anlaşmaların onaylanmalarına karşı oy veriyor; İzmir ile Trakya büsbütün boşaltılmadan Bağlaşıklarla herhangi bir görüşmeye girişilmesine izin vermeye karşı çıkıyordu. Tüm siyasasının reddedileceğini sezen Bekir Sami, yönetimi güven oyu almaya zorlamadan görevinden çekilmek kararını alıyordu. Ona karşı koyanlar daha çok Aydın milletvekili Yunus Nadi, Nebizade Hamdi ve Trabzon milletvekili Şükrü idi. Bekir Sami'nin görevinden çekildiği haberi, Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa'ca kaleme alınan ve çekiliş nedenlerini anlatan uzun bir telyazısıyla orduya bildiriliyor; özetle şöyle deniyordu:

“Bekir Sami Bey, kendi başkanlığında Avrupa'ya giden kurulun çalışmaları hakkında BMM'ne bilgi verdi, ama bu bilgi tatmin edici olmadığından, yapmış olduğu anlaşmalar kabul edilmedi. Bu yüzden istifası kabul edilerek görevinden çekilmiş bulunuyor. BMM'nin ve ulusun çoğunluğu, onun gelecekte uygulamasını önerdiği siyasayı onaylamadı...”

İngiliz istihbaratına bakılacak olursa, Bekir Sami'nin görevinden çekilmesine yol açan BMM görüşmelerinde, Mustafa Kemal, yaklaşık olarak 140 milletvekilince destekleniyordu. Bu görüşmelere “ılımlı görüşleri olan pek az milletvekili katılıyor; katılanlar da sal-

dırı ve hakarete uğrayorlardı”⁶⁴. Böylece, Kemalist Türkiye’yi Bolşevik etkisinden uzaklaştırmaya, Misak-ı Milli’deki amaçlar büsbütün sağlanmadan Batılı işgalci devletlerin kucağına atmaya ve Sevr antlaşmasını pek az değişiklikle Kemalistlere kabul ettirmeye çalışan; bu amaçla Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizlerle düzen çeviren; Kafkaslarda Ruslara karşı ayaklanma kışkırtmaya çalışarak Gürcü, Ermeni ve Azeri mukabil ihtilâlcileriyle komplo kuran; o günlerin koşulları içinde Kemalist gücünün direniş yeteneğini yıkmaya çalışan Bekir Sami, bu davranışlarında başarısızlığa uğruyor; biraz sonra siyaset sahnesinden büsbütün çekiliyordu.

Yunus Nadi’nin Londra Konferansıyla İlgili Gizli Raporu

10 Haziran 1921 tarihli ve 258 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Londra Konferansına giden Kemalist kurulu üyelerinden, Aydın milletvekili Yunus Nadi, Ankara kurulunun Londra Konferansında yapmış olduğu görüşmelerle ilgili olarak 14 Mayıs 1921’de bir rapor kaleme alarak BMM’ne sunuyordu. Bu rapor, Bekir Sami ve Hüsrev Bey dışında tüm temsilcilerce imzalanmıştı. Rapor özetle şöyle idi:

“Londra Konferansı, Yunanlılara nefes alacak bir ara vermek ve Ankara ile doğrudan görüşmelerde bulunulmasını öneren Fransızlarla İtalyanların görüşlerini benimsediklerini göstermek amacıyla İngilizlerin bir oyunundan başka birşey değildi. Ankara kurulu Londra’ya varır varmaz durumu tüm gerçeğiyle gördü. İzmir ve Trakya’ya soruşturma kurulları gönderilmesini Yunanlılar İngilizlerin gizli kışkırtmalarıyla kabul etmediler. Gene İngilizlerin parmağıyla, konferansın sonlarına doğru, ulusalcıların en az dileklerine hiç de yanaşmayan ve kimi toprak önerilerini kapsayan bazı öneriler ileri sürüldü. Gerçekte İngilizler, Türk ulusalcılarını ezmek siyasalarından vazgeçmediler, çünkü ulusalcıları, İslâm dünyasını hegemonyalarına alma- da en büyük engel olarak görüyorlar.

İngilizlerin Türk - Yunan çatışmasında yansız kaldıkları iddiaları yersizdir, çünkü İngilizler Yunanlılara gizlice maddi, manevi ve mali yardımda bulunuyorlar. Savaşta zayıf çıkan Fransızlarla İtalyanlar ise İngilizlerin pençesindedirler. Her

⁶⁴ İDA 6515/E 6400 ve 6517/E 6910, Kaynak: T/26/39/30, R/26/30 ve R/1/2, İstanbul.

üç Bağlaşık Devletin amaçları Türk ulusunun amaçlarına karşıttır. Bağlaşıklarla, özellikle İngilizlerle yeniden görüşmelere girişmek boşunadır, çünkü Yunanlılara saldırılarında yardımcı oluyorlar. Ulus için tek siyasa birkaç sözcükte toplanıyor: ulus olarak bağımsızlığını ve varlığını sağlamak için Batılı devletlerle bir anlaşmaya varabileceği düşünüyorsa bir yana bırakmalıdır, çünkü bu devletler emperyalist amaçlarından vazgeçmemişlerdir. Ulus, Doğu'daki öteki uluslarla gücünü birleştirmelidir. Zayıf düşmüş ve alçalmış Batılı Devletlerden kutsal ve türesel haklarımızı koparıp almak için her çabaya başvurmalıdır”⁶⁵.

Mustafa Kemal ve Yandaşları Tehlike İçinde

İngilizlerce “ılımlı” sayılan Bekir Sami'nin görevinden çekilmesi; BMM'nin Londra'da Fransa, İtalya ve İngiltere ile imzalanan gizli anlaşmaları onaylamaması, o sıralarda özellikle Fransızlarla İtalyanları da Kemalistlere karşı çeviriyor; Ankara'daki İttihat ve Terakki Derneği yandaşlarına Mustafa Kemal ve grubunu devirmek için davranış fırsatı veriyordu. 7 Haziran 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Mustafa Kemal, BMM'nde az daha yeniliyordu, ama Kâzım Karabekir'in karışmasıyla bundan kurtulabiliyordu. İngilizler, onun durumunun oldukça güç olduğu iddiasında bulunuyor; BMM'ni 5 Haziran 1921'de gizli bir toplantıya çağırıldığını; toplantıda söz alan Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa'nın şöyle konuştuğunu bildiriyorlardı;

“Ulusalcular amaçlarını şu çabalara yöneltmiş bulunuyorlar:

- a) Türk topraklarını Yunan istilâsından kurtarmak;
 - b) Batılı Devletlere Türkiye'nin var olma hakkını tanıtmak.
- Fransız ve İtalyan yönetimleri, Türk sorununun Türk koşullarına göre çözümünden yanadırlar. Görüşleri Türk görüşlerine büsbütün uymamakla birlikte, eninde sonunda uyacaktır. Öteyandan Doğu'da daha önemli çıkarları olan İngiltere, Yunanlıları belirsiz ve kararsız bir siyasa gütmeye kıskırtmıştır.

Türkiye'nin yapmış olduğu Doğu antlaşması (Rusya ile) saldırgan bir antlaşma değildir ve Türk ideallerini gerçekleştirmek amacını gütmektedir. İngiltere, Türkiye'yi her türlü emirleri kabul edebilecek küçük bir devlet biçimine getirmeye çalıştı.

⁶⁵ İDA 6519/E 7232, Kaynak: T/26.30, T/26.39.

Öteki bağlaşıklara oranla İngiltere yansız kalacağını ciddi biçimde açıklamakla birlikte sözünü tutmadı. Bu yüzden Türkiye’de İngilizlere karşı bir misilleme davranışına başlanılmıştır. İngiliz savaş tutsaklarının serbest bırakılmamaları, İngilizlerin uygulamakta oldukları kötü niyetten dolayıdır. İngiltere’nin yansızlığı bırakarak Yunanlılara yardımda bulunacağı söylentisine gelince, herhalde İngilizler uzun deneyleri sırasında anlamışlardır ki, bu denli tehditler Türklerin direnme kararına zerre kadar etki yapamaz.

İngilizlerin Yunanlılara verdikleri az sayıda mermiler, gemiler ve İngiliz savaş gemilerinin limanlara savurdıkları toplar Türkler için önemsizdir. Sonra İngiliz yönetimi Türkiye’de ciddi ölçemler de alamaz, çünkü başka sorunlarla uğraşiyor. Bunu anlayan İngilizler ulusalcılarla yeniden ilişki kurmaya çalışıyorlar. Türkler de onlarla anlaşmayı dileyolar, ama İngilizler yansız kalmalıdır. Ulusal yönetim, Türk ulusunun çıkarları ve onuruyla bağdaşan tüm koşulları kabule hazırdır, ama buna karşıt hiçbir koşul kabul edilmeyecektir”.

Fevzi Paşa ayrıca ulusalcıların Mısır, Filistin ve Mesopotamya (Irak)’da olay çıkarmadıklarını açıklıyordu⁶⁶.

22 Haziran 1921 tarihli ve 255 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, “çeşitli güvenilir kaynaklardan sağlanan İstanbul 7.6.1921 tarihli bilgi”den, BMM’deki İttihatçıların Ankara yönetiminde başgösteren boşlukları ele geçirmek için çok çalıştıkları öğreniliyordu. Bu davranışları ile Mustafa Kemal’i büsbütün şaşırtıyorlardı; ama Mustafa Kemal, BMM’nde çoğunluğun kendine karşı olduğunu anı olarak sezince, kendine has enerjiyle davranarak yeni bir grup kurmaya koyuluyor ve yedeğindeki tüm “baskıları” kullanarak 170’e yaklaşık milletvekilinin desteğini kazanıyordu. Ama İttihatçılar bunların 42 sini kendilerinden yana çekmeyi başarıyorlardı. Böylece Mustafa Kemal, güvenebileceği ancak 128 milletvekiliyle kalıyordu. Milletvekillerinin tüm sayısı 280 olduğuna göre, Mustafa Kemal’in Ulusal Savunma (Müdafaa-i Milliye) Grubu azınlıkta kalıyordu.

İngiliz istihbaratına bakılacak olursa, bu durum önünde Mustafa Kemal Karabekir’in yardımına sığınmıyordu. Bu arada Edirne Millet-

⁶⁶ İDA 6519/E 7232; Kaynak: HC 2037.

vekili Şerif Bey'i yeni grubun asbaşkanı atayordu. Herhalde amacı, onun, dostu Karabekir üzerinde etkisinden yararlanmaktı. Şerif Bey bu konuda Mustafa Kemal'in aracısı olarak görev yapıyor ve bunun sonucu olarak, yönergelerini genellikle Karabekir'den alan Doğu İllerinin 20 veya 30'a yaklaşık milletvekili, Mustafa Kemal'in grubunun yardımına koşuyorlardı. Böylece BMM'nde Mustafa Kemal'in grubu yeniden çoğunluk kazanmış oluyordu. Ama İttihatçılar mücadeleden vazgeçmiş değillerdi. Doğu İleri milletvekillerini kendilerinden yana çekmek için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Mustafa Kemal, İttihatçıların kendisine karşı yaratmış oldukları tehlikeyi sezer sezmez, bir süre önce Malta'dan serbest bırakılan ve sempatizanlarınca Ankara'ya dönmeleri beklenen bir çok İttihatçıların Anadolu'ya girmelerini önlemek için ivedilikle ölçemler alıyordu. Roma'daki Kemalist temsilcisi Cami Bey, serbest bırakılan Malta sürgünlerinin yol masraflarını kendi cebinden ödemişti. Aynı zamanda, İstanbul'daki Kemalist örgütünün Ankara'ya bildirdiğine göre, İngilizler, İttihatçıları serbest bırakmadan önce, onlardan, Ankara'daki ulusal yönetimi erkten düşürecekleri ve başarı sağlarsa onun yerine İngiliz çıkarlarına yararlı bir yönetim kurmaya çalışacakları yolunda söz koparmışlardı.

243 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunda, Mustafa Kemal'in Haziran sonundan önce Meclisi dağıtmağa çalıştığı bildirilmişti; ama onun Meclisi dağıtması güç olacaktı, çünkü anayasaya göre Meclis, barış sağlanıncaya dek dağıtılamazdı. Kemalist çevrelerde egemen olan görüşe göre, yakında yeni seçim yapılmasını sağlayacak geçici bir yasa tasarısı Meclise sunulacak ve bu tasarı kabul edilmezse, Mustafa Kemal zor kullanarak Meclisi dağıtacaktır.

Subaylar Siyasete Karışıyorlar

Bu arada, Batı savaş kesiminde Kütahya ve Dumlupınar'da bulunan askeri karargâhın Yarbay Gürüce'li Hakkı komutasındaki 140'a yaklaşık kimi subaylar arasında başlayan siyasal akım durumu bir kat daha karıştıyordu. Bu subayların amacı, İttihat ve Terakki Derneği yandaşlarının erke geçmelerini her türlü ölçemle önlemektir. Bu grup, 12 Mayıs 1921 de Mustafa Kemal'e gönderdiği andırıda şunları belirtiyordu:

“BMM'nin yönetim konularında tam yetkileri olmakla birlikte, esas yasaları değiştirmeye veya yönetim kurmaya hakkı

yoktur. Yönetimde ve anayasada değişiklik yapmaya çalışanlar görevlerinden azledilmelidirler”.

Anadolu yönetiminin anayasasında değişiklik yapmaya çalışacak olanların ciddi sonuçlarla karşılaşacakları üstü kapalı biçimde ihtar ediliyordu.

Bu andırıya doğrudan doğruya karşılık verilmemekle birlikte, Fevzi Paşa, 17 Mayıs'ta Ordu komutanlarına gizli bir sirküler göndererek, BMM'ndeki son olayların ordunun bir bölüğünce yanlış açıldığını; ordunun askeri görevlerinin siyasete karışmasına engel olduğunu unuttuğunu bildiriyor; şu noktaların tüm Ordu mensuplarına anlatılmasını salık veriyordu:

- a) BMM ve yönetim, ulusal sınırlar içinde Türk ulusunun siyasal, askeri ve ekonomik bağımsızlığını sağlamaya yönelik başlıca amacı asla unutmuyor;
- b) Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlara göre davranmak ve hiçbir örgüte, ulusun yetkisine çarpıda bulunmak izini vermemek direncindedir;
- c) Ankara'daki kimi kişiler bir zamanlar İttihat ve Terakki Derneğine mensuptular, ama içten yapılan işbirliği önerisine karşı çıkılmaz. Meclis ve yönetim uyanıktır. Kendilerini ilgilendirmeyen konulara karışan subaylar sert biçimde cezalandırılacaklardır”.

İngiliz ajanlarına bakılacak olursa, Mustafa Kemal Meclisteki İttihatçıların hepsini atamazdı, çünkü onların kimilerine dayanmak zorunda idi; ama eski İttihatçı önderlerin erke geçmelerine ve kendisini ikinci plana atmalarına elinde var olan tüm güçle karşı koyacaktı. Bu arada İttihat ve Terakki Derneği de rahat oturmayacak ve pek yakında Anadolu'da ciddi gelişmeler olacaktı. Hiç şüphesiz İttihat ve Terakki Derneği Bolşeviklerce destekleniyor ve onun gücü, Bolşevik ajanlarının Anadolu'ya sızmalarıyla gittikçe büyüyordu⁶⁷.

27 Haziran 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu şöyle diyordu:

“İttihat ve Terakki Derneğinin siyaseti, Türklerle Batılı Devletler arasında herhangi bir anlaşma veya görüşme yapılmasına karşı koymaktır. Ankara'da yönetimin değişmesine ve

⁶⁷ İDA 6492/E 6968; Kaynak: R. 26/30, B.T/1, İstanbul, 7.6.1921.

Bekir Sami'nin görevinden çekilmesine neden olanlar, böylece halkın gözlerini Moskova Antlaşmasından Batı'daki görüşmelere çekmeyi başardılar. İttihatçıların diledikleri kabinede Ali Fuat Savunma Bakanı, Ahmet Muhtar Dışişleri Bakanı, Yunus Nadi İçişleri Bakanı ve Sırrı Bey Adalet Bakanı olacaklardı, ama başarı sağlayamadılar. Sonunda BMM Mustafa Kemal'in yönetimine 13 oy farkıyla güven oyu verdi"⁶⁸.

Kemalist Türkiye'ye Sovyet Yardımı

6 Temmuz 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, BMM'nin 27 Haziran 1921 günü gizli oturumunda Burdur Milletvekili Veli Bey'in sunduğu bir gensoruya karşılık veren Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa şöyle diyordu:

“Meclisimize dek yansıyan geniş söylentilere göre, Sovyet yönetimi, bir yandan bize karşı üstlenmiş olduğu sorumlulukları yerine getirmemiş ve öte yandan Ankara yönetimi, kurulduğu günden beri uygulamakta olduğu geleneksel Doğu siyasasından vazgeçerek, Suriye ve Mesopotamya (Irak) Müslümanlarına yardımdan vazgeçmiş. Bu söylentiler, içerideki ve dışarıdaki düşmanlarımızca yayılan yalanlardır. Genel siyasasını ulusun çıkarları yararına Avrupa siyasasının genel akımına göre ayarlaması gerektiğine inanan Ankara yönetimi, bu denli söylentileri resmen yalanlanmayı uygun bulmamıştır ve bulmuyor..

Sovyet yönetimi bize karşı yaptığı tüm üstlenmeleri yerine getirmiştir ve son iki ay sırasında yönetimimize altın olarak 1.200.000 TL kredi vermiştir. Ağır ve hafif toplarımız için mermi de vermiştir. Bunlar Ermenistan ve Gürcistan yoluyla Anadolu'ya geçirilerek Batı savaş kesimine taşınmışlardır. Ayrıca tüfek ve makineli tüfekler için 6.000.000'dan çok kurşun; süvari birliklerimiz ve toplarımız için 3.700 zincir, torpidolar için malzeme ve mayın; çok miktarda giysi (elbise) ve öteki gereç sağlamıştır.

Bütün bu gereçler şu anda ya depolarımızda veya ordumuzun elinde bulunuyorlar. Dahası, Sovyet yönetimi, iki piyade tümeni, bir süvari tümeni, birkaç taburluk komando, uçak ve askeri otomobillerden oluşacak bir ordunun kurulmasıyla ilgi-

⁶⁸ İDA 6520/E 7336.

lenecek karma bir askeri komisyon kurulmasını desteklemektedir. Ama Genel Kurmayımız, bu ordunun henüz sınırlarımıza çağrılmasının gerekmediği görüşündedir. Bundan başka, karma Türk - Rus askeri kurulları, Azerbeycan, Dağıstan ve Dip Kafkasya'da asker kayıt merkezleri kurmakla uğraşıyorlar. Son günlerde Moskova'ya gönderdiğimiz yeni askeri kurul, bu yardımın daha da çoğaltılması için çalışacaktır. Açıkladığımız rakamlardan da görülecektir ki, gensorunun dayanak noktasını oluşturan söylentiler büsbütün yersizdir”.

Fevzi paşa, Ankara yönetiminin Doğu siyasasından vazgeçtiği yolundaki iddiaya değinerek şöyle diyordu:

“Yönetim, BMM'nin de onayıyla kabul etmiş olduğu siyasa-dan asla vazgeçmiyecektir. BMM'nin yönetime vermiş olduğu yetkilerin sınırları içinde, geçmişte genel siyasal durumun gereklerine göre siyasamıza bir düzen vermeye çalışmıştık; ama bu, hiç bir zaman, gerçek siyasamızdan vazgeçtiğimiz anlamına gelmez. Yönetimimiz Afganistan'la yaptığı gibi İran ulusuyla da bir ittifak antlaşması imzalamak üzeredir; böylece Doğu'da Birleşmiş İslâm Devletleri idealine doğru bir adım daha atılmış olacaktır. Suriye, Filistin ve Mesopotamya (Irak)'daki olayların seyirini daha büyük bir dikkatle izliyoruz. Gerçek bağımsızlıkları için mücadele eden bu din kardeşlerimize sempatimiz büyüktür. Bu sempatimizin belirtisi olarak, Mesopotamya savaş kesiminde önemli olaylar vuku bulması olasılığını göz önünde tutarak askerler bulunduruyoruz; oysa ki bu askerlerin Batı savaş kesimine gönderilmeleri önerilmişti...

Askeri harekâta geçmeyişimiz, askeri nedenlerden dolayı veya bu harekâtın başarısızlığa uğramasından korktuğumuz için değil; kimi siyasal nedenlerden ötürüdür. Yunanlılar saldırıya geçtiklerinde onlara karşı sağlayacağımız zaferin kendi ulusal savımıza daha çok yardımda bulunacağına eminiz; çünkü onlara karşı biz saldırıya geçsek, hangi koşullar içinde olursa olsun, birazcık bile başarısızlığa uğrarsak, düşmanlarımızın yararına olacaktır. Bu durum bize dostlarımız olan kimi siyasal çevrelerce anlatılmıştır ve bu durumda kısa bir süre daha savunma hattımızı korumayı ve çok gecikmeden vuku bulacak Yunan saldırısını beklemeyi yeğ tutarız...”

Bu açıklamadan sonra BMM yönetime oybirliğiyle güven oyu veriyordu⁶⁹.

Bağlaşıkların Arabuluculuk Önerileri

19 Haziran 1921'de Bağlaşıklar, Türkiye ile Yunanistan arasında arabuluculuk yapmaya yeltenerek ilkin Yunanistan'a kimi önerilerde bulunuyorlar; ama Yunanlılar bu önerileri kabullenmiyorlardı. İngiliz İstihbarat Servisinin "Türk ulusalcılarının İstanbul'da bulunan tanınmış öğelerinden birinden sağlanan bilgiye dayanarak" yayınladığı 6 Temmuz 1921 tarihli gizli rapora göre, 24 ve 27 Haziran 1921'de BMM iki gizli oturum yapıyordu. 24 Haziran günkü oturumda söz alan Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Ankara yönetiminin dış siyasasına değinerek, yönetimin hâlâ Misak-ı Milli (ulusal and)'ye büsbütün sadık kaldığını açıklıyordu. Bağlaşıkların arabuluculuk önerileriyle ilişkin olarak Avrupa'daki ulusalcı kimi temsilcilerden alınan telyazılarına da değinerek, yönetimin bu konuda henüz kesin bir karar almamakla birlikte, siyasasının Misak-ı Milli'ce çizilmiş olduğunu bildiriyordu. Büyük Devletler Misak-ı Milli'de çizilen dileklerin gerçekleşecekleri konusunda güvence vermedikleri sürece, yönetimin görüşmelere girişmeyeceğini söylüyordu. Fevzi Paşa'ya bakılacak olursa, yönetimin elinde, Yunanlıların bir kez daha silâha baş vurmada herhangi bir uzlaşmaya yanaşmayacaklarını gösteren bilgi vardı; ama Türk ordusu onlara karşı hazırды⁷⁰.

Yunan Ordusu Ankara Kapılarında

Fevzi Paşa'nın tahmin ettiği gibi Yunan ordusu gerçekten saldırıya geçiyor; Ankara'nın yakınlarına dek sokuluyordu. Türkiye'deki İngiliz işgal ordusu başkomutanı General Harington'un 5 Ağustos 1921'de İngiltere Savaş Bakanlığına gönderdiği şu gizli telyazısı oldukça ilginçtir:

"BMM'nin 19 Temmuz 1921 günkü gizli oturumunda, Ankara'yı boşaltmak için ivedi hazırlıklar yapılması karar altına alınmıştır. Yönetimin bir bölümü, Maliye, Posta ve telgraf, Gümrük Bakanlıkları 20 Temmuz 1921'den başlamak üzere Kayseri'ye taşınıyordu. Mustafa Kemal, Karadeniz'den uzaklığı

⁶⁹ İDA 6472/E 8224.

⁷⁰ İDA 6472/E 8224; Kaynak: T 26/30/4, No. 2093.

ve Fransızlara yakınlığı nedenleriyle Kayseri'yi Sivas'a yeğ tutmuştur. 21 Temmuzda Eskişehir'in Doğusunda Mustafa Kemal'in dileklerine karşıt olarak yapılan mukabil Türk saldırısı, yönetimin Ankara'dan çekilişini örtbas etmek ve halkın moralini yükseltmek amacını güdüyordu..."⁷¹

2 Eylül 1921 tarihli ve 347 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, başkentin Kayseri'ye nakli BMM gizli oturumunda görüşülürken, kimi milletvekilleri sert biçimde yönetime saldırıyorlardı. Yönetimin, son zaferin yakın olduğu sözlerine karşı muhalefet milletvekilleri, bu arada Anadolu'nun en iyi bölgeleri yakılarak yıkılırsa, bu denli bir zaferin yenilgiden pek değişik olmayacağını öne sürüyorlardı⁷². Ama Yunan saldırısı, yeni Kemalist ordusunun sert direnişi önünde, Sakarya ırmağı boyunca başarısızlığa uğruyordu.

Bu arada, İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Harington, "28 Eylül 1921'de Ankara'dan ayrılan bir ajanın bilgisine dayanarak", 3 Ekim 1921'de İngiltere Savaş Bakanlığına gönderdiği kapalı teyzazısında, BMM'nde şu üç grubun bulunduğunu bildiriyordu:

1. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, 165 ile 170 arası üyesi bulunan ılımlılar;
2. Başta Yusuf Kemal olmak üzere, 40 ile 50 arası üyesi olan aşırı eğilimliler;
3. Pan - İslâmcılardan oluşan Enver Paşa grubu.

1. grup Ruslardan korkar ve Misak-ı Milli koşulları gereğince Bağlaşıklarla barış yapmayı diler; 2. grup Türkiye'nin büsbütün bağımsızlığını ve Doğu'ya doğru yayılmasını destekler; Rus yardımından yanadır ve İngiltere'ye düşmandır; 3. grup İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya ile canı gönülden işbirliğinden yanadır. Yunanlıların yenilgiye uğramaları yüzünden 1. grup daha da güçlenmiştir"⁷³.

5 Ekim 1921 tarihli ve CRAF/543 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, BMM'nde o sırada 230 milletvekili vardı. Bu milletvekilleri üç grupta toplanmışlardı. 1. grup ılımlılardan

⁷¹ İDA 6525/E 8990.

⁷² İDA 6528/E 10122; Kaynak: R. 26/30, İstanbul, 22.8.1921.

⁷³ İDA 6531/E 11069.

oluşuyordu ve Mustafa Kemal'in başkanlığında idi; 165-170 milletvekili ile Mecliste çoğunluk bu grupça oluşturuluyordu ve Ulusal Savunma (Müdafaa-i Milli'ye) Grubu olarak biliniyordu. 2. grup aşırı eğilimli (müfrit) parti idi; Yusuf Kemal'in başkanlığında 45-50 üyeden oluşuyordu. Aralarında Beyazıt milletvekili Atıf Bey, İzmit milletvekili Necati Sırrı, Aydın Milletvekili Yunus Nadi ve Nazım adında bir komünist vardı. 3. grup Enver Paşa'nın grubu idi; 15 üyesi vardı; Eyüp Sabri ve Şükrü Bey bu üyeler arasında idi⁷⁴.

Büyük Millet Meclisinin 21.11.1921 Günkü Gizli Oturumu

Bu arada Kemalistler Sakarya zaferini kazanıyor; bunun sonucu olarak Kafkasya devletleriyle Kars Antlaşmasını, Fransızlarla Ankara Antlaşmasını imzalıyorlardı. Fransız milletvekillerinden Franklin-Bouillon aracılığıyla imzalanan Ankara Antlaşması (20.11.1921), bir yandan İngilizlerle Fransızların arasını açıyor; öteyandan Kemalistlere kimi siyasal ve askeri kazançlar sağlıyordu. Bu antlaşma ile Fransızlar Kemalistlere silâh ve mermi sağlamayı üstleniyorlardı.

Bu gelişmelerin ışığı altında, 16 Aralık 1921 tarihli ve 464 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporu oldukça ilginçtir. "İstanbul: 25.11.1921. İstanbul'daki bir Kemalist temsilcisinden sağlanan aşağıdaki bilgi, Anadolu büsbütün boşaltılmayınca Yunanlılarla görüşmelerde bulunmamak yolunda Ankara yönetimince karar alındığı hakkında daha önce verilen bilgiyi doğruluyor" diyen bu raporda, BMM'nin 21 Kasım 1921 günkü gizli oturumunda, Ankara yönetiminin askeri harekâtı durdurarak barışı diplomasi kanalıyla çözümlenmek dileğinde olup olmadığı sorusuna karşılık veren Mustafa Kemal'in, Yunanlılar Anadolu'da geniş bölgeleri işgallerinde bulundurdıkları sürece barışın nasıl sağlanabileceğini veya görüşmelerin nasıl yapılabileceğini göremediğini; yönetimin barışçı bir siyasa uyguladığını ve Türk ulusunun türesel haklarından daha çok birşey sağlamaya çalışmadığını açıkladığı bildiriliyordu. Mustafa Kemal ayrıca şunları ekliyordu:

"Türkler, türesel olarak başka bir ulusa ait olan bir şeyi dilemiyorlar; ama Türk ulusunun kesin hakları sağlanmadıkça barıştan söz edilemez".

Bunun üzerine BMM hiç bir olay çıkmadan yönetime güven oyu veriyordu⁷⁵.

⁷⁴ İDA 6533/E 11670.

⁷⁵ İDA 6369/E 13819; Kaynak: RV/O, İstanbul, 25.11.1921.

Mustafa Kemal'in Başkomutanlık Sorunu

Bu arada İngiliz istihbaratı, "Ankara ile sıkı ilişkileri olan İstanbul'daki ulusalçı bir kaynaktan sağladığı" bilgiyi, 25 Kasım 1921 tarihli gizli istihbarat raporuna geçiriyordu. Bu rapora göre, 1921 yılı Kasım ayında Ankara'da siyasal bir fırtına kopmuştu. Halil Paşa, Nuri Paşa ve Kâzım Bey'in tutuklanmaları üzerine, BMM'ndeki Enver partizanları büyük bir gürültü koparıyorlardı. Mustafa Kemal'in başkomutan olarak yetkisinin üç ay süre ile yeniden uzatılması sorunu Meclisin 4 Kasım 1921 günkü oturumunda görüşülürken büyük patırtı kopuyordu. İngilizlere bakılacak olursa, Mustafa Kemal böylece Türkiye'nin "diktatörü" biçimine geliyor ve hayatı boyunca Gazilik ünvanı almıyan ve ancak Başkomutan vekili bulunan Enver Paşa'yı da geçmiş bulunuyordu.

Başkomutanlık yasınının yenilenmesine daha çok ılımlı ulusalçılar ve Enver partizanları karşı çıkmışlardı. Yapılan görüşmeler sırasında, muhalefet, başkomutanlık yetkisinin 15 gün veya bir ay süre ile uzatılmasını öneriyor ve konunun, o sırada Malta'dan Ankara'ya dönmekte olan Cevat, Yakup Şevki ve Ali Sait Paşa'nın avdetlerinde yeniden görüşülmesini öneriyordu. Muhalefetin sertliğine karşın, konu oya sunulunca, muhaliflerin çoğu oylamaya katılmıyordu. İlimlular ve Enver partizanları, özellikle Yunus Nadi buna karşı çıkıyordu. Ömer Lütfi ve Hamdullah Suphi'nin görevden çekilmeleri daha çok Mustafa Kemal'in "diktatörlüğüne" karşı çıkmalarının sonucu idi. Nurettin ve Nihat Paşa'ların yerlerine Cemal ve Cevat Paşa'ların atanması da aynı nedenlere dayanıyordu.

Bu "keyfi" davranışlar hem illerde hem Ankara'da çok coşku yaratmıştı. Nurettin Paşa'nın görevinden çekilmesi, Mustafa Kemal'le İsmet Paşa arasında görüş ayrılıklarına yol açıyordu. İsmet Paşa, iyi bir komutanın siyasal nedenlerden ötürü görevden uzaklaştırılmasından hiç de memnun kalmamıştı. BMM'ndeki Mustafa Kemal yandaşları, Meclisten memnun olmadıklarını öne sürerek bunun dağıtılmasını dileyiyorlardı. Öne sürdükleri neden şu idi: bir saldırı hazırlanıyordu. Bunun başarılı olabilmesi için Türk yüksek komutasının her türlü uğraşmalardan serbest bırakılması gerekiyordu. Gerçek amaç, Mustafa Kemal ve yandaşlarının egemenliğini sağlamaktı.

Raporda ayrıca şöyle deniyordu:

“Hüseyin Rauf’a Ankara’da Bayındırlık Bakanlığının önerilmesi oldukça önemlidir, çünkü bu adam Türkiye’de en namuslu politikacılardan biridir ve tutumu ılımlıdır. Ajanın bildirdiğine göre, Ankara kabinesi pek yakında büsbütün değiştirilecek ve tüm milletvekilleri Mustafa Kemal’in Ulusal Savunma Derneğine mensup olacaklardır.”⁷⁶

Mustafa Kemal’e Karşı Koyanlar

26 Ocak 1922 tarihli ve 543 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun, “İstanbul’da bulunan ve Anadolu’daki durumla yakın ilişkileri olan çeşitli ulusalcı kaynaklardan sağladığı bilgiye” göre, Anadolu’da bir yandan Mustafa Kemal’in “diktatörce yetkilerini” kısıtlamak, öteyandan da Padişahlık ve Halifeliğin durumunu etkileyecek anayasal değişimler yapılmasını önlemeye çalışmak amacı güden güçlü bir grup vardı. Bu grup o sıralarda örgütlü bir parti biçimine gelmiş değildi, ama Selâhettin Bey, Hüseyin Rauf ve Hoca Vehbi gibi önderlerin buyruğunda günden güne gücünü artırıyordu. Daha çok hocalardan, tutucu kimi kişilerden ve Misak-ı Milli’nin olduğu gibi uygulanmasından yana olmayan kişilerden oluşuyordu. Bekir Sami’nin Anadolu’ya dönmelerinden sonra bu grubun gücü artmıştı.

BMM’nin 4 Aralık 1921 günkü gizli oturumunda, Selâhettin Bey, başkomutanın ve Bakanlar Kurulunun BMM’nin doğrudan denetinde olmasını ve çalışmalarını hakkında Meclise bilgi vermesini talep ediyordu. Bu muhalif grup, Türkiye’nin Trakya ile ilişkin dileklerini kısıtlamasını ve Sevr sınırının kabulünü dileyordu, ama şu koşulla: İzmir’i de kapsamak üzere Anadolu’nun tüm ekonomik ve siyasal bağımsızlığı tanınmalı ve gerçekleşmeli idi. Mustafa Kemal bu grubun çalışmalarını kaygıyla izliyor ve İngilizlere bakılacak olursa, bu grubun kimi önderlerini Ankara’dan uzak yerlere, görevle harice göndermekle grubun etkisini azaltmaya çalışıyordu. Böylece Celâlettin Arif, Cami Bey’in yerine Roma’ya Kemalist temsilcisi atanıyor; Albay Hüsrev ve Selâhattin’e Ankara’dan uzakta görevler öneriliyordu. Mustafa Kemal ayrıca dış ülkelerde bulunan Cevat Abbas (Sofya) ve Şakir Bey (İstanbul) gibi yandaşlarını Ankara’ya çağırıyordu.⁷⁷

⁷⁶ Aynı belge; Kaynak: R. 26/42, R. 26/45, R. 2/1, İstanbul, 25.11.1921.

⁷⁷ İDA 7781/E 2041.

Türk - İtalyan İlişkileri

Bu arada Fransızlardan kıskanarak onları örnek alan ve Kemalistlerden çıkar koparmak sevdasına düşen İtalyanlar, onlarla bir anlaşma yapmak amacıyla Cavaliere Tuozzi adındaki bir İtalyan diplomatının başkanlığı altında bir İtalyan kurulunu Ankara'ya gönderiyorlardı. 9 Ocak 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun, "Ankara'dan İstanbul'daki Kemalist örgütüne gönderilen gizli bilgiye" dayanarak bildirdiğine göre, BMM, Edirne milletvekili Şerif Bey'in, Cavaliere Tuozzi başkanlığındaki İtalyan kurulunun Ankara'dan ayrılışı üzerine sunmuş olduğu bir gensoruyu görüşmek üzere 8 Ocak 1922'de gizli bir oturum yapıyordu. Gensoruya karşılık veren Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal şöyle diyordu:

"Ankara yönetimi Signor Tuozzi'nin ayrılmasına çok üzül-müştür. Görüşmelerdeki başarısızlığın nedeni, beklenmedik kimi olaylara atfedebilir. Meclisin hatırlıyacağı gibi, basın haberlerine göre, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Parlâmento müsteşarı Londra'da Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmada, ayrı barış yapmak niyetinde olmayan İtalyan yönetiminin, Ankara'da olup bitenler hakkında Roma'daki İngiliz Büyükelçisine bilgi vereceği yolunda söz verdiğini hatırlatmıştı. Fransızlarla yapılan görüşmeler büsbütün değişik koşullar içinde yapılmıştı. Ankara yönetimi, başka bir yönetimin deneti altında olmayı dilemiyor.

Bundan başka, İtalyanların öne sürmüş oldukları koşullar, Fransızlarca öne sürülenlerden çok değişikti. İtalyanlar, demiryolunun Antalya'ya dek uzatılmasını ve bununla ilgili ayrıcalık hakkının genişletilmesini talep ettiler; sermayenin yüzde 35-40 oranının Türklerin elinde olması yolunda Ankara yönetimince yapılan öneriyi kabule karşı çıktılar. Sonra İtalyanların Antalya, Fethiye ve Milas'la ilgili olarak öne sürdükleri talepler de bizce kabul edilemezdi. Ortada daha kimi sorunlar olduğuna göre şimdilik birşey söylemek akıllı bir davranış olmayacaktır. Bütün bunlara karşın, görüşmelere pek yakında yeniden başlanması umud edilmektedir."

"Son günlerde Ankara'dan İstanbul'a gelen ulusalcı bir yetkilinin gizli olarak söylediğine" göre, Cavaliere Tuozzi, İtalyanların Antalya ve Kuş Adasındaki etki (nüfuz) bölgelerinin tanınmasının,

yapılacak bir anlaşmanın önde gelen gereği sayılmasını sağlamaya çalışıyordu. Ajanın bildirdiğine göre, Ankara yönetimi bu denli bir öneriyi kabule yanaşmıyordu, ama İtalyanlara, barış imzalandıktan sonra tercih hakları verilmesini görüşmeye hazır olduğunu bildiriyordu.⁷⁸

Büyük Millet Meclisinin 10.1.1922 Günkü Gizli Oturumu

8 Mart 1922 tarihli ve 565 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun “yetkili bir Kemalist kaynağından sağladığı bilgiye” göre, BMM 10 Ocak 1922’de oldukça gürültülü geçen gizli bir oturum yapıyordu. Bu oturumda, Bağlaşıklar Kemalistlerin dileklerine karşılıklı karar alırlarsa Ankara yönetiminin ne denli bir siyasa uygulayacağı görüşülüyordu. Meclis Asbaşkanı Dr. Adnan ve Bekir Sami de bu görüşmede hazır bulunuyorlardı. Bu konuyla ilişkin olarak sorulan bir soruyu cevaplandıran Dışişleri bakanı Yusuf Kemal, o güne dek Bağlaşıklarca yapılan konferansların ciddi hiç bir sonuç yaratmadıklarını; en önemli konferansın Londra’da yapıldığını ve Türklerin orada Bağlaşıkların kararlarını kabule hazır olduklarını gösterdiklerini, ama Yunanlıların buna karşı çıkararak konferansı etkisiz bıraktıklarını; Türklerin tam bağımsızlıktan başka birşey dilemediklerini; sorunun pek doğal olarak silâh gücüyle çözüme bağlanacağını söylüyordu. Bu yüzden Avrupa’daki çeşitli konferanslara pek önem verilmiyordu. Bekir Sami söz alarak, Türk sorununun çözümü yolunda büyük ilerleme kaydedildiği ve barışın pek yakın olduğu iddiasında bulunuyordu.

Aynı sorun, Meclisin 28 Ocak 1922 günkü gizli oturumunda da görüşülüyordu. Bu görüşmede uzun bir konuşma yapan Mustafa Kemal, Yusuf Kemal’in öne sürmüş olduğu noktaları açmıyordu. Bağlaşıkların, her iki yanı ve Rumları tatmin etmek için bir çözüm yolu aramakla uğraştıklarını; Türk topraklarının Yunanlılara verileceğini, ama Türklerin kendi haklarında direneceklerini; dolayısıyla soruna bir çözüm bulunamayacağını söylüyor, şöyle diyordu:

“Avrupa yönetimleri çarpışmaların yeniden başlamasını önlemeyi dileyorsa işe karışarak Yunanlıları, hiçbir koşul olmadan, ülkeyi boşaltmaya zorlamalıdır. Görünüşte Yunanistan hâlâ İngiltere’den himaye görüyor ve sorun ancak silâh

⁷⁸ İDA 7853/E 872; Kaynak: T. 26/44, T. 26/45, T. 10/8, İstanbul, 9.1.1922.

gücüyle çözümlenebilir: ama olanaklı ise sorunu diplomasi yoluyla çözümlenmeyi kabule hazırız”⁷⁹.

Hüseyin Rauf'un Görevinden Çekilmesi

20 Ocak 1922 tarihli ve 532 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporundan öğrenildiğine göre, son günlere dek Bayındırlık Bakanı bulunan Rauf, sağlık durumu yüzünden görevinden çekiliyordu, ama gerçek neden, BMM Başkanının yetkilerinin kısıtlanması sorusunda Mustafa Kemal’le arasında başgösteren görüş ayrılığı idi. İngilizlerin “inanılır bir kaynaktan öğrendiklerine” göre, BMM’nin son toplantılarından birinde, Hüseyin Rauf, Meclis Başkanının yetkilerinin kısıtlanmasından yana konuşurken, Mustafa Kemal ani olarak Meclise girerek onun sözlerini bitirmesini bekliyor ve sonra şunları söylüyordu:

“A! Mondros Bırakışmasını imzalayan kahraman! Sen Malta adasında güven içinde bulunurken, biz, senin Türk ulusunu ortadan kaldıracak olan kara yazını kanımızla silmek için Sakarya vadilerinde düşmanla çarpışıyorduk”.

Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal’e karşılık vermeden ivedilikle Meclisten ayrılıyor; onu Refet Paşa izliyordu. İngilizler, Hüseyin Rauf’un bu arada Mustafa Kemal’e göndermiş olduğu görevden çekilme dilekçesini de ele geçiriyorlardı. Bu dilekçede ilkin genel savaştan söz ediyor; bunun bırakışma ile sona erdiğine değiniyor; ulusal gücün kuruluşundan Misak-ı Milli’nin kaleme alınışından söz ediyor, şöyle diyordu:

“Bakanlık görevleri alan, ulusal gücün yönetim kurulunun üyeleri olan bizler, Bakan olarak uyguladığımız siyasadan sorumlu olduğumuzu anlamalıyız. Siyasal çalışmaları kendi siyasal inançlarına karşıt olduğunu anlayanlar, görevlerinden çekilerek yerlerini bu davranışlara inananlara bırakmalıydılar. Vekil olduğum ilk günden, bu ilkelerden yoksun olarak böyle bir siyasa uygulamaya çalıştım, çünkü başkalarını kuşkuya düşürmeyi dilemedim. Fransızlarla yapılan antlaşmaya karşı çıktım, çünkü Franklin - Bouillon’un Dışişleri Bakanına Konya’da yapmış olduğu önerilerin, gelecekteki siyasamıza birçok tehlikeler getireceğine inandım.

⁷⁹ İDA 7926/E 2661; Kaynak: R. 26/44, 17.2.1922.

Öte yandan, özellikle daima dostane ilişkilerimiz olması gereken İngiltere ile ivedilikle bir anlaşmaya varmanın, Franklin - Bouillon'un yapmış olduğu önerilerden daha dayanıklı olacağı görüşünü öne sürdüm. Bekleme süresi konusunda kendi hür görüşlerim için meslektaşlarım arasında oy çoğunluğu sağlayamadım; bu yüzden görevimi bırakarak çekilmek zorunda kalıyorum. Ülkenin çıkarlarının daha ağırbaşlı ve ileri görüşlülükle güvence altına alınmasını umud ederim”⁸⁰.

Kürt Sorunu

Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un 29 Mart, 1922'de “güvenilir bir kaynaktan” öğrenerek İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gizlice bildirdiğine göre, Kürdistan'ın yönetimiyle ilişkin olarak özel bir komisyonca kaleme alınan bir yasa tasarısını görüşmekte olan BMM'nin ilgili komisyonu, son günlerde tasarımı bir raporla birlikte Meclise iade ediyordu. Sorun BMM'nde görüşülürken, Salih Efendi (Erzurum), Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Ragıp Bey (Amasya), Hakkı Hami (Sinop) ve Selâhettin Bey (Mersin), bu rapora karşı bir önerge sunuyorlardı. Bu milletvekillerinden kimileri, Keçkiri Kürtlerinin ayaklanma nedenlerini yerinde soruşturmak için Meclisce görevlendirilmişlerdi. Önerge çoğunlukla kabul ediliyor ve konunun görüşülmesi için 20 Şubat 1922'de gizli bir oturum yapılması kararlaştırılıyordu.

Yapılan gizli oturumda birçok milletvekilleri hazır bulunuyorlardı. Yasa tasarısına 64 milletvekili karşı çıkıyordu. Konuşmaya ilkin Salih Efendi başlıyor ve Kürt sorununun yasa tasarındaki bu denli sathi ölçemlerle çözümlenemeyeceğini; Kürt Mustafa Paşa'nın başlatmış olduğu kışkırtma yatıştırılacaksa, Keçkiri olayları yüzünden hapsedilen Kürtlerin serbest bırakılmaları gerektiği görüşünü öne sürüyordu. Ona göre, oradaki olaylara, “yerel işgüderlerin gaddarlıkları ve Ankara yönetiminin Halifelîğe karşı olan tutumu” neden oluşturmuştu. Şiddet kullanmak ancak durumu daha kötü yapacaktı. Kürdistan'da ihtilâl olmadığını söylemek safсата idi. Oradaki akım Emir Faysal ve İngilizlerce de destekleniyordu.

Görüşme sonunda kimi milletvekilleri, Salih Efendi'nin önergesinin ilerideki bir tarihte müzakere edilmesini öneriyorlar; Mecliste

⁸⁰ İDA 7938/E 1591; Kaynak: TE/1, R10/S, İstanbul, 20.1.1922.

Büyük gürültü olduğu için bu öneri kabul ediliyordu. İngilizlere bakılacak olursa, söz konusu yasa tasarısında Kürtlere özerk yönetim öneriliyordu. Kürtler, BMM'nce kararlaştırılacağı biçimde, kendi genel valilerini, vali yardımcılarını, Türk veya Kürt olabilecek bir müfettiş seçebileceklerdi. Bir Kürt Meclisi kurulacak, her yıl 4 ay süre ile oturum yapacak; görevi ekonomik olacak ve Doğu İllerinin yönetimini denetliyecekti. Aynı bölgeler için BMM'nin onayıyla bir yargı örgütü kurulacaktı. Bunun yarısı Türklerden yarısı da Kürtlerden oluşacaktı. Jandarma gücü Kürt ve Türk subaylardan oluşacaktı. Okullarda Kürt dili okutulacak, ama Meclis ve yönetim hizmetinde Türkçe kullanılacaktı. Yalnız BMM'nin onayıyla vergi toplanabilecekti. Kürt milletvekilleri bu yasa tasarısına sert biçimde karşı çıkıyorlardı.

Bu rapor, İngiltere Dışişleri Bakanlığında büyük ilgiyle izleniyor, Bakanlık yetkililerinden W. S. Edmonds, 3 Nisan 1922'de kaleme aldığı derkenarda şöyle diyordu:

“Uygun ilk fırsatta bu özverilere (taviz) son verilecektir, ama Ankara hizibinin bu konuda kâğıt üzerinde ne kadar ileri gittiğini göstermesi bakımından ilginçtir”.

D. G. Osborne adlı öteki bir yetkili 4 Nisan'da şunları yazıyordu:

“Bundan gerçekten birşey çıkarsa, bu öneri, Kemalistlerin Kürtlere teslim olduklarını gösterecek ve aynı bölgeler üzerinde hak iddiasında bulunan Ermenilere çarpıda bulunacak. Ermeni illeri(!) Kürt ulusal yurdu biçimine getiriliyor. Bir çarpıda Kürt ve Ermeni sorunlarını çözmek bakımından oldukça zeki bir davranıştır. Herhalde bölgede Türk ve Ermenilerden çok Kürt vardır ve BMM, azınlıkların haklarını tanıdığına değişecektir. Belki Ermeniler Kürtlerle bir anlaşmaya varabilirler. Ermeni önderleri, Kürtlerle aralarında birçok kültürel benzerlikler olduğu iddiasında bulunuyorlar”⁸¹.

Yusuf Kemal ve İzzet Paşa Avrupa'ya Gidiyorlar

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, “oldukça gizli bir kaynaktan sağladığı bilgiye dayanarak”, 4 Nisan 1922'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda, Osmanlı yönetimi mensubu İzzet Paşa'nın Avrupa'ya hareket

⁸¹ İDA 7781/E 3553.

etmeden önce Ankara ile arasında soğukluk başladığını bildırıyordu. Rumbold'a bakılacak olursa, 5 Mart 1922'de Ankara'da yönetim çevrelerinde dolaşan haberlere göre, İzzet Paşa, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un üstelemesi üzerine ve Yusuf Kemal kuruluna karşı Avrupa'ya gitmişti. Yolculuğu sırasında kendisine İngiliz subaylarından Albay Cornwall ve başka bir subay eşlik etmişti. Ankara basını, İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşa'lara karşı sert saldırılarda bulunan yazılar yayınlamaya başlıyor, ama BMM'nde kimi milletvekilleri bu eleştirilere karşı protestoda bulunuyorlardı.

Bu sırada Kâzım Karabekir Mustafa Kemal'e ve BMM'ne gönderdiği telyazısında, Padişahın kişiliğine ve merkezi yönetime karşı girişilen bu saldırıları protesto ediyordu, çünkü bu saldırılar basına yansıyor. Daha önce Mecliste bunlara karşı çıkan milletvekilleri ikinci bir önerge sunarak, söz konusu yazıları yayınlayan gazetecilerin yargılanmalarını talep ediyorlardı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı vekili Mahmut Celâl söz alarak durumu açıklıyor ve İstanbul yönetimi ileri gelenlerinin oyunlarını meydana koyuyordu; ama Mecliste protesto sadaları yükseliyor ve Celâl Bey'e "Kahrolsun istibdat! Yaşasın Hilâfet!" naralarıyla saldırılıyordu. Söz konusu yazılardan ötürü Yakup Şevki Paşa da Mustafa Kemal'e protestoda bulunuyordu⁸².

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un üç hafta kadar önce, 7 Mart 1922'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a göndermiş olduğu şu gizli yazı oldukça ilginçtir:

"Aşağıdaki bilgi, Ankara yönetiminin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in sekreteri (Kâtibi) Kemal Bey'den sağlanmış: Kemal Bey'in İstanbul'da iken yaptığı bir konuşma sırasında bildirdiğine göre, BMM, Yusuf Kemal kuruluna 160.000 TL ayırmıştır (bugünkü resmi kurdan 25.000 sterline yaklaşık). Bu meblağın 50.000 TL'si gezi masrafları için; geriye kalan 110.000 TL'si da gizli amaçlar içindir. Gene Kemal Bey'in anlattığına göre, 1922 başlarında Prens Ömer Faruk İnebolu'dan İstanbul'a geri gönderildiğinde, milletvekillerinden Hamdullah Suphi bunu Ankara'ya telyazısıyla duyuruyor ve Prens'in Anadolu'da yönetimin başına geçmek dilediğini bildırıyordu. Bu telyazısı BMM'-

⁸² İDA 7882/E 3779.

nde okununca, milletvekillerinden kimileri Preense saldırarak eleştiriyorlardı.

Padişahın İngilizlere satılmış olduğu, milletvekillerine bildiriliyor ve onların, seçim bölgelerine dönerek Padişaha karşı bir kampanya yürütmeleri için Meclis iki ay tatil ediliyordu; ama bu propoganda, özellikle Sivas, Konya ve Erzurum bölgelerinde pek başarı sağlayamadı, çünkü oraların halkı Padişahlık ve Halifelîğe bağlıdır.”⁸³

Bağlaşıkların Yeni Arabulucuk Önerileri

Ankara yönetiminin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, Bağlaşık devlet adamlarının Türk sorunuyla ilişkin görüşlerini yoklamak, Türk tezini Batıya duyurmak ve diplomasi yoluyla çözümlenmesi olanaklarının olup olmadığını saptamak amacıyla Avrupa’ya gönderilmişti. İstanbul yönetiminin de bu konularda desteğini kazanmak amacıyla Avrupa’ya İstanbul yoluyla gidiyor, ama Osmanlı başkentinde Padişah, Tevfik ve İzzet Paşa’lar ona oyun dönerek küçültücü bir durumda bırakıyorlar; bu yetmiyormuş gibi, Osmanlı yönetimi, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’un çağrısı üzerine, Avrupa’ya, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında bir de İstanbul kurulu gönderiyor; böylelikle Ankara kurulunun yetkilerini azaltmaya ve ikilik yaratmaya çalışıyordu.

Bu iki kurulun Avrupa’daki temasları sonunda, Bağlaşıklar, Türk - Yunan anlaşmazlığını çözümlemek amacıyla her iki yana kimi önerilerde bulunarak yeniden arabuluculuk yapmaya yelteniyorlardı. 3 Nisan 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun “bağımsız ve iyi haber alan bir kaynaktan” sağladığını iddia ettiği bilgiye göre, Bağlaşıkların Anadolu’da bir bırakışma yapılmasıyla ilişkin önerilerinin açıklanması, Anadolu’nun her yanındaki halk ve ordunun küçük rütbeleleri ve erleri arasında “en büyük memnurlukla” karşılanmıştı. Ama bu konuda Ankara yönetiminin tutumunun ne olacağını ve öneriler reddedilirse, Konya ve Tokat bölgelerinde olaylar çıkması olasılığı konusunda genel bir kaygı vardı.

Ankara yönetimi bu denli önerilere karşı az çok hazırlıklı idi. Yönetim üyeleri, Ulusal Savunma (Müdafaa-i Milliye) grubu üyeleri ve kimi Rus temsilcileri, bu önerilerin, İngiliz yönetiminin, Yunan-

⁸³ IDA 7857/E 2760.

lıları koruyarak onlara yardımda yeni bir oyun olduğuna inanıyorlardı. Söz konusu çevreler, Yunan Başbakanı Gunaris'le Dışişleri Bakanı Baltazzi'nin, bu önerilerin ayrıntılarını önceden bildikleri ve Atina yönetimi bunları kabullenmekle birlikte, Anadolu'daki Yunan ordu mensuplarının bunları kabul etmemeleri için gizlice ölçemler aldıklarını iddia ediyorlardı. Bu oyunda da İngiliz parmağı olduğu ve Batı Anadolu'da bağımsız bir yönetim kurulması dolabını çevirdiklerini öne sürüyorlardı.

Kendi kişisel görüşlerini henüz açıklamayan Mustafa Kemal, bu konuda Bolşevik temsilcisi Aralov'a sürekli olarak bilgi veriyor ve Ali İhsan, İsmet ve Yakup Şevki Paşa'ları ivedilikle Ankara'ya davet ediyordu. Cevat ve Karabekir'e gönderdiği telyazılarında onların da görüşlerini soruyordu. Mustafa Kemal tüm sorunda tutumlu (ihtiyatla) davranıyordu.

İngiliz raporuna bakılacak olursa, BMM'ndeki karşıt grupların bu önerilere karşı ne denli bir tutum uygulayacaklarını, 12 Mart 1922'de yapılan ve Mustafa Kemal'le Genel Kurmay subaylarının da hazır buldukları gizli oturumda belli olmuştur. Kimi komutanların askeri durum, ordunun morali, silâh stoku ve subayların gereçleri konularında özel Savaş Komisyonuna göndermiş oldukları raporların incelenmesi için bu oturum yapılmıştı. Ulusal Savunma Bakanı Kâzım Paşa söz alarak, Paris Konferansından başka birşey beklenemeyeceğini ve Misak-ı Milli gereğince barışın ancak silâh gücüyle sağlanabileceğini bildirdi. Fevzi ve Kâzım Paşalar, Ulusal Savunma grubuna mensup milletvekilleriince sürekli alkışlandılar; ama muhalefetin görüşlerini yansıtan Albay Ömer Lütfi, Mecliste gürültü kopmasına yol açtı. Özel Savaş Komisyonunun yapmış olduğu yorumların, Ordu komutanlarınca öne sürülen gerçekleri geçiştirdiğini öne sürdü. Ordu subaylarının raporlarına göre düşman silâhları daha üstündü; Ruslarca sağlanan silâh ve mermilerin büyük bir kısmı kalite bakımından pek düşüktü ve çarpışmalar yeniden başlarsa, bunun sonucu hakkında kuşku vardı. Ömer Lütfi sözlerine son verirken, Türk Ordusu yenilirse sorumluluğu kimin üstleneceğini sordu. Komisyon raporunun kabul edilmemesini önerdi, ama önerisi gürültüler arasında reddedildi ve oturuma son verildi⁸⁴.

⁸⁴ İDA 7861/E 4063; Kaynak: RV/O.

Kemalistlerin Mali Durumu

21 Nisan 1922 tarihli ve 634 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun “İstanbul’daki ulusalçı örgütle sıkı ilişkisi bulunan bir ajandan sağladığını” iddia ettiği habere göre, 13 Mart 1922’de BMM’nde yapılan gizli oturumda, Ankara yönetiminin yeni mali yılın ilk ayına ait bütçesi görüşülüyordu. Bu rapora bakılacak olursa, Ankara yönetiminin Maliye Dairesi yeni bütçeyi hazırlarken, bunu ılımlı göstermek için büyük dikkat harcamış ve tüm gideri 25 milyon TL olarak göstermişti. Bu gider şöyle karşılanacaktı: Ukrayna yönetiminin söz verdiği 2 milyon lira tutarında altın, vergilerden 10 milyon lira, geriye kalan 5 milyon lira da özel savaş vergisi (Salyan)’dan sağlanacaktı. Bu savaş vergisi her köy ve kente “empoze ediliyordu”.

Bunu izleyen görüşme oldukça şiddetli geçiyor ve muhalefet yalnız yönetime değil, kişisel olarak Mustafa Kemal’e de saldırıyordu. Ali Şükrü (Trabzon), Yusuf Ziya (Bitlis) ve Selâhettin Bey (Mersin) sundukları bir önergede, dış ülkelerdeki çeşitli Kemalist kurulları için yapılan harcamadan ötürü yönetimi eleştiriyorlardı. Yapılan görüşme sırasında Yunus Nadi (İzmir), Celâl Nuri (Anafarta), Tevfik Rüştü ve öteki milletvekilleri de önergeyi destekliyorlardı. Bu arada şiddetli olaylar vuku buluyor ve Meclis Asbaşkanı oturuma on dakika ara veriyordu.

Görüşmelere yeniden başlanınca açık oturum yapılıyordu. Hüseyin Avni söz alarak Fethi Bey’in Kuzey Anadolu’ya yaptığı gezi sırasında yerine İçişleri Bakanı vekili olarak Vehbi Bey’in atanmasına karşı çıkıyor; bu atanmanın yalnız Mustafa Kemal’in onayıyla yapıldığını; Meclise danışılmadığını öne sürüyordu. Hüseyin Avni, Fethi ve Vehbi Bey’lerin görevlerinden çekilmelerini talep ederek sözlerine son veriyordu. Bunu izleyen oylama sırasında şiddet hareketleri oluyor ve Mustafa Kemal ivedilikle Meclise çağrılıyordu. Mustafa Kemal gelir gelmez yaptığı “tehdit edici” bir konuşmada, savaş bitmez herşeyden elini çekeceği uyarısında bulunuyordu. Bunun üzerine geniş bir alkış tufanı kopuyor ve yönetim güven oyu olarak oturuma son veriliyordu⁸⁵.

Büyük Millet Meclisindeki Durum

24 Mart 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun “çeşitli ulusalçı kaynaklardan sağladığını” iddia ettiği bilgiye göre, o sıralarda

⁸⁵ İT 7862/E 4222; Kaynak: R/21, Türkiye, 30.3.1922.

BMM'nde 360 milletvekili vardı: bunların çoğunluğunu subaylar ve İttihat ve Terakki Derneğinin eski üyeleri oluşturuyorlardı. Seçimler "komedi" idi ve milletvekillerinin çoğu seçilmiş değil, atanmışlardı. Çoğunluk Ulusal Hakları Savunma grubunun elinde idi, ama Hamdullah Suphi, Cevat Abbas ve Kara Vasıf gibi milletvekilleri grup disiplinine daima uymuyorlardı. Öteki gruplar şunlardı:

1. Dindarlar grubu: 20-30 milletvekili; başta Vehbi Hoca (Konya), Basri (Kayseri), Abdul Gafur (Karesi), Mehmet Akif (şair, Kastamonu), Münif Bey (Kırşehir) ve "*Sebilür Reşat*"'ın sahini Eşref Edip. Albay Selâhattin (Mersin) ve Albay Eşref (Trabzon) bu grubu desteklerler. Doğu İlleri gurubu adını taşıyan bir grupla işbirliği yapar ve Afgan diplomatik temsilcisi Sultan Ahmet Han'ca gizlice kışkırtıldığı söyleniyor. Oldukça hırçın bir karakteri olan Selâhattin Bey ayrı bir grup kurmayı başaramamıştır. Mustafa Kemal'in başlıca Muhaliflerinden biridir. Mustafa Kemal en çok ondan korkar.
2. Doğu İlleri grubu: 45-50 milletvekili; başkanları Salih Efendi (Erzurum), Hüseyin Avni (Erzurum), Müştak Durak (Erzurum), Emir Paşa (Sivas). Bu parti dincilerle işbirliği yaparak Mecliste çoğunluğu sağlar. Mustafa Kemal'in aşırı davranışlarına dikkati çeken ve onun etkisini azaltan gruptur.
3. Sözde Komünist grubu: başkanı Mahmut Esat; üyeler: Tefvik (Menteşe), Numan Usta (İstanbul), Albay Bekir Sami ve Hakkı Behiç. Son ikisi tutuklandı.
4. İttihat ve Terakki grubu: Yunus Nadi, Necati, Hacı Muhtittin, Hüseyin Avni ve Hafız Mehmet. Yunus Nadi sık sık Mustafa Kemal'in grubunu destekler ve gazetesi "*Yeni Gün*" Ankara yönetiminden her ay 1.000 TL ödenek alır; bu, Yunus Nadi'nin tutumunu etkiler.
5. Küme grubu: dinciler, Doğu İlleri Milletvekilleriyle Ulusal Hakları Savunma grubunun memnun olmayanlarının birleşmelerinden doğması bekleniyor.
6. Tevhid grubu: Hüseyin Rauf ve Fethi Bey'in kişisel yandaşlarından oluşuyor."⁸⁶

⁸⁶ İDA 7861/E 3935; Kaynak: R. 26/44, Türkiye, 24.3.1922.

Türk Sorununu Savaşmadan Çözümleme Yolu

9 Mayıs 1922 tarihli ve 662 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun, "bilgilerini doğrudan doğruya Ankara'dan alan güvenilir ve gizli kimi Türk kaynaklarından" sağladığını iddia ettiği bilgiye göre, Ankara yönetiminin Bağlaşıkların bırakışma önerileriyle ilişkin görüşleri şu noktalara dayanıyordu;

1. İzzet Paşa, Ankara yönetimine karşıcıl bir siyasa uygulamaktadır ve özellikle İngilizlerle ayrı bir anlaşma yapmak için çalışıyor;
2. İngiliz yönetimi Batı Anadolu'da baş gösteren Yunan Küçük - Asya akımını gizlice destekliyor;
3. Fransa yönetiminin ve daha az olmak üzere İtalya yönetiminin siyasarlarının Ankara yönetiminden yana olduğuna inanılıyor.

BMM'nin 5 Nisan 1922 günkü gizli oturumunda söz alan Yusuf Kemal, Fransız Başbakanı Raymond Poincare ile İtalya Başbakanı M. Schanzer'in kendisine bazı sözler verdiklerini açıklıyordu. Bu sözler, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verileceği ve Boğazlar sorunun Misak-ı Milli gereğince çözüme bağlanacağı noktasında idi. Bunlara karşılık olarak her iki devlet adamı, Ankara yönetimini, Türkiye ve Avrupa'nın ortak çıkarları adına bırakışmayı koşulsuz olarak kabule çağırıyorlardı. Nisanın ilk haftasında BMM'nde yapılan Meclis Komisyonları başkanları toplantısında Mustafa Kemal, Yusuf Kemal'in görüşlerine karşıcıl eleştirilere karşılık vererek, merkezi yönetimin, Ankara yönetimini türesel yönetim olarak tanımaya karşı çıkan İngilizleri memnun etmek için Yunanlılarla görüşmelere girişecek kadar ileri gideceğini söyleyemeyeceğini; Yunanlılarla doğrudan görüşmelerde bulunulması için hazırlıklar yapılsa bile, İstanbul kodamanlarının, Ankara'nın onayı alınmadan yapılacak bu denli görüşmelerin hiçbir olanaklı sonucu olamayacağını anladıklarını; barış konferansının İstanbul'da toplanamayacağını, ama Ankara'nın karışamayacağı başka bir yerde yapılmasından yana olduklarını; İstanbul yönetiminin konferansın İstanbul'da yapılmasına bu yüzden karşı çıktığını bildiriyordu.

BMM toplantısında yapılan görüşmelerden sonra, Ankara yönetiminin, konferansın İzmit'te yapılmasını dilediğini Bağlaşıklara

bildirilmesi için İstanbul'daki ulusalci temsilci Hamit Bey'e yönerge gönderilmesi karar altına alınıyordu.

Aynı istihbarat raporunda, "güvenilir olduğunu kanıtlayan ve arada sırada bilgi sağlayan bir kaynağa" dayanılarak iddia edildiğine göre, BMM'nin Dışişleri Komisyonunun son günlerde yaptığı bir toplantıda, Yusuf Kemal, Ankara yönetiminin, Bağlaşıkların hırakışma önerilerine vereceği karşılığın müsveddesini, bu karşılık gönderilmeden önce Sovyet diplomatik temsilcisi Aralov'a gösterdiğini açıklıyordu. Yusuf Kemal, bunun, Rusların Ankara yönetiminin dış siyasasını denetledikleri anlamına geldiğini kabul etmiyerek sadece dostça işbirliği esasına dayandığını bildiriyordu⁸⁷.

Rus Düzenleri

15 Nisan 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun "İstanbul'daki ulusalci örgütlerle ilişkisi olan bağımsız bir ajandan henüz aldığını" iddia ettiği bilgiye göre, Ukrayna yönetimi, Ankara yönetimine 1.500.000 ruble altın kredi verebilmek için Doğu Anadolu'daki kimi maden kaynaklarından kendisine ayrıcalık hakları verilmesini dileyordu. Bu konu BMM'nde oldukça sert tartışmalara yol açmıştı. İsmet Paşa, Ukrayna önerilerine karşı çıkanlar arasında idi. Meclis-teki muhalefet, Ukrayna ve Rusya'nın Anadolu'ya sızmalarını oldukça tehlikeli sayıyor; Meclis bu konuda henüz kesin bir karar alamı-yordu⁸⁸.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un 2 Mayıs 1922'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bildirdi-ğine göre, "güvenilir bilgiye göre", Mustafa Kemal, BMM'nde birçok güçlüklerle karşılaşılıyordu. Meclis ona gittikçe daha çok baş kaldırı-yordu. Savaşın sürdürülmesinden yana olduğu iddia edilen Ulusal Sa-vunma Bakanı Kâzım Paşa, Bayındırlık Bakanı Sırrı Bey ve Ankara yönetiminin öteki kimi üyelerine karşı son günlerde bir kışkırtma başlamıştı. İngilizlere bakılacak olursa, Mustafa Kemal'in Ankara'daki sovyet diplomatik temsilcisi Aralov'la görüş birliği içinde davrandığı; kendi komutasındaki ordunun çarpışma yeteneğinden emin olmayan İsmet Paşa'nın barıştan yana olduğu söyleniyordu. Sağlanan son haberlere göre, Kemalist ordusunda birçok kaçaklar vardı ve asker,

⁸⁷ İDA 7883/E 4821; Kaynak: R/26/43, R/26/44, Türkiye, 21.4.1922 ve RV/O, Türkiye, 22.4.1922.

⁸⁸ İDA 7863/E 4466; Kaynak: R.2/1.

savaşın sürdürülmesinden yana değildi. Rumbold: “Ankara’da durum oldukça kötüdür” diyordu ⁸⁹.

Pontos Sorunu

Bu arada Kemalistler, Yunan donanmasının Karadeniz’de harekete geçerek Anadolu’nun Karadeniz kıyılarını bombalamaları; oralara çıkarma yaparak yerel Rum örgütleri ve çeteleriyle birleşmeleri ve Kemalist Türkiye’yi yeni bir savaş kesimi önünde bırakmaları olasılığından kaygılanarak, Pontos bölgesindeki tehlikeli Rum ve Ermenileri Anadolu’nun içerlerine götürmeye başlıyorlardı. Başta İngiltere olmak üzere, Batılı kimi devletler bu konuda bir yaygara kopararak Kemalistleri, Hıristiyanlara karşı yeniden “tehcir ve kırım davranışlarında bulunmakla” suçluyor; dünya komuoyunu onlara karşı çevirmeye çalışıyorlardı.

25 Mayıs 1922 tarihli ve 713 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun bildirdiğine göre, Ali Fethi, Mustafa Kemal’e başvurarak, Pontos bölgesinde daha birçok kişilerin (Rum - Ermeni) yerlerinin değiştirilmesi (tehcir) için izin dileyordu; ama Fethi Bey’in çalışmaları o bölgelerdeki huzursuzluğu yatıştırmıyordu. İngilizlerin “iyi haber alan ulusalcı bir kaynaktan öğrendiklerini” iddia ettiklerine göre (başka kaynaklardan da doğrulanmış), BMM’nin 3 Mayıs 1922 günü gizli oturumunda Burdur milletvekili Susalı Oğlu İsmail Suphi, İçişleri Bakanı Fethi Bey’den genel durumu açıklamasını dileyordu.

Buna karşılık veren Fethi Bey, Pontos akımı üzerinde uzun uzadıya duruyor; bunun o sırada tek önemli iç konu olduğunu söylüyordu. Yunanlı ve Rumlara karşı alınmış olan askeri ölçemleri açıkladıktan sonra, çetelere yardımcı olan yerel halkı cezalandırmak için tüm varlıklarının, at ve mandalarının yarısına yönetimce el konulmasını buyuruyor ve düzen ivedilikle iade edilmezse, ek sert ölçemler almakla tehdit edildiklerini bildiriyordu. Bu ölçemlerin dilenen sonucu getirdiklerini de ekliyordu.

Bunun üzerine İsmail Suphi, o sırada Fethi Bey’in bu ölçemleri alırken bu konuda Bakanlar kuruluna bilgi verip vermediğini soruyordu. Fethi Bey, BMM’nin çoğunluğunun onayını aldığı karşılığını veriyor; görevini bilen bir kişi olduğunu ve bu denli sorunlarda

⁸⁹ İDA 7882/E 4701.

yalnız kendi yetkisine göre davranmadığını ekliyordu. Fethi Bey'i sürekle yuhalayayan İsmail Suphi, İngilizlere bakılacak olursa, "Sovyet elçisi Aralov'dan gizlice para aldığı kuşkulanan" kişi idi.⁹⁰

23 Haziran 1922 tarihli ve 744 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporu oldukça ilginçtir. "Gizli: bu rapor oldukça mahremdir. RV/O, Türkiye, 10.6.1922. Güvenilir yeni bir ajandan sağlanmıştır. Aşağıdaki belge son günlerde Ankara'dan Hamit Bey'e gönderilmiştir" denli önemli bir not taşıyan bu rapor aynen şöyle idi:

"BMM'nin 8 Mayıs 1922 günü yapılan ve Mustafa Kemal'in de hazır bulunduğu gizli oturumda, yabancı devletlerce Anadolu'ya bir soruşturma komisyonu gönderilmesi sorunu ele alınmıştır. Alınan kararlar şöyledir:

1. Söz konusu komisyonun Anadolu'daki azınlık unsurlarla ilişki kurmasına izin vermeli, ama Pontos bölgesinde soruşturma yapmasına izin verilmemelidir;
2. Yönetimin Pontos'da almış olduğu sert ölçemlerde haklı olduğu kanıtlanmalı; örneğin, Rum ayaklanması, Trabzon-Sinop bölgesine yabancıların çıkarma yapmaları tehlikesi; Rumların İstanbul'da Patriğe göndermiş oldukları ve ele geçirilen yazıların foto-kopileri, ki düşman güçle işbirliği yapıldığını kanıtlamaktadır; Rum gizli ihtilâl örgütleri ile ilgili resmi bir rapor yayınlanmalıdır.
3. Büyük devletlerin Yunan işgal bölgesinde de benzer bir soruşturma yapmalarında direnmelidir. Fethi Bey başkanlığında bir komisyon kurularak bu kararları uygulamak için plan hazırlamalı ve bunları uygulamak için ölçem almalıdır"⁹¹.

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un 16 Mayıs 1922'de Lord Curzon'a bildirdiğine göre, o sırada Ankara'daki siyasal durum pek karanlık olmakta devam etmekle birlikte, BMM'nin "birleşik bir kuruluş veya Mustafa Kemal Paşa'ya boyun eğici bir kuruluş olmadığını gösterecek" belirtiler vardı. Son günlerde Meclis, 5 Mayıstan başlamak üzere Mustafa Kemal'in Başkomutanlık yetkisini üç ay süre ile yeniden tazelemişti; ama konu Mecliste görüşülürken buna karşı çıkanlar olmuştu, çünkü ilgili yasa oy birliğiyle değil, oy çoğunluğuyla geçirilmişti.

⁹⁰ İDA 7879/E 6057; Kaynak: R.26/43.

⁹¹ İDA 7880/E 6448; Kaynak: RV/O, Türkiye, 10.6.1922.

Bu arada boşalan kimi Bakanlıkların doldurulmalarında da güçlükler çıkmıştı. İngilizlere bakılacak olursa, bütün bunlar, Mustafa Kemal'in hâlâ kendi dileklerini Meclise kabul ettirecek bir durumda olduğunu, ama bunu yaparken gittikçe artan güçlüklerle karşılaştığını gösteriyordu. Ankara'da ne kadar görüş ayrılıkları olursa olsun, Meclisteki çoğunluk Misak-ı Milli'ye sadıktı; ama dış siyasette bakışlarını Sovyet Rusya'ya çevirenler ve onların partizanlarının gücünden güne artıyordu. Rumbold, yazısını şöyle bitiriyordu: "Mustafa Kemal şimdilik Bolşeviklerle işbirliğini kesmekten yana değildir"⁹².

Büyük Millet Meclisinin 18.5.1922 Günkü Gizli Oturumu

30 Mayıs 1922 tarihli ve 713 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, BMM'nin 18 Mayıs'ta yapılan gizli oturumunda, Hıristiyanların Pontos bölgesinde kırımdan geçirildikleri yolunda, Amerika Yardım Komitesi mensubu Dr. Yowell'in kaleme aldığı raporun görüşülmesi sürdürülüyordu. Doğu İlleri milletvekilleri adına bu sorunla ilgili olarak bir önerge imzalayan Diyarbakir milletvekilleri Hamdi ve Mustafa Efendi'ler söz alarak, yönetim bu iddiaları yalanlamaz ve yeterli kanıt ibraz etmezse, bu olayın, sözde kırımlarla hiçbir ilişkisi olmayan Kürtlerin yeniden suçlandırılmalarına yol açabileceğine Meclisin dikkatini çekiyorlardı. Onlara göre, bu konuda hiçbir şey bilmediklerine ve ordu veya halkın bu gibi davranışları hakkında hiçbir şey bilmediklerine ve ordu veya halkın bu gibi davranışları hakkında hiçbir şey duymadıklarına rağmen, kimi siyasal suçluların türesel biçimde cezalandırılmalarının bu denli söylentilere yol açmış olması olasılığına değiniyorlardı. Yaratılmış olan hatalı görüşleri ortadan silmenin yönetimin görevi olduğunu öne sürerek sözlerine son veriyorlardı.

Bundan sonra Hüsrev Bey (Trabzon), Şükrü Bey (Canik), Şevket Bey (Sinop) ve Ziya Hurşit (Lazistan)'çe imzalanan bir önerge okunuyordu. Önerge sahipleri, Pontos'da kırım davranışları veya yer değiştirmeler (tehcir) yapıldığı yolundaki suçlamaların kesinlikle yalanlanmalarını öneriyorlardı. Meclis bu önergeleri görüşmeyi sürdürerek İçişleri Bakanı Ali Fethi'den bilgi dileyordu. Fethi Bey, bu suçlamaları yalanlıyor ve hiçbir Hıristiyan, Rum ve Ermeni'nin yasa dışında cezalandırılmadığını ve hiçbir haksızlığa uğramadığını

⁹² İDA 7865/E 5207.

bildiriyordu. Yönetim, Rumlarla Ermenilere karşı kimi ölçemler almışsa; kimisini mahkûm etmişse veya geçici bir süre için onları sahil bölgelerinden uzaklaştırmışsa, bunu kendi bağımsızlığını korumak için yapmıştı. Durumu incelemek üzere Harput'a gideceğini ve geri dönerken Pontos'u ziyaret edeceğini bildiriyordu. Bu arada Anadolu Ajansı aracılığıyla resmi bir yalanlama yayınlamayı ve Ceno-va'da toplanan çeşitli ülkelerin temsilcilerine bilgi vermesi için Celâlettin Arif'e yönerge göndermeyi üstleniyordu. Bundan başka, yakında, delil ve belgelerle birlikte ayrıntılı bir rapor yayınlayacaktı.

Bir buçuk saat süren görüşmelerden sonra, Burdur milletvekili Veli Bey, ulusal çıkarlara karşı olan kimi Rum ve Ermenilerin yer değiştirmeleriyle ilişkin olarak toplamış olduğu delil ve belgelerin bir özetini açıklıyordu. 74 milletvekilinin imzaladığı kararla görüşmelerin yeterliliği saptanıyor ve Ali Fethi Meclisten çıkarken milletvekillerince alkışlanıyordu⁹³.

Anadolu'daki İç Durum

20 Haziran 1922 tarihli ve 767 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun "güvenilir bir aracı yoluyla İstanbul'daki Kemalist temsilcisi Hamit Bey'den ve son günlerde Trabzon'dan İstantbul'a gelen bir Kemalistten sağladığını" iddia ettiği bilgiye göre, Yunus Nadi ve Mahmut Esat, BMM'nde büyük çoğunlukla yeniden Dışişleri Komisyonu başkanı ve asbaşkanı seçilmişlerdi. Raporla şöyle devam ediliyordu:

"Her ikisi de İttihatçıların belli başlı öğelerinden sayılabilirler. Komisyonun seçiminden sonra ilk oturumunda, ulusal dilekleri tatmin etmeyen hiçbir barışın Ankara yönetimince kabul edilmeyeceği ve Yunanlılar büsbütün yenilgiye uğratılincaya dek savaşın sürdürüleceği yolunda karar alınmıştır... Ajanın bildirdiğine göre, Mustafa Kemal'in vermiş olduğu buyruklara karşın, Trabzon bölgesindeki Enver yandaşı örgüt bastırılmamıştır. Bu örgütü bastırması için Albay Sami Sabit Trabzon'a gönderilmişti. Onun Trabzon'da buyrukları uygulanırken, BMM'denki Mustafa Kemal'e karşı olan milletvekilleri Ankara yönetimine saldırıyorlardı. Öteyandan Mustafa Kemal'in yandaşları olan Ulusal Savunma grubu milletvekilleri Trabzon'da Enver'ci bir örgütün varlığına

⁹³ İDA 7879/E 6053; Kaynak: RV/O, Türkiye, 30.5.1922.

göz yuman vali Hazım Bey'in görevinden uzaklaştırılmasını talep ediyorlar"⁹⁴.

Büyük Saldırıdan Önceki Durum

Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 29 Ağustos 1922'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıya, Mustafa Kemal'in 19 Ağustosta BMM'nde yapmış olduğu konuşmanın İngilizce çevirisini de ilâştiriyordu. Yüksek Komiserin iddiasına göre bu konuşma, "genellikle iyi bilgi sahibi olan ve konuşmanın bir özetini 'Chicago News' gazetesine gönderen Amerika'lı bir gazeteci tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden birine verilmişti". Sir Rumbold şöyle diyordu:

"Bu belge mevsuksa, Kemal'in kullandığı sözcükler oldukça ilginçtir. İstanbul sorununa, ve İngiltere'ye karşı meydan okuyucu edasına karşın, konuşmasının sonuna doğru İngiliz yönetimiyle bir anlaşmaya varmaktan yana olduğunu belli ediyor. Öteyandan bu konuşmanın mevsuk olmaması olasılığı da vardır, çünkü bunun yapılmış olduğu yolunda olağan kanallar yoluyla Ankara'dan alınan telyazılarında hiçbir haber yoktur. Ankara'dan ek bilgi alınıncaya dek bu belge ihtiyatla izlenmelidir".

Sir Horace Rumbold'un bildirdiğine göre, Mustafa Kemal, BMM'nin 19 Ağustos 1922 günkü oturumunda, içerideki durum ve İstiklâl Mahkemelerinin yetkileri konusunda kimi milletvekillerince sorulan soruları cevaplandırdıktan sonra, dış sorunlara geçerek, Türkiye ile Rusya arasındaki iyi ilişkilerden söz etmiş; bu ilişkilerin dış ülkelerde yanlış anlaşıldığını söylemiş, şöyle demiştir:

"Ruslarla bizi bağlaştık yapan durum, siyasal durumumuz ve çıkarlarımızın birliğidir. Bize yapılan tüm barış önerilerine, barış kurulsun diye barışçı görüşlerle karşılık verdik. Bu yönde birçok çabalarda bulunulmuştur. Bizi barışı geciktirmekle suçlayan İngiliz siyaseti, uzun bir süreden beri gerekli görüşmeleri ertelemek ve bir yanı öteki yana karşı kışkırtmaktan başka birşey yapmamıştır...

Istanbul'un Yunan ordusunca işgali söylentilerine gelince⁹⁵: İstanbul'un Yunanlılarca işgali olasılığıyla tehdit edilemeyiz.

⁹⁴ İDA 7868/E 7185; Kaynak: R/31.

⁹⁵ Yunanlılar, İstanbul'u işgal etmek için 27 Temmuz 1922'de Bağlaştıklara baş vuruyorlar, ama onlara izin verilmiyordu.

Bizce İstanbul zaten yabancı işgalindedir. 15 Mart 1920'den beri İstanbul'u, kurtarılması gereken bir kent olarak niteliyoruz. Toprak bütünlüğümüzü bozma sorunu olduğunda kentlerimiz ister Yunanlılar, ister İngilizler, isterse başka yabancı devletlerce işgal edilmiş olsun; bu pek bir değişiklik yapmaz. Misak-ı Milli'miz, İzmir ve Trakya olduğu kadar İstanbul için de söz eder. Ama bu işgal olursa, uluslararası güçlülere ek olarak ulusumuz arasında nefret duyguları yaratacak ve bundan doğacak sorumluluk bize ait olmayacaktır.

Anadolu'da özerk bir Yunan devleti kurulması akımının türesel veya siyasal bir önemi olamaz. Bu çabadan amaç, Müslümanları silâh altına çağırmaktır... Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını sağlayacak her türlü barış önerisini kabule hazırız; ama ekonomik baskı kabul edemeyiz..."

İngiliz Yüksek Komiseri, Mustafa Kemal'in bundan sonra çeşitli etki (nüfuz) bölgelerinden ve İngilizlere yaklaşmaktan da söz ettiğini kaydediyoruz; onun bu denli sözler söylemesinin olanaksız olduğuna değinerek konuşmanın sahte olması olasılığını öne sürüyordu⁹⁶.

Lozan Konferansı

Yukarıdaki oturumu izleyen günlerde başlayan büyük Türk saldırısı; Türklerin Yunanlılara karşı kazandıkları zafer; Türk ordusunun İzmir'e girişi; Yunanlıların Anadolu'dan büsbütün çıkarılmaları; onu izleyen Mudanya konferansı ve Mudanya bırakılması konularında BMM'de gizli oturumlar yapıp yapılmadığı bundan sonraki İngiliz gizli istihbarat raporlarından saptanamamıştır. Sürekle gelişen bu olaylar önünde herhalde bilgi kaynakları ani olarak kuruyan İngiliz istihbaratı, BMM'nin bu sorunlarla ilgili gizli oturumlarının belgelerini sağlayamamıştır. Bundan sonra raslanan İngiliz gizli istihbarat belgeleri daha çok Lozan evresini kapsamaktadır.

İngiliz istihbaratı, Lozan Konferansı sırasında, Türk ulusalcılarının görüş ve davranışlarını yakından izliyor; onların gizli oturumları, gizli görüşmeleri ve gizli ilişkileri hakkında ne kadar bilgi toplayabilirse günü gününe İngiliz yönetimine duyuruyordu. Örneğin, Lozan günlerinde İsviçre'de bulunan İsmet Paşa kuruluyla Ankara

⁹⁶ İDA 7872/E 8805.

yönetimi ileri gelenleri ve özellikle Başbakan Hüseyin Rauf'la BMM Başkanı Mustafa Kemal arasında alınıp verilen ve Köstence üzerinden gönderilen gizli yazı ve telyazıları, yolda İngiliz istihbaratınca kesilerek içeriği öğreniliyordu. Bu yüzden, konferanstaki İngiliz delegeleri, özellikle Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İsmet Paşa'ya Ankara'dan verilen yönergeleri çoğu kez önceden öğreniyor; İsmet Paşa'nın konferansta ne biçim bir yöntem izleyeceğini önceden saptıyor, ona göre ölçem alıyordu. İngiliz istihbaratı, o günlerde BMM'nde yapılan gizli ve açık görüşmeleri de yakından izliyor; birçok gizli oturumlarda alınan kararları öğrenerek günü gününe İngiliz yönetimine duyuruyordu. BMM ve Ankara yönetiminin, İsmet Paşa kurulana, Lozan'a hareket etmeden önce vermiş olduğu gizli yönergeler de İngiliz istihbaratının eline geçiyordu.

Rus Tehdidi

12 Ocak 1923 tarihli ve 1041 sayılı İngiliz gizli istihbaratının "1922 yılı Aralık ayının sonlarına doğru Ankara'dan İstanbul yetkililerine gönderilen resmi gizli yazıların özetine dayanarak" bildirdiğine göre, bu gizli yazılar, Sovyet Rusya'nın, Ankara yönetimini, Avrupa devletlerine karşı kendi siyasetiyle bağdaşan bir siyaset uygulamaya zorlamak için aldığı tehdit edici ve öteki ölçemler sonucunda oldukça tehlikeli bir durum yaratıldığını gösteriyordu. İngilizlere bakılacak olursa, Anadolu'da dolaşan kaygılandırıcı söylentilere göre, Ruslar, Kafkaslardaki askeri güçlerini takviye ederek 6 orduya çıkarmışlardı. Türk ulusalcıları bu söylentileri doğrulamamakla birlikte, Doğu İllerindeki kendi ordularını da sessizce takviye ediyorlardı. Yunanlılara karşı yapılan son çarpışmalarda Paşa rütbesini alan General Nurettin, kurmayıyla birlikte Doğu savaş kesimine gönderilmişti. İngilizlere göre, bu subay, 1. Dünya Savaşı günlerinde Ruslarca tutsak edilmişti ve onlardan nefret ediyordu.

"Aralık 1922 ortalarına doğru Ankara'dan İstanbul'a gelen kıdemli bir Kemalist yetkilisinden sağladığını" iddia ettiği bilgiye dayanan rapora göre, Kemalist Türkiye, Avrupa'da Rusların yerini alacak güçlü bir devlet buluncaya dek Ruslarla olan ilişkilerini açıktan açığa kesmek niyetinde değildi. Bu arada Türk siyaseti, Rusları Avrupa devletlerine ve Avrupa devletlerini Rusyaya karşı oynamak amacı güdüyordu. Orta Asya'da bir kaydırma akımı şansı ciddi biçimde güçlenir güçlenmez, Pan - İslâmî bir siyaset geliştirilecek ve

Ankara yönetimi, hiç bir Avrupa devletinin yanını tutmadan Rusya'ya karşı tutumunu değiştirebilecekti. İngilizlerin iddia ettiklerine göre, Çiçerin, 12 Aralık 1922'de yardımcısı Karahan'a gönderdiği kapalı telyazısında, Türklerin içten olmadıklarına dikkatini çekiyor; Rusların, her olanağa karşı Kafkaslarda tehdit edici bir tutum izleyerek Türklere bir ders vermeleri gerektiğine değiniyordu.

İngiliz raporu haberini şöyle sürdürüyordu: Ankara'dan alınan yazılarda, oradaki sol kıskırtmaları, Aralov'dan gizlice ödenek alan kimi milletvekillerinin tutumları yüzünden BMM'ne de yansıyor. Mecliste, "Doğu ve Batı" siyasaları konusunda gene şiddetli görüşmeler oluyor ve çıkarılan siyasal gürültünün, yönetimin dengesini etkilemesinden ve bunun Lozan'daki barış görüşmelerine tesir etmesinden kaygılanılıyordu. Mustafa Kemal hiçbir yanı tutmayarak tarafsız kalmaya çalışıyordu.

Ankara'dan alınan 23 Aralık 1922 tarihli gizli yazıya göre, o güne dek, hiç olmazsa Mustafa Kemal duruma hâlâ egemendi, ama güçlükleri artmıştı. Ankara yönetiminin kesin tutumu, Hüseyin Rauf'un Başbakan sıfatıyla 22.12.1922'de Ulusal Hakları Koruma grubu gizli oturumunda yapmış olduğu ve Mustafa Kemal'in başkanlık ettiği toplantıda meydana çıkıyordu. Hüseyin Rauf özetle şöyle diyordu:

"Rusların bize küstüklerini ve onların iyi niyetlerini yitirdiğimizi sanıyorsunuz. Hayır, yanılıyorsunuz. Ruslar bize küsmüş değillerdir, çünkü bize küsecek bir nedenleri yoktur. Türkiye'nin yorgun düştüğünü ve barışa büyük ölçüde gereksindiğini anlıyorlar. Boğazlar sorununda biraz kaygı duyuyorlarsa, gene anlamalıdırlar ki, herhangi bir özveride bulunmadan yalnız bizim aracılığımızla Boğazları kapatamadılarsa suç bizim değildir. Rusya iyi bilmelidir ki, bir gün, belki bir kaç yıl içinde kendisi yeniden kuvvetlenince, Karadeniz'de hareket serbestisi kazanacaktır.

Rusya bize karşı düşmanca davranışlarda da bulunamaz, çünkü Ruslar kendi ülkelerini yeni baştan örgütleyinceye dek bizim yardımımıza gereksinmektedirler. Ondan sonra ne olacağını kimse kestiremez. Dolayısıyla, kimi üyelerin Türk - Rus dostluğu konusunda beyan etmekte oldukları korku yersizdir. Kimi milletvekilleri de, Lozan'da yapmış olduğumuz kimi vaad-

lerle haklarımızdan vazgeçtiğimizi iddia ediyorlar. Bu da yanlışır. Hiçbir hakkımızdan vazgeçmiş edegiliz.

Bundan böyle İstanbul başkentimiz olacak değildir. Bugüne dek yaptığımız gibi İstanbul'u savunmak zorunda değiliz. İstanbul, İslâmlar - arası bir kent biçimine gelmiştir, çünkü Halifelîğın başkentidir. İstanbul'u savunmak tüm Müslümanların görevidir. Dolayısıyla Büyük Devletler onu işgal ederek yönetmek cesaretini gösteremeyeceklerdir, çünkü bu denli davranış dünya çapında bir ayaklanmaya yol açacaktır. Dolayısıyla İstanbul'la ilgili kaygılar da yersizdir..."

İngilizlerin 22 Aralık 1922'den sonra Ankara'dan aldıkları iddia ettikleri gizli yazıya göre, Ankara'da yönetimin siyasasına karşı kıskırtmalar sürüp gidiyordu. Mustafa Kemal'in önerisi üzerine, Ulusal Hakları Savunma grubu, tutucu milletvekilleriyle bir anlaşmaya varmaya çalışıyordu. Bu konuyu Yunus Nadi ve Ragıp Bey'ler incelemekle görevlendirilmişlerdi ⁹⁷.

Büyük Millet Meclisinin 1, 2 ve 3.1.1923 Günkü Gizli Oturumları

8 Ocak 1923 tarihli ve 1037 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, 2 ile 3 Ocak 1923 gecesi BMM'nde yapılan gizli oturumda Lozan Konferansı görüşülürken, Başbakan Hüseyin Rauf, Bakanlar Kurulu adına, barış veya savaş ilân etmek ve gerekirse yeni Türk - Rus ittifak antlaşmasını imzalamak için Meclisten tam yetki dileyor; Meclis ona bu yetkiyi veriyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı buna çok önem veriyor; yetkililerden R. C. Lindsay, 9 Ocakta şu derkenarı kaleme alıyordu:

"Bu doğru ise çok önemlidir, çünkü Ankara yönetimi, (henüz Cumhuriyet değil), ilk adımda antlaşmayı (Lozan) kabul edebilir. Anlaşılan Rusya ile imzalanacak antlaşma, Lozan Antlaşmasına bir alternatif oluşturacaktır" ⁹⁸.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Arthur Henderson'un 2 Ocak 1923'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bildirdiğine göre, BMM 1 Ocak 1923'te gizli bir oturum yaparak, son günlerde Lozan'dan dönen maliye uzmanı Hasan Bey'in Lozan görüşmeleri hakkında yaptığı konuşmayı dinliyordu. Görüşme sonunda İsmet

⁹⁷ İDA 9099/E 586; Kaynak: HV/7/A, Türkiye, 19.12.1922.

⁹⁸ İDA 9059/E 589.

Paşa'ya güven ve bağlılık beyan eden bir önerge kabul ediliyor ve konferanstaki tutumu onaylanıyordu⁹⁹.

24 Ocak 1923 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun "sağlam bir kaynaktan" öğrendiğine göre, Dr. Adnan'ın İstanbul'daki enformasyon bürosu, 21 Ocakta Ankara'dan şu gizli haberi alıyordu:

"Başbakan ve Dışişleri Bakanı vekili Rauf Bey, BMM'nin Bakanlar Kuruluna vermiş olduğu tam yetkiye dayanarak, Sovyet Rusya'nın 7.10.1922'de Ankara yönetimine sunmuş olduğu ittifak antlaşması tasarısı konusunda Sovyet temsilcisi Aralov'la görüşmelere başlamıştır."

İngilizlere bakılacak olursa, İstanbul'daki resmi Türk görüşüne göre, yukarıda sözü edilen gizli haberde verilen bilgi, Lozan Konferansını etkilemek üzere yapılan bir blöfdü. Bunun blöf olduğu şundan anlaşılıyordu: İzmir milletvekili ve BMM'nin Dışişleri Komisyonu Başkanı Yunus Nadi'nin ("kendisi Rus dostudur"), Ocak 1923 ortalarında İstanbul'a geldiğinde gizlice bildirdiğine göre, BMM'nde ve Ankara basınında Rus - Türk dostluğundan yana yapılan tüm konuşma ve yayınlanan tüm yazılar büsbütün blöfdür ve Mustafa Kemal'in, şimdilik Ruslarla daha sıkı ilişki kurmaya niyeti yoktur. Ankara'da genel görüş, Sovyet Rusya ile özellikle Türklerin Kafkaslardaki çalışmalarını kısıtlayıcı bir antlaşma daha imzalanmasına karşıdır. Mustafa Kemal, Ruslarca büyük ölçüde kuşku ve güvensizlikle karşılanan büyük bir İslâm Birliği projesiyle ilgilenmektedir; ama o sırada Rusların canını sıkmayı dilemiyor; dolayısıyla onlara cesaret veriyor ve aynı zamanda Türklerle Ruslar arasında yeni bir antlaşma imzalaması olasılığını Lozan'ı etkilemek için kullanıyordu¹⁰⁰.

Musul Sorunu

9 Şubat 1923 tarihli ve 1074 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun "Ankara'dan İstanbul'a gönderilen gizli yazılardan" öğrendiğine göre, BMM oturumlarını sürdürüyor; Lozan'daki gelişmeler yüzünden Mecliste coşku beliriyor; solcu milletvekilleriyle Ruslardan etkilenen veya "para alan milletvekilleri" eskiye oranla daha inatla davranıyorlarsa da, milletvekillerinin çoğunluğu, sorunun barış yo-

⁹⁹ İDA 9120/E 130.

¹⁰⁰ İDA 9100/E 1241.

luyla çözümlenmesinden yanaydı. Konferansta kesinti olursa, ülkenin ne gibi güçlüklerle karşılaşacağını anlıyorlardı.

BMM'nin 27 Ocak 1923 günkü gizli oturumunda söz alan Başbakan Hüseyin Rauf, Musul sorununa değinerek, bu sorunun İngiltere için bir onur konusu biçimine geldiğini, ama her iki yanın bunu bir savaş nedeni yapmasına sebep olmadığını söylüyor, şöyle diyordu:

“İngiltere'in bu konuyu Cemiyet-i Akvam'a sunmakla kendi yüzünü kurtarmaya çalıştığını unutmuyarak bu sorundaki tutumumuzu sürdürmeliyiz. İngiltere, Cemiyet-i Akvam'ın bu konuda Türkiye'den yana bir karar vermesini sağlamaya çalışarak zor bir durumdan kurtarmaya çalışacaktır”.

Solcu milletvekilleri, Hüseyin Rauf'un bu denli sözleriyle alay ediyorlar; onlardan birisi şöyle diyordu: “Rauf Bey yanlış bilgi almışlardır”. Hüseyin Rauf şu karşılığı veriyordu: “Barış diledik ve dileyorum, ama her türlü ölçemi alıyoruz; özellikle Boğazlar yakınındaki ordularımızı takviye ediyoruz ve olayların seyrini bekliyoruz. Bu arada Rusya ile de iyi ilişkilerimizi sürdürüyoruz”¹⁰¹.

16 Şubat 1923 tarihli ve 1083 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun, “Ankara yönetiminin İstanbul'daki temsilcilerinden” öğrendiğine göre, BMM'nin 29 ve 30 Ocak 1923'de yapılan gizli oturumlarında, Fransızlara karşı sert eleştirmeler oluyor; Fransız siyasasına saldıırılıyordu. Tüm milletvekilleri, ayrıca Anadolu basını açıkça şunu belirtiyordu:

“Şimdi düşmanımız olan yalnız İngiltere değil, aynı zamanda Fransa'dır. Musul sorununda İngiltere ile bir anlaşmaya varılabilir, ama mali sorunlarda ve kapitülasyonlar konusunda Fransa oldukça inatla davranıyor ve bize karşı en aşağı minnet-sizlik gösteriyor”¹⁰².

Lozan Konferansı Günlerinde Türk - Rus İlişkileri

14 Şubat 1923 tarihli ve 1077 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun bildirdiğine göre, Moskova ile Ankara arasında imzalanması tasarlanan ve 1921 Mart Antlaşmasının yerini alacak olan yeni antlaşma henüz imzalanmamıştı. Başbakan Hüseyin Rauf, 30 Ocak 1923'de Sovyet elçisi Aralov'a gönderdiği yazıda, o sırada oldukça

¹⁰¹ İDA 9121/E 1625.

¹⁰² İDA 9100/E 1998; Kaynak: HV/7, Türkiye, 1.2.1923.

meşgul bulunduğunu ve yeni antlaşma tasarısını kendisiyle görüşemeyeceğini bildiriyordu. BMM'nin 7 Şubat 1923 günkü gizli oturumunda söz alan Hüseyin Rauf şöyle diyordu:

“Rusya'nın bize kabul ettirmeye çalıştığı koşulları kabul edersek, maceraperestlerden oluşan bir yönetimce köle edileceğiz. Tanrı göstermesin, köle olacaksak, Rusya yerine daha iyisi Batı'ya köle olalım, çünkü Batı hiç olmazsa uygarlığın merkezidir”.

12 Şubat 1923 tarihli İngiliz gizli raporuna göre, Ruslarla Türkler arasında antlaşma tasarısıyla ilgili görüşmeler yeniden başlıyordu. Hüseyin Rauf, Meclisin 9 Şubat 1923 günkü gizli oturumunda, Rusların daha önceki koşullarına yapılan itirazlara karşın, Ankara yönetiminin yeni koşulları oldukça değişik ve daha makul bulunduğunu açıklıyor; görüşmelerin yeniden başladığını, ama o güne dek henüz bir karara varılmadığını bildiriyordu. Bu arada Lozan Konferansı 5 Şubat 1923'de kesintiye uğruyor; Ankara yönetimi, Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini gene pekleştirmek gerektiğini duyuyordu¹⁰³.

28 Şubat 1923 tarihli ve 1096 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun “Dr. Adnan'ın Ankara'dan almış olduğu gizli yazılara” dayanarak bildirdiğine göre, BMM'nin 9 Şubat 1923 günü yapılan gizli oturumunda söz alan Başbakan Hüseyin Rauf, Ruslarla görüşmelerin yeniden başladığının doğru olduğunu; daha önce Rusların öne sürmüş oldukları koşullar kabul edilemeyecekken ve Türk ulusunu köle durumuna sokacakken, Rus yönetiminin şimdi Türk haklarını tanımaya yandaş olduğunu gösterdiğini ve koşullarını değiştirdiğini; bununla birlikte, yönetimin Rus temsilcileriyle yeniden görüşmelere başladığını ve Türk ulusu yararına olduğu saptanırsa, kendisine verilen yetkiye dayanarak antlaşmayı imzalayacağını; ama bunun savaş yapılmasının dilendiği anlamına gelmemesini; aksine, yönetimin barış dilediğini ve Rusya ile yeni bir antlaşma imzalarsa, Türk ulusunun barışsever idealinin gerçekleşmesi yolunda yapacağını bildiriyordu.

Hüseyin Rauf'un bu konuşması kimi milletvekilleri arasında gürültü kopmasına yol açıyor; yönetimin bu kararını, daha önce açıkladığı ve Ruslarla anlaşmaya varma olanağı olmadığından söz

¹⁰³ İDA 9100/E 1869; Kaynak: RV/O, Türkiye, 28.1.1923.

eden sözleriyle nasıl bağdaşabileceğini soruyorlardı. Rauf Bey, Rusların o sırada kullandıkları dilin ılımlı olduğunu ve antlaşma tasarılarındaki değişikliklerin Türk yönetimine görüşmeleri sürdürmek fırsatını verdiğini açıklıyordu. Ayrıca, bu konuda henüz bir karar alınmadığını ve hangi yolun barışa gideceği saptanıncaya dek bir karar alınmayacağını Meclise hatırlatıyordu. Sonra ne olursa olsun, antlaşma BMM'nin onayına sunulacaktı¹⁰⁴.

Lozan Konferansıyla İlişkin Entrikalar

Istanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Sir Harrington, 18 Şubat 1923'de İngiltere Savaş Bakanlığına şu ilginç kapalı telyazısını gönderiyordu:

“Japon Büyükelçisi beni şimdi görmeye geldi. Bana anlatığına göre, bu anda Mustafa Kemal, BMM'nde hâlâ milletvekillerinin çoğunluğunca desteklenmektedir. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa gerçekten barış dileyolar; ama Sovyet Rusya elçisi Aralov, barış olanaklarını ortadan kaldırmak için ılımlı milletvekillerini satın almada çok para harcıyor. Mustafa Kemal'e karşı olan muhalefet gittikçe büyümekle birlikte, Kemal, durumundan emin bulunuyor. Sorun ertelenmeden şimdi çözüme bağlanırsa, Mustafa Kemal çoğunluk sağlayabilir. Japon Büyükelçisinin Ankara'dan sağladığı bilgi çoğu kez mevsuktur”¹⁰⁵.

28 Şubat 1923 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, “oldukça güvenilir bir ajanın İstanbul'a dönen İsmet Paşa'nın yaveri Atıf Bey'le yaptığı görüşme sonunda sağladığı 19.2.1923 tarihli bilgiye” dayanarak, İsmet Paşa'nın büsbütün barıştan yana olduğunu ve Ankara'ya dönünce, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un öne sürmüş olduğu geniş öneriler çerçevesinde bir barış yapılmasına BMM'ni inandırmaya çalışacağını; BMM barışa karşı çıkarsa, İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanlığından ve Ordudaki komutasından ayrılarak kendi özel yaşantısına çekileceğini; Türk delegeleri arasında büyük görüş ayrılıkları olduğunu ve İsmet Paşa'nın, Dr. Rıza Nur'un entrikalarından bıkip usandığını saptayordu.

Aynı raporda iddia edildiğine göre, Ankara'da Kavaklı Fevzi Paşa başkanlığında gizli bir örgüt kuruluyordu. Bu örgüt, yüksek

¹⁰⁴ İDA 9100/E 2357; Kaynak: HV/7, HV/7a, Türkiye, 12.2.1923.

¹⁰⁵ İDA 9067/E 2012.

rütbeli büyük subaylardan, kimi milletvekili ve ulemadan oluşuyordu. Ulusal Savunma adını taşıyan bu örgüt, barış imzalandıktan sonra siyasal bir parti biçimine gelecek ve şu programı uygulayacaktı:

1. Anayasanın kaldırılması;
2. Padişahlığın geri getirilmesi; ve
3. Daha önce yürürlükte bulunan anayasanın küçük değişikliklerle uygulanması.

Anlaşılan Hüseyin Rauf'un da bu örgütle ilişiği vardı ve örgüte girmesi için İsmet Paşayı da inandırmaya çalışıyordu¹⁰⁶.

Ankara'daki Gergin Durum

7 Mart 1923 tarihli ve 1106 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Şubat sonunda BMM karışık bir durumda idi. Herkes kendi görüşünü beyan etmeye kalkışıyor ve bir grup biçiminde davranmak olanağı ortadan kalkıyordu. Grup disiplini oldukça çökmüştü. Yönetimden yana olan milletvekilleriyle karşılıklı milletvekilleri arasında düzen ve sürtünme sürüp gidiyordu. Bu, Mecliste anormal bir durum yaratıyordu. Ankara'dan alınan 25 Şubat 1923 tarihli resmi bir yazıda, yönetimin büyük güçlüklerle karşılaştığı; delegeler arasında görüş ayrılıkları olduğu; özellikle İsmet Paşa ve Dr. Rıza Nur arasında anlaşmazlıklar çıktığı; bunun sonucu olarak milletvekilleri arasında bir kışkırtma başladığı ve böylece etken bir sonuca varılmasını engellediği bildiriliyordu. Bu anlaşmazlıkların sonucu olarak Mecliste yeni bir grup meydana geliyordu. Bu grup, askeri öğelerden ve "aşırı eğilimli ulemadan" oluşuyordu. Buna üçüncü grup adını vermişlerdi ve yönetime de karşı koyuyordu. İktidar ve muhalefet gruplarının bu karşılıklı düzenleri yanında Aralov'la komünistler de kışkırtmalarda bulunuyorlardı. Dr. Rıza Nur, İsmet Paşa'ya karşı propagandasını sürdürüyordu. Sonuç karma karışık bir durumdu.

İngiliz raporundan anlaşıldığına göre, Mecliste Kemalistlerin 120 milletvekili ve üç muhalif grubun 115 ile 120 arasında değişen milletvekili vardı. 40'a yaklaşık olan sözde bağımsızlar, siyasal rüzgârın esintisine göre bir yandan öteki yana kayıyorlardı. İktidar ve muhalefet milletvekilleri bu grubun desteğini kazanmaya çalış-

¹⁰⁶ İDA 9067/E 2217.

şıyorlardı. Dr. Rıza Nur ve Sovyet elçisi Aralov'un "etkisinde olan birçok milletvekilleri", Türkiye ile Rusya arasında yapılması önerilen yeni antlaşma tasarısının ivedilikle Meclise sunulması Lozan tasarısıyla birlikte görüşülmesini ve her iki tasarı arasında "ulusun çıkarlarının gerektiği gibi sağlanıp sağlanmadığının saptanması için" mukayese yapılmasını talep ediyorlardı.

Böylece, Mustafa Kemal'in bir süre önce sezmiş olduğu iç mücadeleye başlamış bulunuyordu; ama Kemal, Meclisteki durumu normale getirmek için ve yönetimin görüşlerini egemen kılmak amacıyla olağanüstü ölçümler almaya hazır olduğunu gösteriyordu. Mustafa Kemal ve yandaşları, İngilizlere bakılacak olursa, durumdan yararlanarak Meclisi dağıtmak ve böylece muhalefetten kurtulmak çaresini düşünüyorlardı. Söylenişine göre, Mustafa Kemal, o sırada Bursa'da bulunan Çolak Kemal'in askeri gücüne güveniyordu. Bu güç, verilecek emirle Ankara üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Bu ordu arasında, muhalefet milletvekillerine karşı o kadar çok propaganda yapılmıştı ki, bu ordunun yönetimi desteklemesine güveniliyordu. İllerde ve İstanbul'da da, yönetimin yardımına koşacak birçok Ulusal Hakları Savunma örgütleri ve ögeleri vardı¹⁰⁷.

Bu arada, Bükreş'deki İngiliz diplomatik temsilcisi Sir H. Deering'in 26 Şubat 1923'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği şu kapalı telyazısı oldukça ilginçtir:

"Daha önce, savaş günlerinde Bükreş'te 'Times' gazetesinin muhabiri bulunan Mr. Brown adlı bir gazeteci, bugün Ankara'dan doğrudan buraya gelmiştir. Romanya Dışişleri Bakanına kendi kişisel görüşlerine dayanan şu bilgiyi vermiştir: Mustafa Kemal Mecliste barıştan yana çoğunluğu sağlamak için ılımlı partinin büyük bir bölümünü kazanmaya çalışacaktır. Bunda başarı sağlayamazsa, Ankara'da kendisine sadık 30.000 kişilik bir ordu vardır; BMM'ni dağıtacak ve bu ordunun yardımıyla barıştan yana karar alacaktır. Meclisteki solcuları satın almak için Bolşevikler çok altın harcamışlardır. Her gün Rusya'dan gelen gemiler Sovyet elçisi için daha da altın getirmektedirler"¹⁰⁸.

¹⁰⁷ İDA 9068/E 2526.

¹⁰⁸ İDA 9068/E 2246.

Gene Sir H. Dering aynı gün Lord Curzon'a gönderdiği ikinci bir telyazısında şöyle diyordu:

“BMM’nde barıştan yana olan ve 110 milletvekili bulunan Hak Partisi, Mustafa Kemalle İsmet Paşa’dan yanadır. Yabancı yargıçların atanmaları konusu dışında (ki onların Türk yönetimince atanmasını talep ediyorlar) Lozan’da yapılan tüm önerileri kabule hazırdırlar. İlimli parti, Ali Bey’in emrindedir ve 150’ye yaklaşık milletvekilinden oluşmaktadır. Bunlar, ekonomik sorunlar ve belki Boğazlar ve Musul sorunlarıyla ilişkin koşullarda değişiklik yapılmasını talep ediyorlar. Aşırı eğilimli sol parti 65 milletvekilinden oluşmaktadır ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa’nın emrindedir. Bunların hepsi de barışın imzalanmasına karşıdırlar¹⁰⁹.

İsmet Paşa’nın BMM’de Barış İçin Mücadelesi

7 Mart 1923 tarihli ve 1106 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun “Dr. Adnan Bey’in 27.2.1923 tarihine dek Ankara’dan almış olduğu çeşitli resmi gizli belgelerden sağladığı” bilgiye göre, Şubat ayı sonlarına doğru ilimli parti BMM’nde başarı sağlamış ve kimi değişikliklerle, antlaşma tasarısının kabulü kararlaştırılmıştı; ama iç durum, gelişmeleri daha da karıştırmış ve bu konuda kesin bir karar alınması güçleştirilmişti. Raporda, herhangi bir anda durumun değişebileceği ve “aşırı eğilimlilerin” bir yönetim çarpısı (hükümet darbesi) yapabileceği iddia ediliyordu. Barış sorunu, parti kavgaları yanında ikinci plana düşmüştü ve her iki yanca bir özür olarak kullanılıyordu.

İsmet Paşa Ankara’ya döner dönmez BMM’nin gizli oturumuna katılıyor ve şöyle konuşuyordu:

“Anayurduna olan görevlerini yapmaktan vicdanen serinlik ve memnunluk duyan bir kişi olarak bugün size, yani halkıma dönüyorum... Size bir barış projesi getirdim. Bize bütünlenmiş bir barış garantisi etmemekle birlikte, BMM’nin dikkatle incelemesini dilediğim kimi küçük özveriler ve muhasımlarımızın da bize yapacakları birçok küçük özveriler dışında, tatmin edici bir barış projesi; dahası, Türk delegasyonlarının geçmişte sağlamış oldukları projelerden daha iyi bir barış projesi olarak

¹⁰⁹ İDA 9068/E 2247.

sayılabilir. Ben ve arkadaşlarım bundan gurur duyarız. Bu barışın halkımızca memnunlukla karşılanacağına inanıyorum.

Savaştan yorulduğumu veya korktuğumu ve ne pahasına olursa olsun barış dilediğimi sanmayınız. Hayır, savaş gerektiğinde savaşa inanırım; ama buna kesinlikle gerek olmadığında bundan kaçınılmalıdır. Savaş güzel bir oyundur, ama bu oyunu sık sık ve uzun süre oynayanlar sonunda bundan yorulurlar ve felâketle karşılaşır. Bu yüzden bu projeyi iyice inceleyiniz. Şimdiki durumda bile ulusal amaçlarımızın büyük bir kısmını sağlamaktadır ve sağlayabileceğimi umud ettiğim karşılıklı öz-veriler sayesinde bu proje, bizi büsbütün memnun edecektir”.

İsmet Paşa ayrıca konferansın çalışmaları, komisyonlardaki uğraşmalar, Türk kurulunun karşılaştığı güçlükler hakkında ayrıntılı bilgi vererek, Meclisten, antlaşma projesini Bakanlar Kurulu incelemenden önce madde ve madde tetkik etmemesini dileyordu. Bundan sonra çeşitli maddeleri açıklıyor; bunlar arasında ekonomik ve mali hükümlerin de olduğunu, ama bunlar üzerinde anlaşmaya varılmadığını açıklıyor; bunların, tıpkı Musul sorunu gibi proje dışında görüşülmelerini öneriyor; bu sırada oturuma son veriliyordu¹¹⁰.

Ankara’da bu gelişmeler kaydedilirken, İstanbul’da İngiliz işgal gücü başkomutanı General Harington, 2 Mart 1923’de İngiltere Savaş Bakanlığına şu kapalı telyazısını gönderiyordu:

“Dr. Adnan ve hanımı beni şimdi ziyaret ederek, İsmet Paşa’dan kişisel bir mesaj getirdiler. Bu mesajın özü şudur: İngiliz delegasyonu Lozan’dan ayrıldıktan sonra Fransız ve İtalyan delegelerinin öne sürmüş oldukları Montagna formülü ve kimi ekonomik hükümlerin antlaşmadan çıkarılmalarıyla ilgili önerilerin (ki bunlar Bağlaşıklar adına yapılmıştı), şimdi İngiltere tarafından onaylanmadığını Mecliste açıklamakla İsmet Paşa’nın durumu ve barış şansı zayıflamış bulunuyor. İngilizlerin kuşku yaratan bu denli davranışları kötü izlenim yaratmıştır, çünkü bizzat İsmet Paşa, BMM’nde, İngilizlerle olan tüm güçlüklerin halledilmiş olduklarını söylemişti ve İngilizlerin savaş değil barış dilediklerine Meclisi inandırmayı umud ediyordu.

¹¹⁰ İDA 9068/E 2526.

Ben, Adnan Bey'e, İngiltere'nin barış dilediğini, ama kendisine danışılmadan öne sürülen önerileri onaylayamayacağımı söyledim. Adnan Bey'in anlattığına göre, İsmet Paşa ve Mustafa Kemal, Mecliste üç gün sert mücadele yürütmek zorunda kalacaklar ve bu süre içinde, İngiltere'nin öteki Bağlaşıklarıyla aynı görüşte olduğu Mecliste açıklanırsa, onların bu mücadelesi daha kolay olacaktır. Kendilerine, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a başvurmalarını önerdim"¹¹¹.

Büyük Millet Meclisinin 2.3.1923 Günkü Gizli Oturumu

8 Mart 1923 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, BMM'nin 2 Mart 1923 günkü gizli oturumunda söz alan İsmet Paşa, antlaşma tasarısının kabulünü gene tüm gücüyle öneriyordu. Savaşın gereksiz olduğunu ve ulusun yorgun düştüğünü hatırlatıyordu; ama Meclis, Karaağaç ve Dimetoka'nın Türkiye'ye verilmesini; Yunanistan'ın savaş tazminatı ödemesini; Musul sorununun ivedilikle çözümlenmesini; ekonomik ve mali konuların ileride görüşülmek üzere antlaşma dışında bırakılmalarını ve Türk görüşünün kabulünü talep ediyordu. Lozan'da kararlaştırılan öteki sorunlarda da milletvekilleri eleştirilerde bulunuyorlardı. Yönetim, muhasım bir Meclisle karşı karşıya kalıyordu. Muhalefet grupları Mustafa Kemal'e sert biçimde saldırıyor; onu kararsızlıkla ve anayasaya karşıt olarak davranmakla suçluyorlardı. Görüşmeler sürüp gidiyordu; durum belirsizdi, ama yönetimin sert bir tutum izlediği bildiriliyordu¹¹².

15 Mart 1923 tarihli ve 1111 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun "Dr. Adnan ve Refet Paşa'ya Ankara'dan gönderilen resmi yazılara" dayanarak bildirdiğine göre, İsmet Paşa, BMM'nin 2 Mart 1923 günkü gizli oturumunda şöyle konuşmuştu :

"21 Şubat 1923 günkü konuşmamın Mecliste yanlış anlaşıldığını; kimi kişilerin, ne pahasına olursa olsun barıştan yana olduğumu ve ülkenin çıkarlarına önem vermediğimi söylemiş olduklarını üzüntü ile duydum. Bu oldukça ciddi ve yalan bir suçlamadır. Sizin kadar ben de ülkenin çıkarlarını, bağımsızlığını ve haklarını destekliyorum. Ama barış veya savaş sorunu

¹¹¹ İDA 9068/E 2380.

¹¹² İDA 9069/E 2569; Kaynak: CX/6969/X.

olduğu zaman, kişi, yurdunun onurunu, çıkarlarını ve gücünü de düşünmelidir.

Son birbuçuk yıldan beri savaşı yeğ tutanlar arasında idim ve bunu yaparken yurduma karşı olan görevimi yaptığıma inanıyordum. Dün savaş dileyordum, çünkü çıkarlarımız bunu gerektiriyordu; ama şimdi barış dileyorum, çünkü yurdumuzun hayati çıkarlarının bunu gerektirdiğini görüyorum. Barış, suçlandığım gibi, ulusun çıkarlarına karşı olacaksa bunu dilemiyorum. Barış dileyorum, çünkü barışa gereksindiğimizi görüyorum.

Anadolu temizleninceye dek, İstanbul ve Trakya kurtarıncaya dek savaş dileyordum; ama bunlar kazanıldıktan sonra, savaş benim için önemini yitirmiştir ve onun sürdürülmesi için bir neden yoktur. Gerçekten niçin korkuyorsunuz? Yorulmadık mı ve ulusumuz barış için haykırıyor mu? Bu, gerekirse savaşamayacağımız anlamına alınmamalıdır.

Onurlu ordumuza güvenim vardır, ama büyük amaçlarımıza nail olduğumuz bu sırada bu orduyu daha çok özverilerde bulunmaya çağırmamıza bir neden olmadığına inanıyorum. Misak-ı Milli'mizin büyük bir kısmı sağlanmıştır. Daha az önemi olan noktalar, savaşın sürdürülmesini haklı gösteremezler. Tüm Bakanlarımız benim gibi düşünüyorlar – ülkeyi daha çok özverilere ve savaşın yaratacağı kayıplara göğüs germeye mecbur edecek ciddi nedenler olduğuna hiçbirimiz inanmıyoruz.

Yönetiminiz size bir barış projesi sunacaktır. Bu Projede göreceksiniz ki, Musul, yargı, mali kapitülasyonlar, barış imzalandıktan sonra görüşülmek üzere proje dışında bırakılmışlardır. Bu projeyi hazırlarken yönetim tüm olanakları, tüm sonuçları incelemiştir. Kimilerinin düşündükleri gibi bizi böyle davranmaya zorlayan nedenler korkuya dayanmıyor. Hayır, barış dileyorum, çünkü savaş için bir neden görmüyoruz. Ülkemizin refahını, gelişmesini dileyorum.

Beni yabancı etkisi altında olmakla suçlayanlara birkaç söz söylemeyi dileyorum. Bu denli esassız ve adi suçlamalara karşılık vermeyi dilemiyorum, ama şunu tekrarlamak isterim ki, Batı Ordusunun komutanı ve Dışişleri Bakanı olarak bendeniz

savaşın yurdumuzun çıkarları yararına olacağına inanmıyorum. BMM bu inancıma katılmıyorsa ve savaş ilân etmeyi dileyorsa, bir asker olarak görevimi yapmaya hazırım”.

İsmet Paşa konuşmasının sonuna doğru oldukça duygulu davranıyordu. Bunun üzerine Ali Fuat ayağa kalkarak, hiç bir kimse onun gibi büyük bir yurtseveri, onurlu bir şefi v.s. ulusun çıkarlarına önem vermemekle suçlayamayacağını bildirerek Meclis adına ondan af dilenmesini öneriyor; İsmet Paşa Meclisten ayrılıyor; ondan sonra Dr. Rıza Nur söz alıyordu.

Aynı raporda iddia edildiğine göre, 1923 yılı Mart başlarında, Türk istihbarat dairesi şefi ve Mustafa Kemal’in kurmayına mensup olan Ethem Hidayet, güvenilir bir İngiliz ajanıyla görüşürken (Ethem Bey onun ajan olduğunu herhalde bilmiyordu), Mustafa Kemal’in son günlerde, Musul sorununda inatçı bir tutum izleyen kimi milletvekillerine, Musul’un Türkler için hiç yararlı olmayacağını; aksine, hiç bir karşılık vermeden devletin gelirini kemiren bir il olduğunu; askeri güce başvurarak Musul’u almaktan hiçbir kazanç sağlanamayacağını; ama üç dört yıl içinde yalnız Musul değil, tüm Irak, Basra, Arabistan, Suriye ve belki öteki İslâm ülkelerinin Türk hegemonyasına girebileceklerini; bunun İslâm Birliği projesi yoluyla yapılacağını ve bu projenin başarı şansının büyük olduğunu söylediğini bildirmiş. Mustafa Kemal’e göre, 10 yıl veya daha az bir süre içinde, söz konusu bölgelerde tek bir İngiliz veya Fransız askeri kalmıyacaktır¹¹³.

Türklerin Kendi Barış Projeleri

Istanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 4 Mart 1923’de Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a şu kapalı telyazısını gönderiyordu:

“Ankara’daki Fransız temsilcisi Albay Mougın’in telyazısıyla bildirdiğine göre, BMM’ndeki görüşmeler uzun sürecektir, çünkü 40 milletvekili konuşmak dileğinde bulunmuştur. Paris’ten dönen Ferit Bey, Ankara’ya gitmek üzere 2-3 gün önce İstanbul’dan geçmiştir. Bu bir talihsizliktir, çünkü İsmet Paşa’ya karşıcıl olduğuna göre herhalde fırsattan yararlanarak ona saldıracaktır”¹¹⁴.

¹¹³ İDA 9070/E 2802.

¹¹⁴ İDA 9068/E 2388.

21 Mart 1923 tarihli ve 1115 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, BMM'nin 6 Mart 1923 günkü gizli oturumunda Musul sorunu görüşülürken, Milletvekilleri yönetime karşı gene eleştiride bulunuyor, gürültü çıkarıyorlardı. Görüşmelerin başlangıcında söz almayan İsmet Paşa, ani olarak ayağa fırlıyor, duygulu ve dramatik biçimde şöyle haykırıyordu:

“Gene görüyorum ki kuşku ve anlayışsızlık vardır. Buna daha çok dayanmam. Davranışlarıma ve kişisel olarak bana güveniniz yoksa, hem Dışişleri Bakanlığından hem Batı savaş kesimi komutanlığından derhal çekileceğim. Ordunun büsbütün yorulduğunu ve savaşın çılgınlık olduğunu anlamıyorsunuz. Askeri teknik sorunlarda düşünemiyor, muhakeme edemiyorsunuz. Bana müsaade buyurunuz: görevimden çekilme dilekçemi hazırlayıp vereceğim”.

Bu dramatik davranıştan sonra İsmet Paşa yerine oturuyordu. Bunun Meclis üzerindeki etkisi elektrikli oluyordu, çünkü herkes şaşıp kalmıştı. İngilizlere Bakılacak olursa, bunun önceden danışıklı olarak hazırlandığı, izleyen olaydan anlaşılmaktadır: Mustafa Kemal derhal ayağa kalkarak barışı sağlaması için yönetime güven oyu ve tam yetki verilmesini dileyordu. 120 kişilik iktidar grubunu bu kez askeri öğelerden oluşan yansızlar da destekliyorlardı. Meclis işin farkına varmadan ve şaşkın bir durumda olduğu sırada, bağımsızların da yardımıyla yönetim Meclisten güven oyu alıyor; ivedilikle davranarak mukabil önerilerini kapsayan bir proje hazırlıyor ve Bağlaşıklara sunuyordu.

Gene İngilizlere bakılacak olursa, “Ankara’da bulunan güvenilir kaynaklara göre”, BMM barışa ve Mustafa Kemal’in projesine engel olmaya çalışırsa, Mustafa Kemal, İsmet ve Karabekir üçlü bir diktatörlük kuracaklardı. Bu konuda büyük gizlilik içinde bir plan hazırlanıyordu. Bu arada İngilizlerin İstanbul’dan sağladıkları 20 Mart 1923 tarihli kapalı telyazısına göre, o sıralarda Ankara’dan İstanbul’a gelen Bakanlar Kurulu sekreterinden sağlanan gizli bilgiden şu anlaşılıyordu: Türk mukabil projesi kesin ve nihai değildir ve Ankara yönetimi gerekirse daha da özverilerde bulunacaktır(!)¹¹⁵

İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’un 13 Mart 1923’de Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a bildirdiğine göre,

¹¹⁵ İDA 9071/E 3057.

BMM'nde Lozan konferansı ile ilişkin olarak yapılan son görüşmeye Mustafa Kemal de katılarak yönetimin mukabil projesini tüm gücüyle destekliyor ve kararın alınacağı günün arifesine dek, gürültü koparan muhalefet gruplarını çöktürüyordu. Rumbold şunları ekliyordu:

“Bundan çıkardığım sonuç şudur: Mustafa Kemal, barışın gerekli olduğuna karar vermiştir ve barış sağlanırsa, Türkiye’yi geliştirme ve devrim planlarını uygulamakla uğraşacaktır”¹¹⁶.

Gene Sir Horace Rumbold’un 30 Mart 1923’de Curzon’a bildirdiğine göre, BMM’de hava oldukça gergindi. İngiliz Yüksek Komiseri şunları ekliyordu:

“Ankara yönetiminin siyasasına karşın Orduda büyük bir memnuniyetsizlik olduğu söylentileri çevrede dolaşiyor. Rusların, Lozan’da kabul edildiği biçimde bir barış yapılmasına ve Mustafa Kemal’e karşı faal bir biçimde çalıştıkları söyleniyor. Bu söylentiler abartılmış olmakla birlikte, bunlara büsbütün önem vermek safdillik olur”¹¹⁷.

Bundan sonra ikinci Lozan Konferansı oluyor; bunalımlı oturumlar eksik olmamakla birlikte başarıyla sonuçlanıyor ve 24 Temmuz 1923’de Lozan Antlaşması imzalanıyordu¹¹⁸.

¹¹⁶ İDA 9071/E 2920.

¹¹⁷ İDA 9073/E 3351.

¹¹⁸ İkinci Lozan Konferansı devresiyle ilgili olarak BMM’nin yapmış olması olanaklı gizli oturumların tutanakları İngiliz Devlet Arşivinde bulunamamıştır.

